АББАС СӘҺҺӘТ

АЗӘРНӘШР
1975

АББАС СӘҺҺӘТ

ики чилддә * *әсәрләри*

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈЈАТЫ • БАКЫ • 1975

Чв. шәкил.

АББАС СӘҺҺӘТ

1-чи чилд * *әсәрләри*

А31
С50

ШЕ'РЛӘР
МӘНЗУМ МӘКТУБЛАР
УШАГ ШЕ'РЛӘРИ
ҺЕКАЈӘЛӘР
ПЈЕСЛӘР

Ав-143804

Контрольный экземпляр

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајчан Республика
Дөвләт КИТАБХАНАСЫ

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈЈАТЫ • БАКЫ • 1975

Тәртиб вә гејдләр
ГАМАЛ ТАЛЫБЗАДӘНИНДИР.

Редактору:
ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ.

7-4-3
144—75

© Азәрнәшр, 1975.

АББАС СӘҺҺӘТ

(1874—1918)

Ичтимаи-сијаси һадисәләрлә зәнкин олан XX әсрин әввәлләри Азәрбајчан әдәбијјатында јени, гүввәтли бир чанланмаја вә интибаһа сәбәб олмушду. Мәдәнијјәтин башга саһәләри кими, бәдии фикирдә дә мүрәккәб вә зиддијјәтли, лакин тарихән зәрури вә ганунаујғун бир тәрәгги просеси башламышды. Бу, әсрләрлә давам едиб кәлән дүнја шөһрәтли, гәдим бир әдәбијјатын ән'әнәләрини сүзкәчдән кечириб саф-чүрүк едән, сафлашдыран күчлү бир просес иди. Әдәбијјат өз тарихи инкишафында јени мәрһәләјә гәдәм басырды: бу вахта гәдәрки әдәби-тарихи һәрәката јекун вурмаг вә онун әсасында әсрин јени әдәбијјатыны јаратмаг лазым иди. Башга сөзлә, бу дөвр — јени заманын тәләбләринә ујғун бир әдәбијјат уғрунда мәфкурәви мүбаризә илләри иди.

Әср јени, әсрин өзү илә кәтирдији һадисәләр јени иди. Ичтимаи шүур сүр'әтлә ојаныр, ичтимаи һәјата мүдахилә мејли гүввәтләнирди. Әдәбијјатын вәзифәләри дә мүәјјән вә һәлл едилмәли иди. Көһнәни давам етдирмәк мүмкүн дејилди. Еләјсә әдәби ән'әнәләрә мүнасибәт нечә олмалыдыр? Нәдән имтина етмәк, нәји мәнимсәјиб ирәли апармаг? Дахилдә һансы әдәби гүввәләрә истинад етмәк, һансы әдәби чәрәјан вә истигамәтләрә сөјкәнмәк лазымдыр? Харичи әдәбијјатлары да дәриндән өјрәнмәк јени әдәбијјатын гаршысында дуран мүһүм вәзифә иди. Рус, һәмчинин Авропа вә Шәрг әдәбијјатлары мүасир јазычылары чох чәлб едирди. Бу әдәби өјрәнмә, тә'сирләнмә һансы јолларла кетмәли, һансына даһа чох мејл көстәрмәк фајдалыдыр? Рус реализминәми, түрк романтизминәми, Авропанын кетдикчә даһа артыг Азәрбајчанда јајылмаға башлајан бөјүк әдәбијјатынамы? Нечә, нә шәкилдә?

Белә суалларын сајы чох иди вә әлинә гәләм алан һәр јазычынын гаршысында бу суаллар бу вә ја башга шәкилдә, башга дәрәчәдә дурурду.

Һәллини көзләјән бу мүһүм әдәби суаллар дөврүндә фәалијјәтә башлајан Аббас Сәһһәт дә илк мәгаләсинә суалла башламышды: «Тәзә ше'р нечә олмалыдыр?»

XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанын ичтимаи-сијаси һәјатынын мүрәккәблији, мәфкурәви мүбаризәләрин кәскинлији, бир-биринә зидд әгидәли әдәби групларын, чәрәјанларын чохлуғу һәмин суалларын чавабларыны да мүрәккәбләшдирирди.

Чаваблар чох мүхтәлиф иди. Һәр кәс өз синфинин, групунун, зүмрәсинин, мәнсуб олдуғу әдәби мәктәбин вә чәрәјанын мәнафејинә, идеја-бәдии мәрамына мувафиг чаваблар ахтарыр вә тапырды. Сабир бу суаллара милли ше'р тарихимиздә дөнүш јарадан ингилаби сатирасы илә чаваб верди. Ҹ. Мәммәдгулузадә ингилаби-демократик идеаллар вә идеја-естетик принсипләрлә шәртләнән јени әдәбијјатын классик нүмунәләрини јаратды. Ә. Һагвердијев, Н. Нәриманов, М. Ә. Мө'чүз, Ә. Гәмкүсар, М. С. Ордубади, Ј. В. Чәмәнзәминли, С. С. Ахундов кими көркәмли сәнәткарлар јарадычылыг саһәсиндә јени-јени уғурлу аддымлар атдылар. Азәрбајчан реализми јени бир мәрһәләјә јүксәлди. Һади, Ҹавид, Шаиг исә әдәбијјатда романтик чәрәјанын нүмајәндәләри кими танындылар.

Фикри, әдәби батаглыға дүшәнләр дә аз олмады. Чох исте'дадлар заманын ирәли атдығы суаллара доғру чаваблар тапа билмәдиләр, әсрин фикри бурулғанлары ичәрисиндә өз јолларыны мүәјјәнләшдирмәкдә ачиз галдылар, ишығы көрүб гијмәтләндирә билмәдиләр, ингилабын гопардығы фыртыналарын тәзјигинә таб кәтирмәјиб халга, чәмијјәтә фајда вермәдән сәнәтин бөјүк сәһнәсиндән чәкилмәли олдулар. Мә'лум адлар, тәхәллүсләр илләр кечдикчә азалды; адлары мәтбуат сәһифәләринә сәпәләнмиш онларла насир вә шаирдән тарихдә анчаг халгын бәдии тәфәккүрүнә күчлү тә'сир көстәрә билән бир нечә мәшһур ад көркәмли јер тута билди. Јени әсрин әввәлләриндә јазыб-јарадан, классикләр сырасына кечән һәмин мәшһур адлардан бири дә Аббас Сәһһәт иди.

Биринчи рус ингилабына гәдәр Сәһһәт классик Шәрг ше'ринә, «гәзәл-гәсидә» әдәбијјатына һәвәс көстәрир, лакин ахтарышлары һәлә истәнилән нәтичәни вермирди. Доғрудур, Шамахыдакы вә Ирандакы тәһсили, Шәргә сәјаһәтләри шаирә чох шеј өјрәтмишди. Иранда о, Авропа тәһсилли мүәллимләрин мүһазирәләрини динләмишди, өјрәндији франсыз дили васитәсилә Гәрб ше'ри илә танышлыға башламышды. Анчаг Иранын вә Шамахынын мүһафизәкар мүһити, тәһсилинин схоластик мәзмуну да бу дөврдә она тә'сир көстәрирди. Ислам динини модернизә етмәклә «ислам аләминә ничат кәтирмәк» инамы, чаризмин «мәрһәмәтинә» е'тигад онун дүнјакөрүшүнүн һәлә мәһдуд чәһәтләри кими давам едир вә илк илләрин јарадычылыг мәһсулларынын идеја-бәдии чәһәтдән муасирләшмәсинә мане олурду. Сонралар јарадычылығынын һәмин дөврүнү Сәһһәт «пәришан јуху» дејә јад етмишди.

1905-чи ил ингилабы милли әдәбијјатын умуми инкишафына ојадычы, истигамәтләндиричи тә'сир көстәрдији кими, Сәһһәтин дә јарадычылыг имканларынын кенишләнмәси үчүн шәраит јарадыр. Илк мүвәффәгијјәтсизликдән сонракы ахтарышлар, ингилаб дөврүндән е'тибарән өз бәһрәләрини вермәјә башлајыр. Шаир «Тәзә ше'р нечә олмалыдыр?» мәгаләсини нәшр етдирәрәк өз әдәби мөвгејини шәрһ едир, «јени сәбкдә» јаздығы ше'рләри нәзәри чәһәтдән әсасландырмаға чалышыр.

Мәгалә «әдәбијјатымызы ислаһ» мәгсәдилә јазылмышды. Сәһһәт епигончу ше'рин сабитләшмиш, јекнәсәг форма вә мәзмун хүсусијјәтләринә, халг һәјатындан узаг, схоластик формалист поезијанын сүн'и, реал олмајан мәчазлар системинә гаршы чыхыр, муасир «инсан үчүн мә'рифәт вә ибрәт дәрси һүсула кәтирмәјән» ше'ри рәдд едирди. Сәһһәт өз муасирләрини «һиссијјати-тәбиијјә» илә јазмаға, јә'ни һәјат һадисәләрини, гәләмә алынан мөвзулары һәгигәтә јахын, өз тәбии һалында тәсвир етмәјә чағырырды, елә тәсвирә ки, «охујанларын гәлбиндә тә'сири ола вә башгасынын һиссијјати-гәлбијјәсини ојандыра».

Анчаг бу ајдын вә садә көрүнән тезисләр бәдии јарадычылыға тәтбиг олунанда јенә чох мүрәккәбләшир, шаирин һәјата бахышындакы зиддијјәтләр, әтрафында баш верән ичтимаи-сијаси һадисәләрә гејри-мүәјјән мүнасибәт, маарифә, азадлыға, хошбәхтлијә, һамынын бәрабәр олачағы идеал бир аләмә чағырыш мотивләри илә бирләшәрәк мүхтәлиф мәзмунлу, мүхтәлиф аһәнкли ше'рләрин мејдана кәлмәсинә сәбәб олурду.

Сәһһәтин «јени сәбкдә» јаздығы ше'рләрин бир гисми, бу нүмунәдә олдуғу кими тәбиәт мәнзәрәләринин тәсвиринә һәср едилмишди:

Јаз мөвсүмү ендикчә сәмадан јерә ахшам,
Күн нуру верир дағлара мин рәнки-дилӓрам.
Аһәстәликијнән үфүгә ејләјир аһәнк,
Шәффаф сәмада көрүнүр шөвги-фәзарәнк.

«Јени сәбк»дәки ше'рләрин икинчи гисми ичтимаи-сијаси мөвзуларда иди. 1905-чи илин сонларында А. Шаигин «Вәтән» ше'ринә чаваб олараг көндәрдији мәнзум мәктубунда шаир вәтән мөвзусуна өз мүнасибәтини поетик дилдә шәрһ едир. Охучуја үч вәтән тәгдим олунур: биринчиси Фирдовсинин, Ибн-Синанын, Һарунун, Ибн Рүшдүн адлары илә ифадә олунан гәдим мүсәлман Шәрги. О, шаирин тәсвириндә еһтирамла хатырланыр. Сәһһәтин хәјал аләминдә чанланан бу кечмиш «вәтәнин» сәрһәдләри вә гејри-мүәјјәндир, романтикчәсинәдир. Ислам дининин еһкамлары бу вәтән үчүн мүгәддәс вә тохунулмаздыр. Икинчиси — шаирин үз-үзә дурдуғу, она муасир

олан «бичарә», «дәрдинә дәрман тапмајан» вәтәндир. Бу вәтән «ганлы залымын» әлиндә кирифтардыр, онун «өвладларынын фәрјады көјләрә учалыб», пәришан вә хәстәдир, сағалмасына исә үмид јохдур. Ше'рин бу һиссәсиндә лирик гәһрәман аһ-фәған ичиндәдир, бу пәришанлыг ајдын бир е'тиразын, мөвчуд гурулуша түкәнмәз бир нифрәтин әкс-сәдасыдыр. Лакин лирик гәһрәман кәләчәјә нәзәр салынча әһвал-руһијјәси дәјишир, ше'рин аһәнки, романтик пафосу реал зәминлә әлагәләнир, үмид гығылчымлары парлајыр, охучунун гаршысында кәләчәјин чизкиләри көрсәнир. Нәзәрләр ингилаб мәркәзи Бакыја чеврилир:

Јенә бу дәрдләрин чарәси Бакидән олур,
Чешми-үммид тутубдур ора һәмварә вәтән.
Вәтәнин иллә тинә бејти-шәфадыр Баки,
Бу мәкандан тапачаг чарә дили-зарә вәтән.
Чохдур үммид бу тәдбир илә тапсын Сәһһәт.
Дәф олуб илләти-гәмдән дәхи гуртара вәтән.

Кечмишә еһтирамла јанашы она гејри-тәнгиди мүнасибәт, мүасир әдаләтсиз чәмијјәтә нифрәт вә е'тираз, вәтәнин һәм кечмиши, һәм дә кәләчәјі бахымындан онун кәскин тәнгиди, хүсусән кәләчәјә бөјүк үмид тәкчә бу ше'рдә ифадә олунан әһвал-руһијјәни јох, бүтүнлүкдә Сәһһәтин романтик поезијасынын идеја-бәдии мәзмунуну чох јахшы характеризә едир.

Бу мотивләр, идеја хүсусијјәтләри кет-кедә камилләшмиш, тәрәддүд вә зиддијјәтләрдән азад олмуш, фикри-бәдии ајдынлыг кәсб еләмишдир. Ишыглы бир «кәләчәк» идеалы бахымындан мүасир керчәклијин инкары—мәһз бу чәһәт шаирин романтизминин идеја истигамәтини, сәчијјәсини, өзүнәмәхсуслуғуну шәртләндирмишдир («Нидаји-милләт јахуд амали-вәтәнпәрвәранә», «Дә'вәт», «Налеји-тәһәјјүр јахуд милләтә хитаб» вә с.)

Нә идин дүн, нә олмусан, еј ваһ,
Сән ки, дүнјаја пәртөвәфкән идин?
Олмусан инди ганлы зүлмәткаһ,
Сән ки, афага шәм'и-рөвшән идин!
Нә идин дүн, нә олмусан, әфсус,
Кеч ојандын бу гәмли рө'јадән.
Јохса тутмуш мәкәр сәни кабус?!
Ачыл, еј сүбһ, лејли-јелдадән!

Ингилаб илләриндә јазылан ше'рләри «һакимләр» вә «мәһкумләр» дүнјасында шаирин мөвгејини ајдын ифадә едирди. Бу мәсәләјә

мүнасибәтдә Сәһһәт тәрәддүд көстәрмәмишдир. О, јарадычылыға башладығы илк күндән әзиләнләрин, истисмар олунанларын хејирхаһы, тәрәфдары, мүдафиәчиси кими чыхыш етмишдир. Халг мәнафејини мүдафиә онун поезијасынын лејтмотивидир. Дөвләтлиләр, халгын ганыны соранлар исә онун ше'рләриндә «әғнијалар», «рүәсалар», «башчылар», «ә'јани-зәманә», «мүфтә јејәнләр» ады алтында тәнгидә тутулмуш, рәдд едилмишдир. Шамахы зәлзәләсиндән зијан чәкмиш «бичарәләри» тә'мин етмәк, харабәликләри абад етмәк үчүн тәдарүк едилмиш ианәнин «башына даш салан» рүәсалары Сәһһәт ше'рләриндән бириндә белә нифрәтлә дамғалајыр:

Јох, јох, буна баисди фәгәт мәһфәзәгули!
Јох кимсә ки, бичарәләрин дадына чатсын.
Әрбаби-ғинанын башы, јарәб, јерә батсын!
Һәрчәнд јығылмышды јарым милјон ианә,
Бәл' етди ону бир нечә ә'јани-зәманә.

1905-чи илдән сонра Сәһһәтин чохтәрәфли әдәби-ичтимаи фәалијјәт дөврү башлајыр. Шаирин фәалијјәтинин характерини һәјат, өзү, чәмијјәтин гаршысында дуран вәзифәләр мүәјјәнләшдирир. Бәлкә Сәһһәт елә анчаг поезија үчүн дүнјаја кәлмишди вә анчаг бу јолу давам етдирсәјди, бир сәнәт адамы кими ше'рин даһа али пилләләринә јүксәлә биләрди?! Онун инчә, һәссас, шаиранә руһу, зәриф тәбиәти, габагчыл идеалларла гидаланан тәфәккүрү, бөјүк шаирлик истe'дады бу јүксәлиш үчүн möһкәм бир бүнөврә иди. Бу мә'нәви бүнөврә имкан верирди ки, шаир өз илһамыны анчаг вә анчаг ше'р илаһиси илә говушдурсун, өзүнү анчаг она һәср етсин; бир чох пешәкар шаирләр кими... Анчаг бу белә олмады вә ола да билмәзди. Чүнки чәмијјәтдә һеч бир шеј — нә мөвчуд ичтимаи гурулуш, нә дә шаири әһатә едән «зәрли-зибалы» инсанлар, «рүәсалар», «әғнијалар», һеч нә, һеч нә онун истәкләри илә дүз кәлмирди. Көрдүкләри онун истәдији кими дејилди, үмуми мәнзәрә үрәк сыхырды. Мәһз бу вәзијјәт һәгиги вәтәндаш гаршысында мүхтәлиф вәзифәләр гојурду. Сәһһәт дә бир вәтәндаш кими бу вәзифәләри дәрк едәнләрдән бири олду; халг јолунда, тәрәгги јолунда чохчәһәтли фәалијјәтә башлады.

Шаир бу илләрдә, бир тәрәфдән, мәдәни-маариф ишләриндә чалышыр, мүәллимлик едир, јени тәдрис очагларынын јаранмасы, синифләрин сајча артырылмасы, тәдрис һагларынын азалдылмасы јолунда чалышыр, китабхана вә гираәтханаларын ачылмасы үчүн тәдбирләр көрүр, касыб шакирдләрә мадди көмәк көстәрмәк мәгсәдилә театр тамашаларына режиссорлуг едирди; дикәр тәрәфдән исә бәдии јарадычылыгла мәшғул олур, тәрчүмәчилијини кенишләндирмәк үчүн рус дилини мүкәммәл өјрәнир, Шамахы шаирләринин

әдәби мәчлисини јарадыр. Мүәллимликлә фасиләсиз мәшғул олмаг Сәһһәтә сонралар тә'лим-тәрбијә вә маариф ишләринин даһа мүрәккәб вә мәс'ул саһәләринә кечмәк, дәрсликләр јаратмаг, педагожи мөвзуда мәгаләләр јазмаг үчүн имканлар јарадыр.

Һәкимлик Сәһһәтин һәјатында хүсуси јер тутурду. О, Теһран Университетинин тибб шө'бәсини битирмишди. Халгына мә'нән хидмәк етмәк јолунда фәдакарлыг көстәрән бир шаир она чисмани чәһәтдән дә јардымдан имтина едә билмәзди. Чох чәкмир ки, о, «һәким Аббасгулу» ады илә мәшһурлашыр, өз гајғыкешлији, тәмәннасыз, сәмәрәли мүаличәләри, меһрибанлығы илә һәмјерлиләринин севимлисинә чеврилир. Шаирин «Сәһһәт» тәхәллүсүнү сечмәси дә тәсадүфи дејилди. О, ше'рләриндә «Сәһһәт» кәлмәсини бә'зән һәм тәхәллүс, һәм дә шәфа, сағламлыг мә'насында ишләтмишдир.

Әлбәттә, бүтүн бу чохчәһәтли фәалијјәтлә јанашы Сәһһәт бәдии јарадычылыға кениш јер верирди. Ше'р елә бил онунла гоша дүнјаја кәлмишди; дејиләнләрә көрә ше'рсиз, онун бир күнү дә кечмәзмиш. Поезија артыг шаирин бүтүн варлығыны, онун идејалар аләмини ифадә етмәк үчүн ән гүввәтли бир васитәјә чеврилмишди. Һәр ше'р санки онун романтик гәһрәманынын бир чәһәтини, бир идеја хүсусијјәтини нүмајиш етдирирди. Биринчи рус ингилабындан сонра шаирин поезијасындакы мөвзу рәнкарәнклији, романтик гәһрәманын фикри, руһи вәзијјәтләринин даһа габарыг, зәнкин поетик васитәләрлә верилмәси буну көстәрмәкдәдир. Маариф, елм, мүасир биликләрә јијәләнмәк вә бу јолла бәшәрин ән бөјүк идеалына — азадлыға чатмаг ингилабдан сонракы илләрдә јазылмыш ше'рләрин идеја истигамәтиндә мүһүм јер тутур.

Сәһһәт узун илләр давам едән идеја-јарадычылыг ахтарышларында мүрәккәб бир јол кечмишдир. Мәзмуну дәјишән бу ахтарышларын мәркәзиндә даими, дәјишмәз бир проблем дурурду: маариф—халга ничат кәтирә билән ичтимаи амил кими!

Доғрудур, Сәһһәт јарадычылығынын мәһсулу ичәрисиндә «Әһмәдин гејрәти» поемасы, «Нефт фантаны» пјеси кими әсәрләр дә вардыр. «Әһмәдин гејрәти» XX әср Азәрбајчан әдәбијјтында фәһлә мөвзусунда јаранан ән көзәл нүмунәләрдән биридир вә бу поемада Бакы фәһләсинин синфи шүурунун ојанмасы, ингилаби һәрәката, азадлыг мүбаризәсинә гошулмасы кими дөврүн чох актуал мәсәләси гәләмә алынмышдыр. Бакынын «Чорни город» адыны дашыјан рајонундакы заводда ишләјән Әһмәд, бу әлигабарлы фәһлә «вәтәни мүдафиә үчүн» Иран Азәрбајчанына кедәрәк «әлиндә ал бајраг» азадлыг мүбаризәсиндә бир фәдаи кими иштирак едир. Шүбһәсиз, белә бир мөвзуја мүрачиәт Сәһһәтин мүсбәт гәһрәман ахтарышларында ирәлијә доғру бир аддым иди. «Нефт фантаны» пјеси дә Бакы фәһләсинин һәјатынын, әмәк шәраитинин тәсвиринә һәср олунмушду. Лакин бу мөвзу шаирин јарадычылығынын даими, ардычыл мөвзусуна чеврилә билмәмишди. Маарифин ничат кәтирә биләчәк гүввәсинә инам онда даһа күчлү иди.

Азадлыг мөвзусу Сәһһәтин романтик поезијасында маариф мөвзусунун ајрылмаз, үзви бир һиссәси кими тәрәннүм олунурду, онун апарычы идеја хәтләриндән бири иди; бу, поезијанын әтинә-ганына һопмуш, бүтүн руһуна нүфуз етмиш, онун идеја-естетик маһијјәтини тәшкил едән бир мөвзу иди. «Һүрријјәт» пәрисинин 1905-чи илдәки мүвәггәти чилвәсини тәрәннүм едәркән шаир азадлығы бәшәријјәтин ән бөјүк мә'нәви тәләбләриндән бири кими, чәмијјәтин, инсан мә'нәвијјатынын ән јүксәк не'мәтләриндән бири кими гијмәтләндирир:

А һүрријјәт! А мүнфәрид әмәлим!
Иштә сәнсән сәадәти бәшәрин!

Сәһһәт азадлығы тәкчә өз халгы үчүн јох, бүтүн халглар үчүн, бүтүн инсанлар үчүн тәләб едирди. Онун фикринчә, инсан јашадығы чәмијјәтдә һәр чүр гејддән, тәзјигдән, мәһрумијјәтдән азад олмалыдыр. Чәмијјәт бәрабәрлик әсасында гурулмалыдыр, орада «бүтүн инсанлар мәс'уд јашамалыдыр». Анчаг азад чәмијјәт өзү азад инсан проблемини һәлл едә биләр. Чәмијјәтдәки бүтүн ганунлар инсанын ләјагәтини јүксәлтмәјә һәср олунмалыдыр:

Сән мүкафатыны инсанлыға хидмәтдә ара!

Инсан ләјагәтини уча тутмаг, ону азадлыг проблеми илә әлагәләндирмәк, Сәһһәтдә олдуғу кими, Сабир поезијасында да ејни аһәнклә сәсләнир:

Ким ки, инсаны севәр, ашиги-һүрријјәт олур,
Бәли, һүрријјәт олан јердә дә инсанлыг олур.

Азадлыг мөвзусу Сәһһәтин образлар системини дә, ајры-ајры сөзләрин, ифадәләрин рәмзи, мәчази мә'наларыны да тә'јин едирди. Романтик шаирин тез-тез ишләтдији бир чох сөзләр — дәрја, дәниз, сәһра, үфүг, үмман, илдырым, шимшәк, вулкан, булуд, фыртына, гијамәт, ишыг, шө'лә вә с. азадлыг мөвзусунун бу вә ја дикәр мә'насыны, һиссәсини ифадә етмәк үчүн истифадә олунурду. Һәтта шаирин дилсиз көјләрә, узаг улдузлара, сеһрли мәләкләрә, хәјали чәннәтләрә мүрачиәти дә азадлыг мөвзусу илә әлагәдар иди, онун романтик хәјалыны кәләчәклә, јаранаҹаг јени бир дүнја илә бағлајан мәфһумлар иди.

Сәһһәтин романтик гәһрәманынын азадлыг јолунда арамсыз мүбаризәси һеч бир нәтичә вермирди. Онун арзулары, хәјаллары ичтимаи әдаләтсизлијә әсасланан гурулушла, иртичанын сәрт далғалары

илә гаршылашдыгча зәнфләјир, күчдән дүшүр, азадлыг дүшүнчәләрини пәришанлыг вә үмидсизлик әвәз едирди. Романтик гәһрәман дөврүн өзүнә гаршы чыхыр, ону рәдд едирди. Лакин инкарын, рәдд етмәнин ајдын јолларыны көрмәјән, кәләчәји думан ичиндә хәјалына кәтирән бу гәһрәманын тәбиәтиндә бир пәришанлыг, үмидсизлик, күскүнлүк дә өзүнү көстәрирди.

XX әср Азәрбајчан романтизминин дикәр нүмајәндәләри кими, Сәһһәт үчүн дә кәдәр проблеми сәчијјәви иди вә бу, шаирин һәм мүасир чәмијјәтә, һәм кәләчәјә, һәм дә кечмишә мүнасибәтиндә ашкарлашан идејалары, һиссләри үмумиләшдирәрәк ифадә едирди. Бу бахымдан шаирин тәкчә «Тәрчүмеји-һалым јахуд һулулу» ше'ри тәһлил үчүн зәнкин материал верир.

«Тәрчүмеји-һалым...» һәгигәтән романтик гәһрәманын тәрчүмеји-һалыдыр. Бурада онун әмәлләри, дөјүшкәнлији, азадлыг мејли, раст кәлдији манеәләрин чәтинлији, амансызлығы, нәһајәт, бу гәһрәманын һәр шејдән әл чәкәрәк үмидсизләшмәси, тәклији, күчсүзлүјү бир нечә мисрада, мәһарәтлә, јүксәк романтик пафосла ифадә олунмушдур.

Ешг зәнчири гырылды, јол ачын!
Еј ушаглар һулулу кәлди, гачын!
Од сачыр ағзы, вүчуду алышыр,
Од тутур ким она бир дәм јанашыр.
Мәғзи бир саигә, бир вулкандыр,
Көнлү нијран, әмәли хүсрандыр.
...Далдығы фикри дәрин дәрјалар.
Дүшдүјү ешги чәтин севдалар,
Гәлби ган, һалы јаман, ханәхараб.
Көз јашы ичдији су, бағры кабаб.
Сатдығы чинси бөјүк нијјәтләр,
Алдығы нәф'и фәна төһмәтләр.
Фикри али, бәдәни хар, зәлил,
Ады Сәһһәткән, өзү хәстә, әлил.
Ганлы әлләрлә тыханмыш нәфәси,
Бағырыр, чыхмајыр амма ки, сәси.
Чырпыныр бәлкә гутарсын өзүнү,
Динләјәнләр ешидәрләр сөзүнү:
Шишә чәксәз дә дирикән әтими,
Атмарам мән вәтәну милләтими.

Романтик гәһрәман дөврүн ичтимаи зиддијјәтләрини өзү үчүн ајдынлашдыра билмәдијинә көрә өз әмәлләрини дә һәјатла, халгла кифајәт гәдәр әлагәләндирә билмир:

Сөјләмәкдән мән ачизәм, динләмәкдән хәлајиг.

Сәһһәт илк ше'р мәчмуәсини «Сыныг саз» адландырмышды. Бу, һәгигәтән романтик шаирин сыныг, инчик, гүссәли гәлбинин һәзин сәдалары иди, онун нараһат көнлүнүн фәрјадлары иди. Сәһһәт «Охучуларыма» дејә мүрачиәтлә јаздығы ше'риндә дә китабчаја топланан әсәрләрин «үрәкдән чыхан ихтијарсыз фәрјад» олдуғуну билдирмишди. Лакин бу фәрјадлар вә шикајәтләр, бу инилти вә сызылты ичтимаи мәзмунла долу иди. Бунларда бир е'тираз да, мүбаризәјә чағырыш руһу да вардыр. Бу шикајәтләр шаирин наразылығынын, е'тиразынын даһа јаныглы вә трактик ифадә формасындан башга бир шеј дејилди.

Сәһһәт кәдәри ичтимаи маһијјәт дашыјырды, XX әср Азәрбајчан романтизминә мәхсус вәтәндашлыг кәдәри иди; вәтәни өз мәрамынча, халгы өз арзулары сәвијјәсиндә көрмәјән бир вәтәндаш шаирин кәдәри иди. Бу, елә бир кәдәр һисси, әслиндә «кәдәр идејасы» иди ки, ондан XX әсрин һеч бир һәгиги вәтәндашыны ајры тәсәввүр етмәк олмаз. Мәкәр «аризи гәмләр әлиндән үрәји шишмиш» Сабири, көз јашлары арасындан күлән Мирзә Чәлили, јени әсрин бу ики бөјүк реалистинин јарадычылығыны кәдәрсиз тәсәввүр етмәк мүмкүндүрмү?

Реалистләрдә олдуғу кими, XX әсрин романтикләриндә дә кәдәр ојадычы интибаһа чағыран, көһнәлијә, пислијә, рәзаләтә, һәр чүр гәбаһәтә нифрәт ојадан бир кәдәр иди. Бу кәдәр үмидсизлијә апарыб чыхармырды. Һәјатын, чәмијјәтин өзү илә, һадисәләрин маһијјәти илә әлагәдар олдуғу үчүн иртичанын, мүһафизәкарлығын, тә'гибләрин ичиндә белә үмидлә, кәләчәк арзулары илә говушурду. Һади кәдәринин бу чәһәтини Әзиз Мирәһмәдов дүзкүн гијмәтләндирир: «Һадинин вә онун мүасирләриндән чохунун диггәтәлајиг чәһәти о иди ки, ән ағыр күнләрдә, иртичанын зүлмәтләри ичиндә дә онлар өз башларынын үстүндәки гәм булудларыны дағытмаға чалышмыш, көзләри јашла долу оланда да јенә ишыг, севинч ахтарышларындан әл чәкмәмишләр»[1].

Сәһһәт кәдәринин дә идеја-естетик маһијјәти белә иди.

Инсан вә онун арзулары илә һәјатын реал имканлары арасындакы тәзад — Сәһһәт романтизминин баш мотивләриндәндир. Шаирин романтик гәһрәманы өзүнү чәмијјәтдән үстүн тутур, о, һәтта, нифрәт етдији ичтимаи гурулушла, мөвчуд чәмијјәтлә әлагәни гырмаға белә

[1] Әзиз Мирәһмәдов. Мәһәммәд Һади, Бакы, 1962, сәһ. 138.

һазырдыр. О көрүр ки, инсан мә'нән азад дејил, онун әмәлләри илә, азадлыға доғру чырпынтылары илә ичтимаи-сијаси гурулушун чәрчивәләри арасында бир зиддијјәт вардыр. Бу исә романтик гәһрәманын фачиәви гәһрәман кими мејдана чыхмасыны шәртләндирирди.

Мөвчуд чәмијјәтә мәнфи мүнасибәт, бу зәминдә јаранан пәришанлыг, кәдәр вә тәрәддүдләр Сәһһәтин романтик гәһрәманыны үчүнчү бир дүнјаја — кәләчәјә, хәјали-аләмә учурурду. Беләликлә, кечмиш, һазыр вә кәләчәк — шаирин романтикасында заман вәһдәти тәшкил едир. Кәләчәк-романтик гәһрәманын үмидләрилә, әһвал-руһијјәсиндәки никбинликлә, инам вә мүбаризә ешгилә сәчијјәләнир.

Шаир үзүнү кәләчәјә чевирир, онун хәјал аләминдә јени бир дүнјанын мәнзәрәси јаранмаға башлајыр. Бу аләмдә һәр шеј думана бүрүнмүшдүр, үрәк ачан вә тәсәлливеричи олса да хәјалидир, үмумидир, мүчәрәддир; лакин бу хүсусијјәтләр кәләчәк һаггында тәсәвүрләрә мүәјјән романтик истигамәт верир.

Кәләчәјә мүрачиәт романтик гәһрәманын дүнјакөрүшүнүн, әһвали-руһијјәсинин ганунаујғун бир нәтичәсидир. Онун тәбиәтинә мәхсус нараһатлыг, дөвр вә заман гаршысындакы мәс'улијјәти, чавабдеһлији әлдә едиләнләрлә әсла кифајәтләнә билмәзди. Кечмиш нә гәдәр ширин олса да, артыг кечмиш иди, бир «ширин хатирәјә» чеврилмишди. «Һал» исә, бу күн исә фәлакәт вә гәбаһәтләрлә долу иди. Јеканә үмид кәләчәјә иди. Одур ки, романтик гәһрәманын дүнјакөрүшүндәки, әһвали-руһијјәсиндәки нараһатлығы, тәрәддүд вә пәришанлығы анчаг үчүнчү бир дүнјанын—кәләчәјин, јахуд онун рәмзи олан хәјали бир аләмин јаранмасы илә әвәз етмәк оларды. О, дәрк едир ки, тәбиәт, чәмијјәт бир јердә дурмур, һәр шеј дәјишир, нә исә доғулур, нә исә өлүр, нә исә јараныр. Чүнки «Дәјишмәкдир тәрәггинин әсасы». Бу барәдә рә'ј ајдындыр:

> Нечүн дәјишмәсин фикри инсанын?
> Тәгазасы дејилми бу дүнјанын?

Одур ки, романтик гәһрәманын тәбиәти, вәзијјәти сүкунәтә зиддир, о даим ахтарыр, нараһатдыр, бу ахтаран, каһ үсјан гопаран, каһ инилдәјән, каһ нифрәт едән, каһ да ағлајан, көз јашы төкән, каһ инсаны ән ади бир варлыг һесаб едән, каһ да ону шејтана бәнзәдән («Инсанлар, аман, нә залым имиш! Шејтанлар едәрди бәлкә инсаф!») романтик гәһрәманын нәзәрләри хәјали бир аләмә чеврилир — даим јашајан, даим тәсәлли верән, үмид доғуран бир аләмә. О, нечә пәришан олур-олсун, нечә гәзәбли олур-олсун, башыны галхызыб көјләрә нәзәр салан кими сакитләшир, үмид гығылчымлары парлајыр.

Бу, романтик гәһрәманын фикри, мә'нәви инкишафынын бүтүн мәрһәләләри үчүн сәчијјәвидир. Санки онун үчүн даими олан бир

хәјали аләм вардыр. Бу аләм тәсәлливеричи бир гүввәјә маликдир, руһи сарсынтыларын, кәдәр вә пәришанлығын тәрәфи-мүгабилидир. Будур, бөјүк бир мүсибәт үз вермишдир, мәмләкәтин әвәзолунмаз дүһасы Сабир өлмүшдүр. Кәдәрин өлчү-бичиси јохдур; ону «милләтин дәрди вәрәмләтмишдир». Лакин руһи чырпынтыларын кениш тәсвирини верән ше'рин чох чәкмир ки, үмуми кәдәрли аһәнкинә бир үмид гарышыр, нәзәрләр кәләчәјә зилләнир, шаирин абидәси көјләрә учалыр:

> Тә'нү лә'н ејләрсә һәр надан сәнә,
> Ја мүсаид олмаса дөвран сәнә,
> Гәм јемә, тәхфиф вер аламына,
> Аз чәкәр, һејкәл јапарлар намына.

Шаирин исә јери әбәдијјәтдир, мә'нәви бир аләмдир, нәһајәти олмајан, гејби, анчаг тәсәввүрүн мәһсулу олан «асиманиләрин», көј өвладларынын јашадығы аләм:

> Фиргәтиндән јанар чаһаниләр,
> Сәни алгышлар асиманиләр!

Бир гатилин күдазына кедән, бир гуршунун гурбаны олан мәләк хисләтли чаванын нә'шини дә шаир гәддар јерин әлиндән гопарыб көјләрдә кизләдир, ону әбәдијјәтә говушдурур:

> Учдун, мәләјим, нечүн јох олдун?
> Әфлакә апардымы мәләкләр?

«Әфлак», көјләр бир чох һалларда Сәһһәт үчүн кәләчәјин рәмзидир, бүтүн рәзаләтләрдән хилас олмаға јеканә, тохунулмаз бир мәкандыр. Һәр шеј бурададыр: инсана һөрмәт дә, мәһәббәт дә, азадлыг да, бәрабәрлик дә!

Белә бир аләмин јараначағына үмид Сәһһәт романтик ше'ринә чағырыш руһу ашылајыр. Кәдәри үмидлә бирликдә әһатә едән ше'рләр шаир «мән»инин даһа габарыг тәзаһүрүдүр, онун руһи аләмини һәгигәтә даһа јахын шәкилдә әкс етдирир. Шаир «мән»и нечә кәдәрли вә гүссәли олурса-олсун, онун үмидинин әсасында дуран мә'нәви, фикри әсаслар бәдбинлијә доғру јуварланмаға јол вермир, пәришанлыг мүтләг, тәбии бир аһәнклә кәләчәјә олан инамла, үмид һиссләри илә әвәз олунур. Бу чәһәтдән «Аләми-ислама» ше'рини нәзәрдән кечирәк: Бүтүн әтрафы инилти вә фәрјад бүрүмүшдүр, һамы мүзтәриб вә хәстәһалдыр, гәлбләр ағлајыр, күнләр һүзн илә кечир, гәмли-гәмли инләјән мусиги кими. Лакин «хәстәһал» вәтән әлачсыз дејил, «Сыныг саз»ын одлу мәзмунлары» һәр хәстә руһун давасыдыр:

Динлә әлһаныны сыныг сазымын,
Милләтә гәлбән ағлајан бачыдыр.
Одлу мәзмунлары сојуг јазымын —
Хәстә руһун давасыдыр, ачыдыр.

Бәс бу дава нәдән ибарәтдир? Романтик гәһрәманын тәклиф етдији «дава», хилас јолу — үмид бәсләмәк, кәләчәк ешги илә јашамагдыр. Ше'р кәләчәјә үмид ојадан мисраларла тамамланыр:

«Еј сән, еј нечми-заһири-дәрхаб!»
Ојан, артыг үрәкдә галмады таб.
Ачыл, еј шәмс, гәми-сәһаибдән!
Јүксәлиб дөврејн-камала јетиш!
Гуртар, еј севкилим, мәсаибдән,
Хубрулугда е'тидала јетиш.
Чых ки, битсин ләјали-фиргәтимиз,
Кул, түкәнсин дәмәви-һәсрәтимиз!

Азәрбајчан романтикләри үчүн сәчијјәви олан бу хүсусијјәти «Јуху» ше'риндә дә көрүрүк. Шаирин гәһрәманы мүзтәриб вә пәришан һалда зүлмәт ичәрисиндә тәнһа галмышдыр. Зиндан кими, гәбир кими гаранлыг бир зүлмәт ичәрисиндә. Аләм өлүм ујгусуна батмыш, һәр тәрәфи гара булудлар чулғамышдыр. Ишыгдан, сәс-сәмирдән әсәр-әламәт белә јохдур. Әтрафы өлүм сукуту бүрүмүшдүр.

Бир анда ган јағдыран булудлар ојнашыр, аләмә титрәдән бир фыртына гопур, илдырымлар курлајыр, шимшәк чахыр, одлар, парлајыр. Гаршыда јени бир дүнја чанланыр: бура дөрд јаны ал-әлван чичәкләрә гәрг олмуш, рә'на бир чичәкликдән ибарәтдир. Бәнөвшәләр, јасәмәнләр, јашыл сүнбүлләр әтрафа әтир сачыр; фәввәрәләр учалыр, булаглар ахыр, јоллар исә парлаг сәдәфә бүрүнмүшдүр. Бир сөзлә, бура көзә көрүнмәјән «чәннәтдир» ки, шаирин мәст олмуш гәһрәманы һејран-һејран бу јерләрә тамаша едир. Бу заман она лүтф вә нәвазишлә бир пәри јахынлашыр, јер-көј нура бүрүнүр, она бир «сајәбан» (көлкәлик) көстәриб дејир: «Отур, бу јер сәниндир!» Лакин бу көрүш узун чәкмир, пәри гејб олур. Зүлмәтли булут бу әфсанәви дүнјаны алт-үст едир, ширин јухуја далмыш гәһрәман дәһшәт ичиндә ојаныр. Ишыгланан дан јери јенә онун көзләриндә үмид чырағы јандырыр:

Дурдум, көрдүм ишыгланыр дан јери,
Де хејр олсун бу ујгунун тә'бири!

Үмид, кәләчәк арзусу романтик гәһрәманын хәјалында јени бир аләмин јаранмасы илә нәтичәләнир. Кәләчәк анлајышы илә гошалашан бу аләм бә'зән чәннәт, беһишт, ризван адландырылса да, әфлакла, асиманла әлагәләндирилсә дә, онун реал дүшүнчә илә бағланан чәһәтләри, контурлары да вардыр. Бура һәр шејдән әввәл «һүрләр» дүнјасыдыр, «мөһнәт вә гәмдән» узаг олан бу дүнјада һәр шеј азаддыр, «бүтүн инсанлар мәс'уд јашајыр», «тәәссүб вә чәһаләт» арадан галхмыш, «милләт елм илә зијаланмышдыр». Бајрағында әмәл илә ишин бирлији јазылмыш бу дијарда ешг вә мәһәббәт һөкмранлыг едир.

Сәһһәтин романтик хәјалы belә бир дүнја илә мәшғул иди. Сәһһәт хәјалынын мәзмуну, идејасы белә иди вә онун романтизминин мәфкурә истигамәтини, сәчијјәсини бу мүәјјән едирди.

Беләликлә, кәләчәјә үмидлә бахан, азад дүнјаја јөнәлән, реал һәјатдан гида алан Сәһһәт хәјалы маһијјәтчә фајдалы иди, тарихи инкишафла онун арасында бир ујғунлуг варды. Белә хәјалы В. И. Ленин чәмијјәт үчүн лазымлы һесаб едирди: «Хәјал илә һәјат арасында бир тәмас олдугда, һәр шеј өз јериндә олур».[1] Тарихин тәкәрини керијә чәкмәјә чалышан, нәзәрләрини кечмишин гаранлыг сәһифәләринә салараг орада тәсәлли тапан, кәләчәјә инамсызлыг нәтичәсиндә бәдбинлијә, мистикаја гапылан мүртәче романтикләрдән фәргли олараг, Сәһһәт романтизми һәјат илә тәмасда иди, бүтүнлүкдә ирәлијә, кәләчәјә сәсләјән бир романтизм иди.

Доғрудур, бурадакы хәјал аләминин үмуми мәнзәрәсиндә зиддијјәтләр дә ајдын нәзәрә чарпыр. Бир сыра дини, мистик мотивләрлә, ислам идеолокијасына мәхсус рәмз вә мәфһумларла бағлылыг онун ичтимаи-тарихи варлыгла шәртләнән мәһдудлуғу иди. Бу, әлбәттә, Сәһһәт романтизминин антифеодал вә антибуржуа мәзмунуну зәифләдирди.

Сәнәткар «мән»и, субјектив амил, башга романтикләрдә олдуғу кими, Сәһһәт ше'риндә дә мүһүм јер тутур. Һәјат һадисәләри бурада шаир «мән»и илә гајнајыб-гарышмыш шәкилдә ифадә олунур, «мән» харичи аләми тәсвир етмәкдә чох күчлү бир амилә вә васитәјә чеврилир. Лакин Сәһһәт «мән»инин мәзмуну садәчә олараг субјектив дүшүнчәләри, идејалары ифадә етмәклә мәһдудлашмыр, ичтимаи, үмумиләшмиш сәчијјә дашыјыр. Бурада шаир «мән»и варлыгдан, һәјатдан сүзүлүб кәлән һадисәләри, мөвзулары, идеја вә һиссләри өзүндә чәмләшдириб дөврүн мүһүм ичтимаи проблемләри сәвијјәсинә јүксәлдир.

Башга романтикләрә нисбәтән «идеал аләмә» мејл, онда арамсыз ахтарышлар апармаг һәвәси Сәһһәтдә зәифдир, әксинә, онун шаир дүшүнчәси реал аләмлә даһа чох мәшғулдур, бу аләми мүша-

[1] *В. И. Ленин.* Әсәрләри, 5-чи чилд, Бакы, 1948, сәһ. 532.

1253—1

М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Республика Дөвләт КИТАБХАНАСЫ

һидә етмәјә, дәрк етмәјә чырпыныш даһа гүввәтлидир. Сәһһәтин шаир «мән»и хәјал аләминин, үмид вә нијјәтләрин, идеал аләмин тәдгигилә Һади гәдәр, Чавид гәдәр мәшғул олмур. О, реал аләмин өзүнү тәшриһ етмәјә, ону әһатә едән аләмә нүфуз етмәјә чан атыр. Сәһһәт романтизминдәки бу кејфијјәт онун реал керчәклијә, мүасир чәмијјәт һадисәләринә даһа јахындан бағланмасы үчүн шәраит јарадырды, реализм јарадычылыг методуна јахынлашмасы вә нәһајәт сабиранә сатиралар јазмасы үчүн идеја-бәдии зәмин һазырлајырды.

Сәһһәт ше'риндәки азадлыг проблеминә, азад чәмијјәт идејасына азад сәнәт идејасы да дахилдир. Бу проблем шаири бүтүн јарадычылығы боју мәшғул етмиш, онун гәһрәманынын әсас идеја компонентләриндән бири олмушдур. Сәһһәтин романтик гәһрәманы һәм дә шаирдир. Онун јени дөврүн сәнәти уғрунда мүбаризәси ардычылдыр.

«Шаир», «Тәрчүмеји-һалым јахуд һулулу», «Насеһ», «Сабир», «Охучуларыма», «Бәјани-һал», «Шәрара» кими ше'рләрдә романтик гәһрәманын јени, бөјүк әдәбијјат уғрундакы мүбаризәсинин мәнзәрәси, бу мүбаризәнин чәтинликләри өз әксини тапмышдыр. Мәшһур «Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли» поемасы бу мүһүм мүасир проблемин һәлли бахымындан Сәһһәт јарадычылығынын ән јүксәк зирвәсини тәшкил едир.

Бөјүк арзуларла чырпынан, сәнәти ичтимаи мәсәләләрин бәдии һәллинә доғру истигамәтләндирмәк истәјән, чәмијјәтин габагчыл адамы, вәтәндашы олмаға чан атан гәһрәманла мүһит вә јашадығы чәмијјәт арасындакы тәзад, бу тәзадын доғурдуғу фачиә — драматик поеманын әсас конфликти вә идејасыдыр. Ики зидд гүввәнин гаршылашдырылмасы һәгигәти мејдана чыхарыр, Шәһәрли габагчыл сәнәтин манифестини е'лан едир.

Поемада сәнәтә бир-бирини рәдд едән ики бахышы, ики мүнасибәт вардыр: онлардан бири—ичтимаи варлығы тахсырландыран, ону нөгсанлардан азад көрмәк истәјән габагчыл сәнәти, габагчыл сәнәткары, онун мүасир естетик дүшүнчәсини, о бири дә өз ачизлијини е'тираф едиб идеалист сәнәт, «сәнәт сәнәт үчүндүр» мөвгејиндә дуран гүввәләри тәмсил едир.

«Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли» поемасы илә Сәһһәт өз әдәби манифестини е'лан етмишди, дөврүн кәскин, мүрәккәб әдәби мүбаризәләриндә өз мөвгејини билдирмишди. Сәһһәт поезијасынын ән јүксәк бәдии мәһсулу олан бу поема һәм дә милли ше'римизин классик нүмунәләри сырасына дахилдир.

Башга Азәрбајчан романтикләри кими, Сәһһәт дә Биринчи Дүнја мүһарибәсини һәјәчан вә гәзәблә гаршыламышды. Мүһарибә онун һәјата бахышы илә, һуманизми илә, инсанлар арасында көрмәк истәдији меһр-мәһәббәт арзулары илә тәзад тәшкил едирди. Одур ки, мүһарибәнин төрәтдији фәлакәтләрә о һеч чүр сојугганлы гала билмирди. Бу мүнасибәт М. Һадидә, Һ. Чавиддә олдуғу гәдәр фәрјад вә үсјан шәклиндә габармаса да, һуманизм идејасынын мүһүм чаларларыны ејни дәринликлә әһатә етмәсә дә, өз е'тираз пафосу, сүлһә, инсанлыға чағырыш руһу илә XX әср романтизминин сәчијјәви, ајрылмаз бир һиссәси иди. Азәрбајчан реалистләри бу кешмәкешли илләрдә бир нөв кәнара чәкилмишдиләр, һадисәләрин нә илә гуртарачағыны көзләјирдиләр. Романтикләр исә јарадычылыг фәаллығыны зәифләтмәдән чалышыр, мүһарибәнин дәһшәтләрини, онун кәтирдији мә'нәви, мадди зијанлары тәсвир едән әсәрләр јазыр, үсјан гопарыр, бә'зән һәтта чылғынлыг едир, тәлатүмлү руһларыны, е'тиразларыны, фәрјадларыны е'лан етмәјә тәләсирдиләр, буна хүсуси сә'ј көстәрирдиләр. Мүһарибә романтик гәһрәманын нифрәтини, е'тиразыны, гәзәбини даһа да аловландырмыш, ону өз фәаллығыны даһа да артырмаға мәчбур етмишди.

Мүһарибә илләри Сәһһәт јарадычылығынын да мәһсулдар дөврү олмушдур. «Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли» поемасындан башга бу илләрдә шаир «Бәдбәхт аилә», «Гаракүнлү Һәлимә» һекајәләрини, «Тәхлијә јахуд гачғын», «Шәрарә» ше'рләрини јазыр, мүһарибәнин нәтичәләрини тәсвир едән публисист јазыларыны нәшр етдирир.

Һәрбин фәлакәтләрини тәсвир едән әсәрләриндә инсанлары сүлһ шәраитиндә јашамаға чағыран, гардашлыг идејасыны тәблиғ едән шаир, һәм дә мәгсәдә чатмаг үчүн гүввәтли олмағын, зор ишләтмәјин зәрурәти фикрини ирәли сүрүр. Артыг бурада романтик гәһрәман мүбаризә јолуну ән доғру нičат јолу кими гәбул едир. О, белә бир гәнаәтә кәлир ки, көһнәлијә, јердәки бүтүн гәбаһәтләрә мүбаризә илә сон гојмаг олар, «гәзаву гәдәр», «бәхт», «гисмәт» кими сөзләр инсаны көләлијә сүрүкләјир; тәвәккүл зеһнијјәтини зорла вә мүбаризә илә әвәз етмәк лазымдыр:

Көр сәнаједәки е'чазаты.
Хатириндән сил о мөвһуматы.
Е'тигад етмә гәзаву гәдәрә,
Өмрүнү верди бу сөзләр һәдәрә.
«Бәхт», «гисмәт» кими әлфазы унут,
Сә'ј илә базуји-игбалыны тут.
Нәрәјә истәр исән зорла апар,
Мәркәзиндән јери лазымса гопар!
Јохдур аләмдә бу күн әмри-мәһал.
Елму фәнн ол сөзү етмиш ибтал.
Елминә, гүввәтинә һәр кишинин —
Бағлыдыр бәхти, рәвачы ишинин.

Артыг бурада инсана ачиз бир варлыг кими бахараг ону тәбиәтин гүдрәти гаршысында диз чөкмәјә чағыран, «илаһи сирләрә» әл атма-

мамағы мәсләһәт билән, инилдәјән вә кәдәрләнән гәһрәмандан әсәрәламәт белә јохдур, әксинә о, инаныр ки, инсан һәр шејә гадирдир, зорла, гүввәтлә, елмлә һәр мәгсәдә наил олмаг олар.

Бир тәрәфдән мәһәббәт вә гардашлыг, дикәр тәрәфдән мүбаризәјә чағырыш, бир тәрәфдән сүлһ, асајиш арзусу, дикәр тәрәфдән гүввәт вә зора инам — бу ики дүнјакөрүшү, ики фәлсәфә Сәһһәт романтизминдә гаршы-гаршыја дајаныр, онун лирик гәһрәманынын һәјата бахышындакы ајры-ајры гүтбләри тәшкил едир. О, Азәрбајчан романтикләри үчүн сәчијјәви олан бир нәтичәјә кәлир: гүввәти, күчү олан галиб кәләчәк, әксинә, ким зәифдирсә, мүбаризәдә ачиздирсә, памал олачаг, ајагларда сүрүнәчәк, мәһв олачаг!...

Һәр ики фикри, фәлсәфи-естетик игтигамәтин идеја маһијјәти романтик гәһрәманын чәмијјәт һадисәләрини нечә дәрк етмәси илә, чәмијјәтдәки мөвгеји илә әлагәләнир, башга-башга заманларда јениләшир, јени мәзмун кәсб едир[1].

◆◆◆

Романтик гәһрәманын кечмиш, бугүн вә кәләчәк һаггындакы бүтүн дүшүнчәләрини бирләшдирәрәк үмумиләшдирән ән әсас мөвзу— вәтән мөвзусудур. Вәтәнин талеји, вәзијјәти онун кәдәринин сәбәбини, үмидинин мә'насыны, хәјалынын сәчијјәсини мүәјјән едир. Онун бүтүн фәдакарлығы вәтән үчүндүр; вәтән онун «чаныдыр, ганыдыр». Ән уча мәһәббәт — вәтән мәһәббәтидир.

Мән вәтәни чаным кими севирәм,
Руһум, әтим, ганым кими севирәм.

Вәтәни охучуларына шаир бир тәрәфдән зәнкин тәбиәтилә, бу тәбиәтин е'чазкар көзәллији, рәнкарәнк, чешидли не'мәтләри илә тәгдим едир. Шаирин романтик хәјалы вәтәни гарыш-гарыш кәзир, бу торпаг онун руһуну чошдурур, она зөвг верир: шаирин вәтәни јер үзүнүн ән көзәл кушәләриндән биридир. Бура әфсанәви Гафгазын әсрарәнкиз бир һиссәсидир, тәрланлар бу дијарын султаныдыр; вәһши чејранлар ојлағы олан бу јерләрин уча дағлары булудларла гучаглашыр, галын, јамјашыл мешәләри көз гамашдырыр, мејвәли бағлары елә бил чәннәтдир, адама кәл-кәл дејир, чөлләри, чәмәнләри күл-чичәклидир. Шаир һәтта бу көзәллијин аһәнкини, она говушан сәсләри, сәдалары белә унутмур: гырговулларын, турачларын шаггылтысы, бүлбүлләрин чәһ-чәһи аләми бүрүјүр...

---

[1] Әтрафлы бах: *М. Чәфәр.* Азәрбајчан әдәбијјатында романтизм. Бакы, 1963.

Хәјалы чошдуран көзәлликләри өз гојнунда бәсләјән торпағын өзү дә бәрәкәтли, гызыл кими гијмәтлидир. Шаир, беләликлә, көз гамашдыран, үрәк ачан бир мәнзәрә рәсм едир. Бу мәскәнин саһиби гочаман бир халгдыр. О халга шаирин мүнасибәти ајдындыр:

Өвладлары гејрәтлидир, дамарлы,
Шүчаәтли, һүнәрли, е'тибарлы.

Ше'р ашағыдакы мисраларла тамамланыр:

Көзәл торпаг, көзәл өлкә, көзәл јер!
Дүнја үзрә бимислү бибәдәл јер!
Бу чүр көзәл мәмләкәти ким севмәз?!
Бунча фираван не'мәти ким севмәз?!

Ше'рдә вәтәнә конкрет мүнасибәт јохдур; шаир, елә бил һәр шеји көзәлләшдирир, екзотик, хәјали, идиллик бир аләмин тәсвирини верир, чәмијјәтдәки тәзадлары, бу чәмијјәтин дахили аләмини бир анлыға унудур, бирчә мәгсәд изләјир: Вәтәнә мәһәббәт ојатсын.

Ше'ри Сәһһәт чаван охучуларына мүрачиәтлә јазмыш, мәгсәдинә дә наил олмушдур.

Бу ше'р бир нөв Сәһһәтин 1909-чу илдә јаздығы ејни адлы «Вәтән» ше'ринин давамыдыр. Доғрудур, биринчи «Вәтән» ше'ри өз тәсвир үсулу илә икинчидән сечилир. Орада вәтәни тәсвир јох, тәгдим әсасдыр, буна көрә дә марш, нәғмә, һимн сәчијјәси дашыјыр. Анчаг мәгсәд ејнидир: Вәтәнә мәһәббәт ојатмаг.

Көнлүмүн севкили мәһбубу мәним
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним...
Вәтән—әчдадымызын мәдфәнидир,
Вәтән—өвладымызын мәскәнидир.
Вәтәнин севмәјән инсан олмаз;
Олса, ол шәхсдә вичдан олмаз.

Шаирин бүтүн ичтимаи идеалы өз гидасыны вәтәндән алыр. Вәтәнә һәср олунан ше'рләрдә һәраратли, одлу бир үрәјин дөјүнтүсү ешидилир. Вәтәндаш үрәјинин, шаир үрәјинин, һәгиги инсан үрәјинин дөјүнтүсү!..

Сәһһәтин вәтәнпәрвәрлији үмумбәшәри мәзмундан да мәһрум дејил. Онун вәтәнпәрвәрлији бүтүн халглара, бәшәријјәтә мәһәббәт ојадан, инсанлары вәтәни севмәјә сәсләјән һуманист мәзмуна малик иди.

Вәтән мөвзусу вә онун романтик һәлли Сәһһәт ше'риндә халг мөвзусунун да идеја-естетик сәчијјәсини мүәјјән едир. Мә'лумдур ки, реалистләрдә халг әсасән ајры-ајры фәрдләрин — типик фәрдләрин шәхсиндә тәмсил олунур. Онлар — Һачы Гара вә Уста-Зејнал, Шејх Шә'бан вә Новрузәли, Искәндәр вә Фәрһад — ајры-ајры типик характерләри өзләриндә бирләшдирән сурәтләрдир. Бу типләр топлусу онларын мәнфилијиндән, мүсбәтлијиндән асылы олмајараг, бүтүнлүкдә халгын сурәтини јарадыр. Бу, өзлүјүндә реалист јарадычылыг методунун маһијјәтиндән ирәли кәлир. Романтикләрдә исә belә фәрдиләшдирмә јохдур. Халг үмуми әламәтләри илә тәсвир олунур; гәһрәман, тип, сурәт фәрди кејфијјәтләрдән даһа чох үмуми кејфијјәтләрә малик олурлар. Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли сурәтләри кими. Романтик поезијада халга мүрачиәт формасында да бир үмумилик, мүчәррәдлик нәзәрә чарпыр. Мәсәлән, башга романтикләрдә олдуғу кими, Сәһһәтдә дә халга мүрачиәт мәфһуму кими ишләнән «мүсәлманлар», «ислам аләми», «ислам» вә с. мәһз бу үмумилијин вә мүчәррәдлијин нәтичәсидир. Белә мәфһум, сөз вә ифадәләри мүәллиф әксәр һалларда «Азәрбајчан» вә «Азәрбајчан халгы» сөзләринин әвәзиндә ишләдирди.

XX әср реалистләри илә Сәһһәт арасында халга мүнасибәтдә дә мөһкәм идеја әлагәси вардыр. Онун романтик гәһрәманы «јухары» тәбәгәләрә, һаким синифләрә, «әһли-ғинаjә» нә гәдәр гәзәб вә нифрәт бәсләјирсә, «ашағлара», мәһкум синифләрә бир о гәдәр гајғы вә мәрһәмәт көстәрир, онун кәләчәјинә үмидлә бахыр.

Реалистләрдәки мәнфиликләри тәнгид, конкрет нөгсанлара, мәнфи әхлаг нормаларына күлүш романтикләрдә ачыг е'тиразла, һуманизмә чағырышла, ичтимаи кәдәрлә, чәмијјәтин кәләчәјинә инамла әвәз олунур. Новрузәлиләрин ачыначаглы вәзијјәти романтикдә күлүш дејил, кәдәр вә е'тираз доғурур, шаири онларын сабаһы, сабаһкы дүнјасы марагландырыр. Халг үчүн икиси дә лазым иди. Ајылмаг, ирәлиләмәк үчүн халга өзүнүн нечә олдуғуну, һазырыны, букүнүнү көрмәк, дәрк етмәк нә гәдәр лазым идисә, «нечә олмаг лазымдыр?» — суалына да ејни чавабдеһликлә чаваб вермәк, бу барәдә дә ајдын тәсәввүрә малик олмаг бир о гәдәр лазым вә вачиб иди (Кәләчәк һаггында тәсәввүр вә хәјалын маһијјәти, сәчијјәси, шәксиз, чәмијјәтин инкишаф ганунларыны романтик сәнәткарын өзүнүн нечә, нә дәрәчәдә реал, елми шәкилдә дәрк етмәсиндән асылыдыр).

Лакин Сәһһәтин романтик гәһрәманыны күнүн һадисәләри даһа мүһүм амил кими чәлб едир; букүнүн мүбаризәси онун диггәт мәркәзиндәдир. Доғрудур, «Әһмәдин гејрәти» поемасында гәһрәман билаваситә һәјата, һәјат һадисәсинә бағлыдыр. Әсәрдәки һадисәнин тәсвириндә бир ајдынлыг, конкретлик вардыр. Сәһһәтин һәјатла бағлылығы она бә'зән муасир чәмијјәт һадисәләринә реалист мүнасибәт бәсләмәјә имкан верир. Үмумијјәтлә, Сәһһәт реализм јарадычылыг методунун сон дәрәчә гүввәтли тә'сирилә јазыб-јарадан ро-

мантикләримиздәндир. Бу чәһәтдән онун романтизми илә Шаиг романтизми арасында бөјүк бир јахынлыг вардыр.

Индијәдәк Сәһһәтин ше'р китабларына бир сыра сатирик әсәрләр дә дахил олмушдур. Лакин сон тәдгигат әсасән лирик шаир кими танынан Сәһһәтин сатираја бизим тәсәввүр етдијимиздән хејли чох әһәмијјәт вердијини, онун бир силсилә сабиранә ше'ринин намә'лум галдығыны көстәрмишдир. Бу китабда «Кәлнијәт» адлы сатира журналында «А. С.» вә «Шејх Шејпур» имзалары илә чап олунмуш һәмин сатираларын бөјүк бир һиссәси дә верилир.

Сәһһәтин сатиралар јазмасы тәсадүфи јарадычылыг һәвәси дејилдир, онун үмуми јарадычылығынын тәбии, бә'зән ашкар көрүнән вә бә'зән кизләнән үзви бир идеја-естетик кејфијјәтидир. Һәлә кәнчлијиндән Лафонтенә, Крылова мүрачиәт едиб сатирик тәмсилләр тәрҹүмә етмәси, фасилә вермәдән орижинал тәмсилләр, «Нефт фантаны», «Тағы вә Нағы» кими комик вәзијјәтләрлә зәнкин пјесләр вә нәһајәт, сатиралар јазмасы бу јарадычылығын тәнгиди тәмајүлүнү тәсәввүр етмәк үчүн кифајәтдир.

Шаир өз әдәби бахышларында да сатирик әдәбијјата јүксәк гијмәт верирди. О көстәрирди ки, бәдии әдәбијјатын мүасир сәвијјәсиндә тәнгидсиз вә сатирасыз кечинмәк мүмкүн дејил, «әш'арда сәбкичәдид ачан Сабир мәһз бу јолла кетмиш вә сөз сәнәтинин зирвәләринә јүксәлә билмишдир.

Сәһһәтин белә бир гәнаәтә кәлмәси әдәби инкишафын өзү илә, Азәрбајчан реализминин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри илә, XX әсрин әввәлләриндә јени инкишаф мәрһәләсинә чатмыш тәнгиди реализмин, хүсусән сатирик әдәбијјатын Сабир вә Чәлил Мәммәдгулузадә кими нүмајәндәләринин әлдә етдији бөјүк әдәби гәләбәләрлә бағлы иди. Бу, ејни заманда, ингилаби шүуру ојанмыш Азәрбајчан халгынын милли, мә'нәви еһтијачлары илә әлагәдар иди.

Сәһһәт сатираны реализмин үзви бир һиссәси, һәм дә халг руһу илә сых бағлы олан бир һиссәси сајырды. О, XX әср шәраитиндә, тәзјиг вә зоракылыг дүнјасында, сензуранын өзбашыналыг етдији, һәр чүр азадлығын «ганлы әлләрлә тыхандығы» «фәна бир заманда» сатирик әдәбијјата бөјүк еһтијач олдуғуну дәрк едир вә мүасирләрини «ејһам вә кинајәдән» истифадә етмәјә чағырырды:

...зәманә чүнки фәна бир зәманәдир,
Ејһам илә, кинајә илә натиг олмалы.

Белəликлә, Сәһһәтин сатираја мүрачиәти бир тәрәфдән онун јарадычылығынын өз дахили хүсусијјәтләри вә ганунаујғунлуғу илә бағлы идисә, о бири тәрәфдән дә шаирин елми-нәзәри гәнаәтләри илә әлагәдар иди.

Сатираларын тәнгид вә тәсвир һәдәфләри мүхтәлиф вә рәнкарәнкдир. Шаир мәишәт вә чәмијјәт мәсәләләриндән тутмуш мүһүм

сијаси һадисәләрә гәдәр, ән кичик һәјат тәфәррүаты вә конкрет шәхсијјәтләрлә јанашы мә'лум дөвләт хадимләринә, сијаси мә'мурлара гәдәр һамысыны өз сатира һәдәфи етмәкдән чәкинмәмишдир. Бу сатираларда Иран шаһлары халга хәјанәт едән, өз шәхси зөвгләри үчүн һәр чүр әхлаг нормаларыны тапдалајан, симасыз, залым вә мүстәбид дөвләт башчысы кими тәнгид олунурлар. Газанч далысынча гачан, руһаниләрин фитвасына ујуб тәдрис очагларынын бағланмасына гол гојан, беш-он кәлмә әчнәби сөз өјрәниб харичи мәдәнијјәтләр гаршысында сәчдә гылараг, милли мәдәнијјәтә хор бахан мәсләксиз, гејрәтсиз зијалылар, «мүсәлман үрәфалары», «алимнүмалар» Сәһһәтин амансыз гәзәбинә сәбәб олурлар. Әталәтин, мүтилијин, авамлыг вә чәһаләтин, биканәлијин, мешшанлығын, мүһафизәкарлыг вә фанатизмин, јекәбашлыг вә зоракылығын, ловғалыг вә худбинлијин вә онларла белә чәмијјәт, әхлаг, адәт, мәишәт мәсәләләринин тәнгидини дә јухарыда садаланан мәсәләләрин сырасына дахил етсәк, Сәһһәт сатирасынын мөвзу даирәсини тәсәввүр етмәк олар.

Бүтүн бу сатиралара үмумиликдә нәзәр саланда, дөврүн чидди ичтимаи-сијаси нөгсанларына, «зүлмәт дүнјасына» гаршы чеврилмиш, чәсарәтли, мүдрик, вәтәндашанә тәнгидин фонунда шаирин парлаг, ајдын, ләкәсиз симасы чанланыр; халгын сәадәти үчүн арамсыз чалышан вәтәнпәрвәр бир шаирин шәффаф симасы!..

Бунунла бәрабәр, сатираларын идеја мәзмунунда биртәрәфлилик, јанлышлыг да вардыр. Шаир Балкан халгларынын 1910-чу илләрдәки милли-азадлыг һәрәкатынын маһијјәтини дүз баша дүшмәмиш, буну садәчә Түркијә—Балкан мүһарибәси кими гијмәтләндирмишдир. Лакин Сәһһәт һәмин һадисәләрдән өз мәнафеји үчүн истифадәјә чалышан империалист даирәләри, Меншиков кими шовинист, арагызышдыран журналистләри, мүртәче «Новоје времја» гәзетини тәнгид етмәкдә, әлбәттә, јахшы иш көрмүшдүр.

Сатираларла өтәри танышлыг белә онларын Сабир поезијасынын тә'сириндән кәнарда галмадығыны көстәрир. Бу тә'сир, һәр шејдән әввәл, өзүнү мөвзуларда, сатира үчүн мөвзу сечмәк үсулунда, форма хүсусијјәтләриндә көстәрир. Бурада һәтта бә'зән Сабир ше'ринин ајры-ајры мисралары, ифадәләри тәкрар олунур. Ајдын һисс олунур ки, Сәһһәт бөјүк сатирикин јолу илә кетмәјә чалышмыш, онун нүфузлу мәктәбинин ән'әнәләрини давам етдирмәк истәмишдир. Әлбәттә, бу сатиралар өз ше'ријјәти, мөвзуја мүнасибәтдәки ајдынлығы вә конкретлији, типләрин чанлылыг вә бүтөвлүјү бахымындан Сабир поезијасы сәвијјәсинә јүксәлмир. Лакин Сәһһәтин сатира јарадычылығынын өзүнәмәхсус орижинал хүсусијјәтләри дә вардыр. Бу орижиналлыг ајры-ајры һәјат һадисәләринә мүнасибәтдә, күлүшүн характериндә, тәсвир үсулларында даһа ајдын көрсәнир. Бир романтик кими шаир һансы мөвзуја мүрачиәт едир етсин, она мүтләг өз мүнасибәтини билдирир. Һәтта бә'зән бир ше'рдә бир нечә дәфә һадисәјә, тәсвирә мүдахилә едиб фикрини бирбаша сөјләјир. Бу бә'зи

һалларда ше'рин үмуми бәдии гүввәсинә мәнфи тә'сир көстәрирсә, риториканы, дидактизми күчләндирирсә, бә'зи һалларда лап јеринә дүшүр, мүәллиф мөвгејинин даһа ајдын сәсләнмәсинә хидмәт едир.

Бу нүмунәләр шаирин јарадычылығында ашкар һисс олунан бир бошлуғу долдурур. Бир нечә сатирик ше'ри мә'лум олан Сәһһәт артыг отуздан јухары сатиранын мүәллифидир. Сатиралар һәм дә Сәһһәтин дүнјакөрүшүнүн, ајры-ајры чәмијјәт һадисәләринә, Сабир јарадычылығына мүнасибәтинин ајдынлашмасына, дәгигләшмәсинә көмәк көстәрир, романтик Сәһһәтлә реалист Сәһһәтин бир-бирини тамамламасына хидмәт едир. Сатиралар бир даһа көстәрир ки, дөврүн мүрәккәб, зиддијјәтли тоггушмалары вә мүбаризәләри шәраитиндә шаир мәзлумларын, әзиләнләрин, мәһкумларын мәнафејини мүдафиә етмиш, «рүәсалара», «әғнијалара» вә онларын дәјирманына су төкән руһаниләрә, «бојну крахмаллы», мәсләксиз, ријакар зијалылара, халгы сатанлара, даркөз милләтчиләрә дүшмән мүнасибәт бәсләмишдир; империализмин, зоракылығын, милли тәзјигин, ичтимаи бәрабәрсизлијин тәнгидиндә Сабирлә ајаглашмаға чалышмышдыр.

Нәһајәт, әтрафлы атрибусија јолу илә үзә чыхарылыб бу китабда верилән сатиралар бир даһа тәсдиг едир ки, Сәһһәт өз сәнәт вә әгидә досту бөјүк Сабирин сәнәт дүнјасындан илһам алараг јени әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда јаранан габагчыл идејалы әдәбијјатын көркәмли нүмајәндәләриндән бири олмушдур.

Аббас Сәһһәтин әдәби јарадычылығынын мүһүм бир саһәсини ушаглар үчүн јаздығы әсәрләр тәшкил едир. Он беш илә гәдәр мүәллимлик етмиш Сәһһәт јалныз мәктәбдә дејил, әдәби јарадычылығында да бир мүәллим олмушдур. Онун ушаг вә кәнчләр үчүн јаздығы бир чох лирик ше'рләр, сәһнә әсәрләри вә тәмсилләр тә'лим-тәрбијә ишинә көмәк етмишдир. Бу әсәрләрин мүәллифи Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты тарихинә парлаг сәһифә јазмыш Сабир вә Мирзә Чәлил, Шаиг вә Сүлејман Сани кими гәләм јолдашлары илә бирликдә бу әдәбијјаты чохәсрлик инкишафында јени, јүксәк пилләјә галдырмышдыр.

Сәһһәт Азәрбајчан әдәбијјатында чох көзәл, реал тәбиәт мәнзәрәләри јарадан јазычылардан сајылыр. Тәбиәти тәрәннүм Сәһһәт лирикасынын әсас хүсусијјәтләриндәндир.

Сәһһәт тәбиәти бүтүн чанлылығы илә дуја билмиш, онун көзәлликләрини мәһарәтлә тәрәннүм етмишдир. XX әср Азәрбајчан әдәбијјатында тәбиәт тәсвирләри саһәсиндә Сәһһәт гәдәр мүвәффәг олан икинчи бир шаир, демәк олар, јохдур. Онун бәдии исте'дады бурада гүввәтли бир шәкилдә үзә чыхмышдыр.

Аббас Сәһһәтин пејзажларында Азәрбајчан тәбиәтинин чох инчә хүсусијјәтләри өз әксини тапмышдыр. Шаирин тәбиәти тәсвир едән ше'рләрини охујаркән, инсан санки Азәрбајчанын доғма чөлләринә кедир, онун кениш дүзләринин, јашыл јамачларынын әтрини дујур,

ахшам вә сәһәрләрини, исти вә сојуғуну һисс едир. Бөјүк бир усталыг вә сәнәткарлыгла јарадылмыш бу ше'рләр Азәрбајҹан поезијасынын инҹиләриндәндир.

Азәрбајҹанда рус вә Гәрби Авропа әдәбијјаты нүмунәләринин тәрҹүмәси вә јајылмасы ишиндә А. Сәһһәтин бөјүк мәдәни хидмәти олмушдур. О, әдәби фәалијјәтинин мүһүм бир һиссәсини тәрҹүмәчилијә һәср етмиш, бу саһәдә фасиләсиз чалышмыш, Азәрбајҹанда бәдии тәрҹүмәни һәм елми, професионал, һәм дә бәдии сәнәткарлыг ҹәһәтиндән камала чатдырмышдыр.

Габагҹыл зијалыларын мәтанәтли мүбаризәси нәтиҹәсиндә 1905-ҹи илдән сонракы мәдәни ҹанланма заманы башга халгларын әдәби ирси илә даһа артыг таныш олмаг еһтијаҹы әмәлә кәлмишди. Бу еһтијаҹы дәриндән дәрк едән шаирләрдән бири дә Сәһһәт иди. О, тәрҹүмәјә илһам вә еһтирасла јанашыр, тәрҹүмә етдији әсәрә јарадыҹы мүнасибәт бәсләјирди. Тәсадүфи дејил ки, һәлә сағлығында онун рус мәдәнијјәти тарихиндә маһир тәрҹүмәчи кими танынан Жуковски илә мүгајисә едир вә «Икинҹи Жуковски» адландырырдылар: «Сәһһәтин тәрҹүмәдә даһа артыг мәһарәт вә исте'дады олдуғу үчүн рус әдибләриндән икинҹи Жуковски дејә биләрик. Белә ки, ҹаван шаиримиз «Мәғриб күнәшләри» нам әсәриндә мәшһур рус шүәрасындан Пушкин, Лермонтов, Никитин, Крылов вә бир чох башга шүәралардан етдији тәрҹүмәләр әслилә мүвафиг олмагла бәрабәр шајани-тәгдирдир»[1].

Сәһһәт тәрҹүмә ишинә халглар арасындакы мәдәни әлагәни мөһкәмләдән, әдәбијјатын инкишафына көмәк едән бир васитә кими бахырды. О билирди ки, бәдии тәрҹүмә мүрәккәб идеја-јарадыҹылыг просесидир. Бу просес мүәјјән мәгсәдлә бағлы олур. Одур ки, о, халгы ирәли апармаг, билмәдијини өјрәтмәк, әдәбијјаты зәнкинләшдирмәк ишиндә тәрҹүмәдән дә кениш истифадә етмәјә чағырырды.

Сәһһәт 1905-ҹи илдән башлајараг бүтүн әдәби јарадыҹылығы боју тәрҹүмә иши илә мәшғул олмуш, рус вә Авропа, күрҹү вә ермәни халглары әдәбијјатындан тәрҹүмәләр етмишдир. Онун тәрҹүмәләри әсасән «Мәғриб күнәшләри» адлы ики китабда, «Илк гираәт», «Јени мәктәб», «Икинҹи ил», «Күлзар» кими дәрсликләрдә, «Дәбистан», «Мәктәб» журналларында чап олунмушдур.

1905—1906-ҹы илләрдә Сәһһәт франсыз әдәбијјаты нүмунәләрини тәрҹүмә едирди. Илк тәрҹүмәләриндә о, «Тәзә ше'р нечә олмалыдыр?» мәгаләсиндә ирәли сүрдүјү фикирләр чәрчивәсиндә һәрәкәт едир, тәрҹүмә үчүн әсасән һисси ше'рләр сечирди («Нәғмәји-ордибеһишти», «Бир вәрәгдир китаби-хилгәтдән»). Бу ше'рләрдә иҹтимаи мәзмун зәиф олдуғу кими, дил, ифадә тәрзи дә нисбәтән көһнәдир.

Сәһһәтин кениш тәрҹүмәчилик фәалијјәти 1907-ҹи илдән сонраја аиддир. 1906-ҹы илдә Шамахыда ачылмыш реал мәктәбдә мүәллимлик етдији заман шаир онунла јахын олан јерли мүәллимләрин көмәјилә рус дилини даһа әсаслы өјрәнир вә рус классикләринин әсәрләрини һәвәслә мүталиә едир. Бу илләрдә Сәһһәт рус әдәбијјатынын ән јахшы мүтәрҹими кими мәшһурлашмаға башлајыр. Онун Крылов, Пушкин, Лермонтов, Надсон, Голс-Миллер, Колтсов, Никитин, Горки кими рус классикләриндән тәрҹүмәләри рус әдәбијјатынын идеја-бәдии гүдрәтини Азәрбајҹан охуҹусуна ејни сәвијјәдә чатдыран көзәл нүмунәләрдир.

1 *А. Шаиг.* Күлзар, Бакы, 1912, сәһ. 236.

А. Сәһһәт Гәрби Авропа шаирләриндән Виктор Һүго (1802—1885) вә И. В. Көте (1749—1832), А. Мүссе (1810—1857) вә Морис Һартмандан (1821—1872-)да бир сыра тәрҹүмәләр етмишдир. Онун тәрҹүмәләри ичәрисиндә һабелә, күрҹү вә ермәни әдәбијјаты нүмунәләри әһәмијјәтли јер тутур. Һәр ики халга достлуг мүнасибәти бәсләјән шаир, онларын әдәбијјатыны өјрәнмиш, габагҹыл зијалылары илә јахын әлагә сахламышдыр. О, ермәни драматургу А. Абелјанын (1865—1936) «Нефт фантаны» пјесини ејни адла игтибас етмиш, шаир вә мүтәрҹим А. Сатурјанын (1865—1917) «Һәјәҹанлы нәғмәләр» ше'рини Азәрбајҹан дилинә чевирмишдир. Күрҹү әдәбијјатындан исә Сәһһәт романтик шаир Николоз Бараташвилинин (1817—1845) «Мерани», А. Серетелинин «Ханәндә Гоги» әсәрләрини тәрҹүмә етмишдир.

Тәрҹүмәјә јарадыҹы шәкилдә јанашмаг баҹарығы Сәһһәтин тәрҹүмәләринин јүксәк бәдии кејфијјәтини тә'мин едән әсас амилләрдән иди. Она көрәдир ки, бу тәрҹүмәләр чох асанлыгла охунур, бәдии гүввәсилә охуҹуну дәрһал өз тә'сири алтына ала билир; чох заман онларын һәтта тәрҹүмә олдуғуну белә һисс етмирсән.

Аббас Сәһһәтин тәрҹүмәләринин идеја-бәдии тә'сири чох гүввәтли иди. О, тәрҹүмәләри илә бир тәрәфдән доғма халгыны башга халгларын әдәбијјаты илә таныш етмәк мәгсәдини изләјирдисә, дикәр тәрәфдән бу јолла Азәрбајҹан әдәбијјатынын өзүнүн инкишафына көмәк көстәрирди.

Ијирминҹи әсрин әввәлләриндә әдәбијјатын нәзәри мәсәләләри әтрафында демократ јазычыларла буржуа јазычылары арасында кедән мүбаризәдә Сәһһәт фәал иштирак едирди. О, Азәрбајҹан әдәбијјатынын инкишафына көмәк мәгсәдилә елми-тәнгиди мәгаләләр јазыр, бир чох мүһүм әдәби мәсәләләр һаггында фикир јүрүдүр, әсәрләриндә рус вә Авропа әдәбијјатшүнаслығындакы мүлаһизәләрдән истифадә едирди. Онун реализм, сатира, тәнгид, әдәбијјатда идејалылыг вә халгилик, классик ирсә мүнасибәт, бәдии тәрҹүмә кими мәсәләләр һаггында фикирләри XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајҹанда әдәби-тәнгиди көрүшләри ајдынлашдырмаг ҹәһәтдән чох әһәмијјәтлидир. Шаирин әдәби-тәнгиди көрүшләрини доғру шәрһ

етмәк, бу көрүшләрин зәиф вә гүввәтли тәрәфләрини мејдана чыхармаг үчүн бунлары инкишафда алмаг лазымдыр.

Аббас Сәһһәт Азәрбајчан халгынын бәдии тәфәккүрүнә гүввәтли тә'сир көстәриб, орада өзүнә мөһкәм јер тутан, XX әср ше'ринә јени хүсусијјәтләр кәтирән көркәмли шаирләрдәндир.

ҚАМАЛ ТАЛЫБЗАДӘ

ШЕ'РЛӘР

ШЕЈХ СӘ'ДИ

Сә'ди, әја шаири-ширинкәлам!
Хабкәһин рөвзеји-дарүссәлам.
Дур, ојан еј даһијеји-рузкар!
Көр вәтәнин олду насыл тарү мар.
Мәзчәи-пакиндир әкәр Дилкүша,
Һејф дејил, мәнчә, бу күн дилкүша.
Ач көзүнү, бах вәтән өвладына,
Севкили ә'габына, әһфадына.
Олду фәрамуш нәсиһәтләрин,
Вермәди һеч фаидә зәһмәтләрин.
Һикмәти-әш'арына биихтилаф
Ејләр икән әһли-чаһан е'тираф,
Гәдр гојаркән һамы асарына,
Сөзләринә, шивеји-көфтарына.
Һәр дилә нәгл олду кәламын сәнин,
Тутду бүтүн аләми намын сәнин.
Јатдылар әһфадларын хабдә,
Етмәдиләр рәкз адына абидә.
Гәдрини билсәјди әкәр әғнија,
Исминә мин мәктәб олурду бина.

1898

ХАЧӘ ҺАФИЗ

Һафиз, еј мүршиди-сүтудәсијәр!
Һафиз, еј устади-ше'рү һүнәр!
Әсәриндир мүтәрчими-ларејб,
Иштә сәнсән бу күн лисанүл-гејб.
Бир мәали чәһанисән, Һафиз!
Бир чаһани-мәанисән, Һафиз!
Дүшүнүлсә нәдир мәталибини,
Дәрк едәр әһли-һәг мәратибини.
Мүстәтирдир һәгигәт илә мәчаз,
Мүндәрич һәр бириндә бир е'чаз.
Лејк дөври-зәманә ејләди ғәдр —
Ким, сәнә лајигинчә гојмады гәдр.
Олса иди иранлылар ариф,
Елмү фәнни-зәманәдән вагиф,
Гәдрини камилән биләрләр иди,
Һејкәлин бурда рәкз едәрләр иди.

1898

◆ ◆ ◆

Еј көнүл, јатмакилән, дур көзүн ач, бидар ол!
Хаби-гәфләтдән ојан бир, бу заман һүшјар ол!
Шәрги-әгсајә нәзәр гыл, нечә көр говғадыр,
Нә гијамәтдү, нә шуришү нә вавејладыр!
Бүтпәрәст тајифәси көр нә чәсарәт едијор,
Сүлһү асајиши дүнјадә о гарәт едијор.
Дипломат даирәси вә'з елијән гануну
Һәтк едиб јер үзүнүн таифеји-јапуну.
Рус ескадрасына бирдән о шәбхун еләди,
Бојлә налајиг иши дөвләти-јапун еләди.
Чүн верилди бу хәбәр севкили султанымыза,
Императури-мүәззәм, шәһи-зишанымыза.
Манифест верди о дәм ләшкәри-хунашамә,
Та ки тәнбеһ ола ол таифеји-бәднамә.
Һәрб е'ланы тәмамән дағылыб дүнјајә —
Ки, јапон дөвләти-рус илә дуруб дә'вајә.
Садигүл-гөвл рәијјәтләр едибләр һүммәт,
Импературә дилү чан илә гылсын хидмәт.
Бири сурсат, бириси пул, бириси чан верди,
Бири өз чаныны султанына гурбан верди.
Әмр едибдир үләма синфинә шејхүлислам —
Ки, мәсачидләрә дә'вәт олуна хасү әвам.
Чағыраг сузи-чикәрдән һамымыз аллаһы —
Ки, мүзәффәр едә бу рәзмдә шаһәншаһы.
Чүн јетишди бу хәбәр наһијеји-Ширванә,
Һансы Ширван ки, олуб зәлзәләдән виранә.
Сабигән елми-гәзавәтдә дәбири-гази,

Һалија мәснәди-иззәтдә мүдири-гази,
Јә'ни Әбдүлһүсејнзадә, о шәхси-таһир,
Үләма фиргәсини ејләди күллән һазир.
Едибән зөһр намазыны чәмаәтлә әда,
Пәс чыхыб минбәрә сәсләнди ки, еј әһли-вила,
Билин, еј гөвм, бу күнләр нә фәрагәт дәмидир,
Чүмлә мәчруһә бу күнләрдә ианәт дәмидир.
Малү чан илә көмәклик еләјин султанә,
Һәг-таала бу тәриг илә јазыб Гур'анә.
Санијән, чүмлә бу мәтләбдән олун сиз акаһ,
Әмр едибдир сизә бу барәдә бир аличаһ,
Нүктәдаји-рәһи-дин, һадији-күлл, фәхри-әнам,
Шиәмәзһәбләрә Гафгасдә шејхүлислам,
Бујуруб шејх һәр ол кәс ки, мүсәлман олсун,
Импературә кәрәкдир ки, сәнахан олсун.
Әмри-баридир сәлатинә итаәт вачиб,
Бу итаәтдә мүсәлләмди ианәт вачиб.
Һамылыгнан дејин, еј гөвм ки, еј бари-худа,
Импературимизә өмри-тәвил ејлә әта,
Даима рәзмдә әфвачыны мәнсур ејлә,
Дүшмәнин кор елә, мағлуб елә, мәгһур ејлә.
Чүн јетирди бу мәгамә сөзү ол мүршиди-дин,
Хәлгдән чыхды көјә нә'рәји — Амин! Амин!

1904

ДӘРЈА КӘНАРЫ

Бир күн гәми-дөврандан усанды дили-зарым,
Бир саһили-дәрјајә тәрәф дүшдү күзарым.
Ол мәнзәреји-дилкәшә етдикчә тәмаша,
Мин ләззәти-руһани олуб гәлбдә пејда.
Көрдүм ки, јел әсдикчә едәр бәһр тәлатүм,
Бир мәнзәреји-дилкәш ачар сөһбәти-гүлзүм.
Әмвач кәлир саһилә куја ки, о минвал
Тә'гиб еләјир бир-бирини дәстеји-этфал.
Олдугча о бусишкәһи-биһиссә мүгариб,
Тәр ләбләринә бусә верәрләр мүтәагиб.
Көрдүкдә нәвазиш јеринә бүғзү кудурәт,
Мә'јус чочуглар тәк едәрләр јенә өвдәт.
Ол дәмдә пәракәндә олуб сәфһеји-абә,
Тәдрич илә тәбдил олур әнваи-һүбабә.
Сакин дәнизин сәфһәси ајинә кими саф,
Күн нуру дүшәркән көрүнүр бах нечә шәффаф.
Олдугча күнәш нуру дәниз сәтһинә табан,
Тәшкил едәр бир сәфһеји-ләрзани-дирәхшан.
Тутмуш хәфәган синеји-дәрја тәпиш ејләр,
Мәсру' кими хәфләнибән ағзы гәш ејләр,
Кәшти јеријән дәм јарылыр синеји-дәрја,
Мави кағыза сан чәкилир бир хәти-бејза.
Һәрдән бурахыр дуди-сијәһ руји-һәвајә,
Галхдыгча вурар мөвч, чыхар өвчи-фәзајә.
Каһ далғаланыр, каһ дағылыр чәввдә һәр јан,
Сан түстү чыхар хүлјалы шаир чубуғундан.

Руһим, мәләким, севдичијим, назлы сүрушум,
Зикр олду адын, учду башымдан јенә һушум.
Дәрјаја бахыб, севкили јарым, сәни көррәм.
Сәһраја бахыб, назлы никарым, сәни көррәм.
Гәмзән охуна олдум о күндән ки, нишанкаһ,
Фикрим һамы инсафи-рухундур, шаһид аллаһ.
Мәгсуд чәмалындыр, нә тәрз олса ибарәт,
Јох сәндән әлаһиддә кәламымда ишарәт.
Та руһума табәндә олуб нури-чәмалын,
Сәһһәт кими дүшмүш башыма шури-чәмалын.

1905

ШАМАХЫ ЗӘЛЗӘЛӘСИ

Кечмишди кечән шәб кечәдән бир нечә саәт,
Мәһтаб илә олмушду чаһан гәрги-ләтафәт.
Гәндили-дирәхшан гәмәри көјдә һүвејда,
Бир сәһнеји-шади едиб афагдә пејда.
Бир сүмтү сүкут, аләмә мүстәвливү галиб.
Күллән һамы зәррати-чаһан ујгуја талиб,
Олмушду тәбиәт елә мүстәғрәги-әскан,
Етмишди бу арамы онун аләми һејран.
Тутмушду сүкунәт илә бир һәдди-ниһајәт,
Та ким, бәшәрин руһуна етмишди сирајәт.
Дамани-зилали-шәб едиб аләми мәстур,
Тәрк етмәјә амалыны аләм һамы мәчбур.
Јер бәстәри-раһәтдә, чаһан ујгуја маил,
Лакин бу сүкунәт өзү бир түрфә шәмаил.
Гајәтдә көзәл бир кечә, гајәтдә фәрәһнак,
Гајәтдә сәфабәхш, нәһајәтдә тәрәбнак.
Бир новми-гәриг ичрә чаһан чүмлә кирифтар,
Илла бу сүкунәтдә кәвакиб көзү бидар.
Ол мәнзәреји-дилкәшә мин чешмлә куја
Бир риггәт илә чәрх өзү ејләрди тәмаша.
Лакин дили-ашүфтәвү шуридәвү шаиг,
Бирдән едиб ол мәнзәрәдән гәт'и-әлаиг,
Әтрафына олдугда чү нәззарәси мә'туф,
Бир өзкә хәјалата едиб һиммәти-мәсруф.
Чарпышды, илишди көзә бу түрфә сәһары,
Ширванын о диванә олан шәһрү һәсары...

Дүшдүкчә о истәкли вәтән сәмтә никаһым,
Әфлакә учалды о заман шө'леји-аһым.
Оф, истәмәм артыг көрәм ол гәмли мәканы.
Бахдыгча јахар шө'леји-аһым дилү чаны.
Бир нөв' олуб зәлзәләдән јексәрә виран,
Тапмаз дәхи абадлыгы сурәти-имкан.
Дашлар гарышыб торпаға, евләр мүтәлаши.
Хаки-сијәһ әтфали-ситәмдидә фәраши.
Һәрдәм кәтирир мәнзәреси гәлби сүтуһә,
Бир гәдр чамыр сан јығылыб дамәни-куһә.
Бир мәскән узагдан нәзәрә кәлсә дә габил,
Јахшы нәзәр етдикдә көрүрсән мүтәмаил,
Һәр јанда бөјүк хәндәкү һәр кучәдә мин даг.
Әзбәс төкүлүб бир-биринин үстүнә торпаг.
Мурдарлыг илә һәп долу әсвагү мәабир.
Јағмурлу һәваләрдә долашмаг мүтәәззир.
Јај фәсли тутар чән кими тоз руји-һәваны,
Тоздан долу халгын чијәри, мәгзи-дәһаны.
Әсдикчә јел афагы тутар бује-үфунәт,
Һеч вәчһлә мүмкүн дејил имкани-сүкунәт.
Дүнјада олурмуш белә зилләтлә мәишәт?!
Аја, бу имиш рузи-әзәлдән бизә гисмәт?!
Ашүфтә едиб халгы мәкәр зәлзәлә һөвли,
Јох, јох! Буна баисди фәгәт мәһфәзәгули!
Јох кимсә ки, бичарәләрин дадына чатсын,
Әрбаби-ғинанын башы, јарәб, јерә батсын!
Һәрчәнд јығылмышды јарым милјон ианә,
Бәл' етди ону бир нечә ә'јани-зәманә.
Ол мәһфәзәләр шәрри әкәр олмаса заил,
Тапмаз мәрәзи-чәһли-вәтән Сәһһәти-камил.

1906

ДӘ'ВӘТ

Архадашлар! Елм лазымдыр ки, тапсын дин һәјат.
Елм илән һасил олур иззәт, тапар милләт ничат.
Сә'ј един та бизләрә әһсәнләр етсин каинат,
Елмсиз өмр етмәдән мин дәфә әрчәһдир мәмат.
Кечди дөври-зури-базу, елмү фәзл әјјамыдыр!
Архадашлар! Охујун, елм охумаг һәнкамыдыр!

Бах, әчаниб бәррү бәһрә елм илә султан олуб,
Чәһлү гәфләтлә вәли ислам еви виран олуб,
Дидеји-динпәрвәран бу һала хунәфшан олуб.
Чарә ахтармаг кәрәк, һәм әһдү һәм пејман олуб.
Кечди дөври-зури-базу, елмү фәзл әјјамыдыр!
Архадашлар! Охујун, елм охумаг һәнкамыдыр!

Бу гәдәр бәсдир тәмәддүн күлшәниндә хар олаг,
Дәм о дәмдир хаби-гәфләтдән дәхи бидар олаг,
Тәрк едәк һәм ихтилафү ифтирагы, јар олаг,
Бу вәтән евладынын әһвалына гәмхар олаг.
Кечди дөври-зури-базу, елмү фәзл әјјамыдыр!
Архадашлар! Охујун, елм охумаг һәнкамыдыр!

Архадашлар! Чох фәнадыр ашикара һалымыз,
Гәмфәза бир мәнзәрә әрз ејләр истигбалымыз,
Пајимал оллуг бу нөв кечсә кәр әһвалымыз,
Баби-мәктәбдән олур һасил гаму амалымыз.
Кечди дөври-зури-базу, елмү фәзл әјјамыдыр!
Архадашлар! Охујун, елм охумаг һәнкамыдыр!

Вагиф олмаглыг кәрәкдир еһтијачи-милләтә,
Ариз олмуш дүрлү афәтләр мизачи-милләтә,
Сәһһәт истәрсән әкәр, сә'ј ет әлачи-милләтә,
Елмдир, биллаһи, муҹид ибтиһачи-милләтә.
Ҝечди дөври-зури-базу, елмү фәзл әјјамыдыр!
Архадашлар! Охујун, елм охумаг һәнкамыдыр!

1906

Аз-143804

НИДАЈИ-МИЛЛӘТ
ЈАХУД
АМАЛИ-ВӘТӘНПӘРВӘРАНӘ

Еј әһли-вәтән, тәрк еләјин бүғзү ләҹуҹи!
Бир дәм арајын һалымыза раһи-әлачи!
Сөнмүш вәтәнин сәрсәри-ҹәһл илә сирачи,
Виҹданлары тәлх етди гәмин, мәсләһ әҹачи,
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-наҹи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзаҹи!

Јаран, јығылаг бирҹә гураг мәҹлиси-матәм,
Өз һалымыза ејләјәлим нөвһә дәмадәм.
Исламын олубдур нечә көр рөвнәги бәрһәм.
Нифрәт едир исламын адындан бүтүн аләм:
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-наҹи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзаҹи!

Гәфләт јетәр, акаһи-тәгазаји-заман ол!
Һали-вәтәнү милләти көр, әшкфәшан ол!
Ҹәһд ејлә тәриги-һүнәрү елмә рәван ол!
Мәрданә бу мејданә ҹәладәтлә диван ол!
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-наҹи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзаҹи!

Бир ејлә тәфәккүр, нечә көр хар олуб ислам,
Әнваи-бәлајаја кирифтар олуб ислам,
Бииззәтү биһөрмәтү биар олуб ислам,

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

Анчаг гуру бир ада никаһдар олуб ислам.
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-начи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзачи!

Бәсдир бу гәдәр хаби-чәһаләтдә ки јатдыг,
Милләт үзүнә баби-тәрәггини гапатдыг,
Әслафымызын һөрмәтү һејсијјәтин атдыг,
Шә'ни-вәтәнү милләти биканәјә сатдыг.
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-начи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзачи!

Әтфи-нәзәр ет, көр нечә тутмуш бизи кабус —
Ким, сәлб олунуб гејрәти-миллијјәтү намус.
Еј талеји-мәнһус! Әчәб етдин бизи мә'јус.
Ејваһ! Тәрәгги едириз көр нечә мә'кус.
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-начи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзачи!

Афаги тутуб гүлғүлеји-банки-чәзаид.
Әгсами-тәрәггиву тәаливү фәваид.
Амма олур исламда гәфләт мүтәзаид.
Бу дәрдә един чарә ки, Сәһһәт ола аид,
Миллијјәти јад ејләјин, еј милләти-начи!
Пәк тәһлүкәли хәстәдир ислам мәзачи!

1906

ФӘРЈАДИ-ИНТИБАҺ ЈАХУД АМАЛИ-ВӘТӘНПӘРВӘРАНӘ

Ајыл, еј үммәти-мәрһумә, ајыл!
Ајыл, еј милләти-мәзлумә, ајыл!
Ајыл, еј бүлбүли-күлзари-вәтән,
Нәғмән илә ола бидар вәтән!
Сән ки, шәһбази-јәди-нүсрәт идин,
Тајири-сидреји-үлвијјәт идин.
Ким сәни дидәси кирјан еләмиш?
Ким сәни һалы пәришан еләмиш?
Сындырыблар нә үчүн балу пәрин?
Һаны ол руһфәза нәғмәләрин?
Ганадын алтына гојма башыны,
Төкмә күл аризинә көз јашыны.
Галх, елә өвчи-сәмајә пәрваз,
Бәсди бу гәфләт илән хаби-дираз.
Ајыл, еј хаби-гәмә алудә!
Бу гәдәр јатма дәхи асудә!
Ач көзүн, көзләринин гурбаны!
Бир тамаша елә, көр дүнјаны!
Харичиләр габаға дүшдү тамам,
Нә јаман күнләрә галды ислам.
Һаләти-нәз'ә јетишмиш милләт,
Мәһв, набуд олујор бу үммәт.
Ја илаһи, сәнә јетмәз нә әчәб,
Бу гәдәр налеји — «јарәб, јарәб»?

Инди, миллэт, мәдәнијјәт дәмидир,
Раһи-үммәтдә һәмијјәт дәмидир.
Гәдәмәндаз олалым меjданә,
Қәсби-үрфан едәлим мәрданә.
Галхалым, биз дәхи бир ад едәлим,
Дөври-әслафымызы јад едәлим.
Охујаг, елм охумаглыг дәмидир,
Инди аләм дәхи елм аләмидир.
Чәһл едиб милләти пабәнди-бәла,
Гылалым «Нәшри-маариф»лә рәһа.
Гәфләти, чәһли фәрамуш едәлим,
Шаһиди-елми дәрағуш едәлим.
Қәсби-елмү шәрәфү нам едәлим,
Мәдәнијјәт сары игдам едәлим.
Бир тәрәгги елијәк дүнјадә,
Мисли надидә ола ғәбрадә.
Гибтәбәхши-һәмеји-аләм олаг.
Әшрәфи-нөв'и-бәни-адәм олаг...

1906

ГӘЗЕТ НӘДИР?

Еj сананлар гәзети шеј'и-һәба.
Бу тәғафүл нә рәвадыр, әчәба?
Көрүјорсузму Фирәнкистаны —
Ки, мүсәххәр еләмиш дүнјаны?
О камалата гәзет баисдир,
Чүнки һәр елмдән о баһисдир.
Бүтүн ол дәбдәбәвү чаһ-чәлал,
Мејвәләрдир, бу гәзет әсл ниһал.
Дидәвү куши-вәтәндир гәзетә,
Јә'ни чавуши-вәтәндир гәзетә.
Аләти-дурнүмадыр гәзетә,
Чешмеји-аби бәгадыр гәзетә.
Гәзәт ајинеји-Искәндәрдир,
Чүмлә сәркәштәләрә рәһбәрдир.
Гүрәбаларла көзәл һәмдәмдир,
Һалы ашүфтәләрә һәмгәмдир.
Едәсән кәр она һәр нөв' әза,
Инчимәз зәррәчә сәндән әсла.
Каһ сәнинчин охујар мә'рәкәләр,
Каһ сәнинчин данышар мәзһәкәләр.
Каһ едәр гәлбини әш'ар илә шад,
Каһ едәр дүрлү вәгаје те'дад.
Шүкр ким, бизләрә дә лүтфи-худа
Ејләјибдир беләә бир не'мәт эта.
Биздә бу чүз'и олан һәјчанә,
Гәзет олмубму сәбәб, аја нә?

Бәс кәрәк сә'ј еләјәк иззәт илән,
Иштиракында онун һүммәт илән.
Олмаjаг разы әсә сәрсәри-чәһл.
Гылмаjа мәһв бизи ләшкәри-чәһл...
Кетсә кәр бади-фәнаjә «Иршад»,
Олачаг ханеjи-милләт бәрбад.
Сөнә кәр шәми-«Фүjүзат»и-вәтән,
Нурланмаз дәхи зүлмати-вәтән.
Кәр зәфәр jетсә «Дәбистан»ымыза,
Кимди «Рәһбәр» дәхи тифланымыза?
Ағлаjыб-күлмәjә кәр «Молла әму»,
Jатачаг милләти-ислам гаму.
Jаша, еj намеjи-«Иршад», jаша!
Еj едән милләти дилшад, jаша!
Еj «Фүjузат» илә феjзин чари,
Сәндә вар чүнки «Һәjат» асари.
Jаша, еj «Рәһбәр»и-әбнаjи вәтән,
Гыл «Дәбистан» илә еһjаjи-вәтән!
Чох jаша, чох jаша, еj «Молла әму»!
Сизләрә көз тикиб ислам гаму.
Нә гәдәр вар чаһан, вар оласыз!
Милләтин дәрдинә гәмхар оласыз!

1906

◆ ◆ ◆

Еj вәтән, кетмә ки, әлдән кедәриз!
Биләриз фәрз сәнин хидмәтини!
Нәгди-чан ешгинә исар едәриз,
Истәриз вәз'и-фәлаһ һеj'әтини!

1906

НАЛЕЈИ-ТӘҺӘЈЈҮР ЈАХУД МИЛЛӘТӘ ХИТАБ

Нә идин дүн, нә олмусан бу заман?
Милләт, еј баиси-һәјати-вәтән!
Ојан, еј милләти-әзиз, ојан!
Сәнә вабәстәдир ничати-вәтән.

Нә идин дүн, нә олмусан әкнун?
Күн ки чохдан чыхыб, нә чох јатдын?
Милләт, еј сүбһ улдузум, нә үчүн
Бир ишыгланмаг илә тез батдын?

Нә идин дүн, нә олмусан, еј ваһ!
Сән ки, дүнјаја пәртөвәфкән идин.
Олмусан инди ганлы зүлмәткаһ,
Сән ки, афага шәм'и-рөвшән идин?

Нә идин дүн, нә олмусан, јарәб!
Һаны, еј ваһ, о шан, ол шәрәфин?
О ишыглы күнүн олубдур шәб,
Бәрһәм етмәз чәһаны ваәсәфин.

Нә идин дүн, нә олмусан, әфсус!
Кеч ојандын бу гәмли рө'јадән.
Јохса тутмуш мәкәр сәни кабус?!
Ачыл, еј сүбһ, лејли-јелдадән!

Нә идин дүн, нә олмусан һала?
Күл кими бир заман ачыл, чичәјим.
Дөвр елә әзми-овчи-исте'ла,
Халигимдән будур мәним диләјим.

Нә идин дүн, бу күн нә олдун сән?
Һүрр икән әбди-натәван олдун.
Нијә бәс гөнчәликдә солдун сән?
Еј баһарым, нә тез хәзан олдун?

1907

ДИЛБӘРИ-ҺҮРРИЈЈӘТӘ

А севдијим, ач бир нигаб үзүндән,
Мәчнун тәк Лејлалары диванә гыл!
Хосровлар бәзминдә ширин сөзүндән,
Шуриш сал тазә бир әфсанә гыл!

*

А һүррийјәт! А мүнфәрид әмәлим!
Иштә сәнсән сәадәти бәшәрин.
Көнлүмдәки ән истәкли көзәлим,
Рәфаһәти, фәлаһәти бәшәрин.

*

А севдијим, нечүн фәрар едирсән?
Үз дөндәрмә, кетмә, шитаб ејләмә!
Көнүлләри чох бигәрар едирсән.
Ач бир үзүн, көстәр, һичаб ејләмә!

1907

ЈАД ЕТ!

Вәгта ки, кечәр бу лејли-зүлмәт,
Ишраг едәр әхтәри-һәгигәт,
Елм илә зијаланар бу милләт,
Галхар бу тәәссүбү чәһаләт,
Сурәт һамы руһ олар, мәани,
Аләм һамы ешг олар, мәһәббәт,
Еј дәрк едән ол көзәл заманы,
Гыллам сәнә иштә бир вәсијјәт:
Јад ет мәни, таибанә јад ет!

Вәгта ки, кәләр о шанлы әјјам,
Олмаз күнә әбри-тирә һаил,
Һәр јердә олар күруһи-ислам
Гануни-тәкамүл илә камил,
Бир фәчри-һәјатбизи-үрфан
Сачдыгча чаһана нури-һикмәт,
Бир чөһреји-хәндәризү шадан —
Вердикчә чаһанијанә нәзһәт,
Јад ет мәни, арифанә јад ет!

Вәгта ки, гачар сәһаби-өвһам,
Бир дадлы үфүг олар нүмајан,
Хуршиди-һәг ејләр әрзи-əндам,
Мәс'уд јашар үмум инсан.
Бахдыгча, чәванибү нәваһи
Беһчәтдә олар ријази-чәннәт.

Рөвшән олар е'тила сәбаһи,
Пајанә јетәр бу гәм, бу мөһнәт.
Јад ет мәни, садиганә јад ет!

Вәгта олар иттиһади-ара,
Галхар бу тәанүдү тәхәллүф,
Ислам олар елмү фәннә дара,
Мазисинә ејләјәр тәәссүф,
Бир ләһзә мәни тәхәттүр ејлә,
Олдугча гәдәмкүзари-иззәт,
Бәдбәхтлијими тәсәввүр ејлә —
Ким, өлдүм, үрәкдә галды һәсрәт,
Јад ет мәни, дустанә јад ет!

Вәгта ки, јетәр зәмани-һазир,
Күл тәк ачылар тутуг үрәкләр,
Торпагда јатар бу гәмли шаир,
Гәбриндә чыхар солуг чичәкләр,
Батиндә олар о һалә назир,
Һәсрәтлә бу дағидари-фиргәт.
Бах милләтә, ејлә сән тәфахүр,
Амма ки, бәхатири-үхүввәт,
Јад ет мәни, ашиганә јад ет!

1908

ВАВЕЈЛАЈИ-НИФРӘТ

Һәмәддүн әһли олмуш елм илә алим, зијаланмыш.
Позулмуш милләти-исламын әхлагы, фәналанмыш.
Үлуми-динү дүнја кәсбинә мә'мур икән бизләр,
Фәгәт бир елми-дин әхз етмәјә халг иктифаланмыш.
Нә гәфләт! Елмдән ејләр тәбәрра ваизү гази,
Ваһалонки гивами-шәр' елм үзрә биналанмыш.
Гачыб елмин пәриси кишвәри-исламдән Гәрбә,
О јари-дилрүбаје әһли-мәғриб ашиналанмыш.
Долуб Әһримәни-чәһл илә Шәргин дарүлимани,
Тутуб әмрази-нәфсанијјә халгы, мүбтәлаланмыш.
Бу јанда һөкмфәрма дин ады алтында динсизлик,
О јанда елми-әхлаг илә бүтләр е'тидаланмыш.
Бу јанда зүлмү истибдади-динидән, мәаззаллаһ,
Һәзаран дүрлү мөвһумат илә башлар һәваланмыш.
О јанда сајеји-һүррријјәти-әфкардән башлар
Чыхыбдыр өвчи-әршә күн кими китинүмаланмыш.
О кәс ким дами-тәзвир ејләмиш өврадү әзкари,
Дејәрләр мүттәгидир, саггалы ағдыр, һәналанмыш.
Бахылмаз сијрәтү әхлага ја әтвару рәфтара,
Мүгәддәсдир һәр ол кәс ким, ридаланмыш, әбаланмыш.
Вәли һәр кәс ки, тәғјири-либас етсә, һаман саәт
Нәзәрләрдә олур мәнфуру мә'јуб, ифтираланмыш.
Әкәр бир јердә бир һаг сөз десә, гәтли олур вачиб
Дејәрләр кафир олмуш, раһи-һәгдән инһиналанмыш...
Һаны бир кәсдә чүр'әт, дәм вура һәггү һәгигәтдән,
Сәбаһи-тирәдә шәмси-һәгигәт ихтифаланмыш.

Тәмәддүн јох, тәәллүм јох, тәғафүл чох, тәчаһүл чох.
Үрәкләр ловһәсиндә нөгтеји-бејза гараланмыш.
Бу дәрдә өз тәбиби-һазигин көндәр, әлач етсин,
Мәзачи-милләти-ислам Сәһһәтдән чидаланмыш.

1908

ЈАЗ

Гызышдырар баһар ајы јерин, көјүн һавасыны,
Дәјишдирәр, түнүкләдәр хәлаигин либасыны.
Бәзәкләнир, дүзәкләнир, бағын фәзасы рәнкләнир,
Јашылланыр, һәм алланыр, шукуфәләр чичәкләнир
Битәр чәмәндә лаләләр, әлиндә ал пијаләләр,
Сәһәр заманы дүр кими дүшәр от үстә жаләләр.
Сүрү-сүрү гојунлары чобан јамачда отладар,
Алар әлә папағыны, охур шикәстә, фит чалар.
Инәк, чамыш, гојун, гузу чыхар нахырда отлаға,
Көчәр арандан ел, кедәр јаваш-јавашча јајлаға.
Тахыл јерин шум ејләјиб әкин әкәр әкинчиләр,
Әлиндә дәрјаз от бичәр мајыс ајы бичинчиләр.

1908

JAJ

Тәмуз ајында дан јери ки, башлајар ачылмаға,
Сәмаја доғру гырмызы алов дурар сачылмаға.
Кәсәр гәрарү тагәтин јајын һавасы гушларын;
Гачар ағачлар алтына, кәләр сәдасы гушларын.
Дивар дибиндә көлкәдә хоруз, тојуглар ујгулар,
Нахырчылар гарамалы сүрүб сәрин суја салар.
Бүрүнмәсилә алнынын тәрин әкинчиләр силәр,
Һәрарәтин сәринләдән һавада бир күләк диләр.
Јаваш-јаваш дәјәр, јетәр ләзәтли, дадлы мејвәләр:
Киласү албалы, каһы, хош ијли сары һејвалар.
Бичәр бичинчи арпаны, дөјәр әкинчи хырманы,
Чувал-чувал дөјүб јығар әкинчи арпа-буғданы.
Әкәр ки, јајда зәһмәти әкинчинин зијад олур,
Зијад олурса, гыш күнү о да о гәдр шад олур.

1908

ПАЈЫЗ ЧАҒЫНДА

Пајыз чағында һәр сәһәр сојуг-сојуг күләк әсәр.
Ағачлара, будаглара дәјәндә јарпағын төкәр.
Хәзан ајында мејвәләр шүру' едәр савылмаға,
Базара түрп, көк, кәләм, соған кәләр сатылмаға.
Күләкли гар, јағыш јағар узун-узады јајлаға,
Көчәр о вахт ел-оба, енәр тамамы гышлаға.
Күнүзләрин гысалмасы јетәр бу вахт гајәтә,
Кечәләрин узанмасы јетәр о дәм нәһајәтә.
О вахт шәһрү гәрјәнин мәкатиби күшад олур,
Охумаға ушагларын һәвәсләри зијад олур.

1908

3253—3

ГЫШ

Пајыз чатанда ахыра боранлы, гарлы гыш јетәр,
Сојуг, јағыш, күләкли гар хәлаиги мәлул едәр.
Һаванын онда артырар сојуглуғуну күнбәкүн,
Ағачларын вәрәгләри дүшәр, хәзәл олар бүтүн.
Донар ширин сулар бүтүн, дүшәндә шахта онлара,
Мәшәггәт илә сындырыб гары јығарлар амбара.
Дәјирман ишләмәз, донар, кәлиш-кедиш чәтинләнәр,
Базарда нырхы шејләрин о дәм зијадә јүксәләр.
Гопанда гарлы фыртына чаһаны тармар едәр,
Гырар, јыхар ағачлары, гијамәт ашикар едәр.
Сукута далыјор мешә, чаһаны башга һүзн алар,
Гар үстә ол заман фәгәт гырылдашар да гарғалар.
Гачарлар исти јерләрә тамам гушлар ол заман,
Бизимлә гышлајар фәгәт долаша, сәрчә, сағсаған.
Кејәр чырыг бүрүнмәсин сојугда титрәјәр, әсәр,
Кедәр одунчу мешәјә, ағач гырар, одун кәсәр.

1908

ВӘТӘН

Көнлүмүн севкили мәһбубу мәним
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним.
Мәни хәлг ејләмиш әввәлчә худа,
Сонра вермиш вәтәним нәшву нүма.
Вәтәним верди мәнә нану нәмәк,
Вәтәни, мәнчә, унутмаг нә демәк?!
Анадыр һәр кишијә өз вәтәни:
Бәсләјиб синәси үстүндә ону.
Судудур ким, доланыб ганым олуб,
О мәним севкили чананым олуб,
Сахларам көзләрим үстә ону мән.
Өләрәм әлдән әкәр кетсә вәтән.
Вәтәнин не'мәти нисјан олмаз,
Нахәләфләр она гурбан олмаз.
Вәтән — әчдадымызын мәдфәнидир.
Вәтән — өвладымызын мәскәнидир.
Вәтәнин севмәјән инсан олмаз.
Олса, ол шәхсдә вичдан олмаз.

1909

МҮСӘЛМАН ҮРӘФАЛАРЫ

Јери дүшсә әкәр мүсәлмандыр,
Вахт олур ја Иван, ја Вартандыр.
О нә бундан, дүзү, нә ондандыр,
Јени бир шеј, әчаиб инсандыр.
Кејинир «ен гранд»*, кәзир «ала-шиг»**,
Башда бир шапга, әлдә бир зонтиг.
Рус, фрәнк ләһчәси дејир «бон»дур.***
Түрк дилин севмәјир: «моветон»дур****
Нә «Һәгигәт», нә дә «Күнәш» охујур,
О ја «Морнинг» вә ја «Деба» охујур.
Данышыр ја фрәнки, ја руси,
Метрополдур јери, ја Сан-суси.
Јухудан дурмағы саат бирдә,
Чај ичир орда, јатдығы јердә.
Саат үчдә дурур јејир «дине»,*****
Саат алты олар, јејәр «дежуне».******
Профессор олуб бизим «мүсјө»,*******
Өјрәниб «бонжур»******** илә бир «адјө»,*********

---

* en grand — кубарчасына, вүгарлы.
** a la chic — шиг, дәбдәбәли.
*** bon — јахшы, јарарлы.
**** mauvais ton — пис тонлу, пис сәсләнән.
***** diner — наһар.
****** dejeuner — шам.
******* monsieur — чәнаб.
******** bonjour — салам.
********* adieu — худаһафиз.

Көтүрүр фелјетондан үнваны,
Дағыдыр сөһбәт илә дүнјаны.
Мәтләби башлајыр о, Һомердән,
Данышыр Көтедән, ја Шиллердән.
Бәд дејил Кант, Маркс ја Буало,
Вәли хош кәлмәјир она Һүго.
Адларын өјрәниб бу әшхасын,
Башын алдатмаға әвам-насын,
Тәкчә о, ариф, агил инсандыр,
Башгалар чүмлә вәһши, һејвандыр.
Бир ағыллы одур, галан дәлидир,
Әчәба, һалбуки о, чәзвәлидир.
Доланыр ресторанлары сәрхош,
Чиби бош олса сәһлдир, башы бош.
Милләтин бојнуна гојур миннәт,
Умур етсин һамы она һөрмәт.
Онун ахмаглығы мүһәггәгдир.
Она һөрмәт едән дә әһмәгдир.

1910

АЛИМНҮМАЛАР

Үзү инсан, гафада һејвандыр,
Зөһддә иддиасы Сәлмандыр.
Әрәби бир узун дон әјниндә,
Мүндәрис бир әба да чијниндә.
Гојмуш он беш јетими бичамә,
Башына бағламышдыр әммамә.
Кечириб мүт'әханәләрдә күнүн,
Јејиб анчаг јоғунладыб бојнун,
Гүрбәт ичрә кедиб кәзир нечә ил,
Фикр едир бәсдир етдијим тәһсил.
Инди аллаһ вәкили олдум мән,
Шәр'и-әнвәр дәлили олдум мән,
Бир чаһанкир, бир чаһаннәхвәт.
Вәтәнә онда ејләјир өвдәт.
Һәр заман халгы етмәјә иғфал
Кәтирир бир шәлә узун саггал.
Халг бир-бир кедиб өпүрләр әлин,
Анламаз кимсә һијләсин, әмәлин.
Бир нәфәр баш чыхартса фәндиндән,
Доғрадар орда бәнд-бәндиндән.
Милләтин еһтијачына даир —
Данышан кәсләри едир кафир.
Вирд едиб кафир олмајан сөзүнү,
Гулағын кар едиб, јумуб көзүнү.
Ибн Синаны ејләмиш кафир,
Руми Мовланы ејләмиш кафир.
Иши баштан-ајаға гүллаби,

Сөјләјир кафир олду Фараби.
Өјрәниб һијлеји-шәрин мүтләг,
Башына чәм едиб нечә әһмәг,
Бәршикәст ејләјир дә мәхлуги,
Товлајыб долдурур да сәндуги.
Бу бизә пишваји-дин олмуш,
Фүгәрә малына әмин олмуш.
Вај бизим тирәбәхт һалымыза,
Вај фәлакәтли бәд мәалымыза!
Белә милләт итиб пуч олмазмы?!
Ганлара гәрг олуб боғулмазмы?!

1910

◆ ◆ ◆

Сабир, еј шаири-дүһапәрвәр,
Ејләдин әрши-кибријаје сәфәр.
Чан кими севдијин јазыг милләт
Һәлә сәндән умарды чох хидмәт.
Тәнкнаји-чаһаны тәрк етдин,
Әндәлибим, нә тез сусуб кетдин?!
Мүгтәдир, бинәзир шаир идин,
Һәр бәла кәлсә иди сабир идин.
Јохса, сәбрин түкәндими, Сабир!
Бизә көнлүн күчәндими, Сабир!
Дәмбәдәм гәм чәкәр икән руһин,
Дөзмәди јохса гәлби-мәчруһин?
Милләтин дәрди илә гәмләндин,
Булмадынмы дәва, вәрәмләндин?
Кечди өмрүн әзабү зәһмәт илә,
Мин мәрарәтлә, мин мәшәггәт илә.
Әбәда көрмәдин чаһанда рифаһ,
Уф... сәнә рәһмәт ејләсин аллаһ!
Фиргәтиндән јанар чаһаниләр,
Сәни алгышлар асиманиләр.
Сәндән әгдәм бу јердә бәзми-сүхән —
Күлхән иди, нәинки бир күлшән.
Она сән вердин абү рәнкү һәјат,
Рәшки-хүлд олду аләми-әбјат.
Јени бир шивә ихтијар етдин,
Әдәбијјаты нөвбаһар етдин.
Јағдырыб зүлмә, чәһлә баригәләр,

Көстәрирдин бәјанда харигәләр.
Көзүмүздән үзүн ниһан олду,
Күлшәни-шөвгимиз хәзан олду.
Ағладыб, күлдүрүрдүн инсаны,
Ағладыр мөвтин әһли-вичданы.
Сабирим! Кет, мүгими-ризван ол!
Вәли ордан бизә никаһбан ол!
Етмә нисјан севимли милләтини,
Ејлә икмал о јердә хидмәтини.
Дәркаһи-һәггә илтичa ејлә!
Бизә имдад үчүн рича ејлә!
Шафи олсун сәнә рәсули-әнам,
Сән дуа ејлә јатмасын ислам.

1911

САБИР

Сабир, еј алами-хәлгә тәрҹуман!
Еј һәр анда касә-касә зәһр удан!
Еј гоча бир гөвмә ағларкән күлән,
Наләсилә халгы дағларкән күлән.

Күлмәјиндә ганлы-ганлы кирјәләр
Һәр мүсәлман көнлүнү мәһзун едәр.
Гәм сәнә ол гәдр тә'сир ејләмиш,
Кирјәни һүзнүн киловкир ејләмиш.

Бир ачы күлмәк олуб ондан әјан,
Кәсрәти-аламыны ејләр бәјан.
Ше'рдә тәрһи-нөв ичад ејләдин,
Гоголу, һүголары јад ејләдин.

Игтидари-шаиранән фашдыр,
Сән күнәшсән, һасидин хәффашдыр.
Етмәрәм гаиб сәвади-намәни,
Руһбәхш асари-новки-хамәни.

Хатирим ше'ринлә ширинкамдыр,
Лајиги-тәгдири-хассү амдыр.
Тәрзү үслуби-бәјанын садәдир,
Ҹәзби-гәлб етмәклијә амадәдир.

Хассдыр бу шивеји-рөвшән сәнә,
Мәрһабалар, Сабирим, әһсән сәнә!
Еј мүчәссәм дујғу, еј үлви бәшәр,
Еј чамурлуг ичрә дүшмүш саф зәр,

Тә'нү лә'н ејләрсә һәр надан сәнә,
Ја мүсаид олмаса дөвран сәнә,
Гәм јемә, тәхфиф вер аламына,
Аз чәкәр, һејкәл јапарлар намына.

1911

ТӘРӘГГИ ВӘ ТӘБИӘТИН ГАНУНУ

Јај фәслијди, бир күн ахшам чағында,
Кәзиширдим Гыз Галасы дағында.
Бир-бир бахырдым ол көһнә асара.
Виран олмуш сура, бүрҹә, һасара.
Гәриб-гәриб, мүбһәм-мүбһәм хәјаллар
Кәлирди фикримә дүрлү суаллар.
Дејирдим ки, дүнја бир шәхсә бәнзәр,
Доғар, төрәр, нүмувв едәр, јүксәләр,
Инсан кими һәр дөврә бир аз јашар,
Сонра јаваш-јаваш ихтијарлашар.
Өләр, галар бир-ики виранәси,
О да олар бајгушларын ланәси.
Бир мүәјјән ганун үзрәдир һәјат,
Бир доғуш, бир тәкамүл, бир инһитат.
Бөјлә гојулмуш аләмин бинасы,
Дәјишмәкдир тәрәггинин әсасы.
Дәјишмәк олмаса тәрәгги олмаз,
Тәбиәтин бу гануну позулмаз.
Дәјишмәклә мүмкүн олур тәкамүл:
Инсан доғар, төрәр, едәр тәнасүл.
Тәбиәтдән кәрәк алынсын ибрәт,
Тәҹәддүдлә олур бәгаји-милләт.
Дүнјанын әввәлиндән та бу һалә,
Аләмдә олмуш мин-мин истиһалә.
Һаны әски Рома, әски јунанлар?
Һаны әски тәрәггиләр, имранлар?

Мин-мин белә сајсыз биналар јыхмыш,
Сонра јени бир мәдәнијјәт чыхмыш.
Һаны әски асуриләр, кәсриләр?
Һаны әски кәлданиләр, мисриләр?
Ҹүмләсини мәһв ејләмиш зәманә,
Һәр бириндән гојмуш ҹүз'и нишанә.
Бу ондандыр: вахта көрә тәкамүл —
Етмәдиләр, көстәрдиләр тәкаһүл.
Бу ондандыр: зәманәјә мувафиг —
Дәјишмәјиб, чыхардылар әваиг.
Бош е'тигадлара мәғрур олдулар,
Пуч олмаға ахыр мәҹбур олдулар.
Һансы шејдир дәјишмәјән дүнјада,
Көјәртидә, һејванатда, һавада?
Нечүн дәјишмәсин фикри инсанын,
Тәгазасы дејилми бу дүнјанын?
Тарих бизә көстәрмирми бу һалы?
Ҹаһил говмун мүһәггәгдир зәвалы!

1911

ОХУЧУЛАРЫМА

Еј мөһтәрәм гареләрим! Топладығым бу әш'ар,
Һәп үрәкдән чыхан бүтүн ихтијарсыз фәрјаддыр.
Мө'тәрифәм ифадәчә, онда пәк чох нөгсан вар.
Диванәлик асарыдыр, мәс'уллугдан азаддыр.

Зира көнлүм һәвәсләрин пәнчәсиндә зәбундур.
Гуртармарам, нә етмәли? Бир чарәсиз чүнундур.
Әвәт, сојуг бир әсәрдир, мәмнун етмәз һеч кәси,
Сојуглугдан анчаг мәним хатирими јандырыр.

Тохунмадан сызылтылы чыхан һәзин наләси,
Әлдән дүшмүш бир «Сыныг саз» олдуғуну андырыр.
Дүшүндүкчә мән ше'римин сојуглуғун кизличә —
Чох ағларам, одлу, јанар үрәк илә һәр кечә.

Ағлым чатмаз, зеһним јетмәз, руһум фәрјад гопарар,
Вичданымы әзәр икән ән дәһшәтли һәгајиг,
Ујку көрмүш бир лалам мән, аләм әһли бүтүн кар,
Сөјләмәкдән мән ачизәм, динләмәкдән хәлајиг.

Мән сакитлик бачармарам, јох, харич әз-имкандыр.
Мәғзимдәки чүнун дағы чүн бир јанар вулкандыр.

1912

ТӘРЧҮМЕЈИ-ҺАЛЫМ
ЈАХУД ҺУЛУЛУ

Ешг зәнчири гырылды, јол ачын,
Еј ушаглар, һулулу кәлди гачын.
Од сачыр ағзы, вүчуду алышыр,
Од тутар ким она бир дәм јанашыр.
Мәғзи бир саигә, бир вулкандыр,
Көнлү нијран, әмәли хүсрандыр.
Учурумлар, гајалар мәскәнидир,
Ганлы, мүдһиш гујулар мә'мәнидир.
Далдығы фикри дәрин дәрјалар,
Дүшдүјү ешги чәтин сөвдалар,
Гәлби ган, һалы јаман, ханәхәраб,
Көз јашы ичдији су, бағры кәбаб.
Сатдығы чинси бөјүк нијјәтләр,
Алдығы нәф'и фәна төһмәтләр.
Фикри али, бәдәни хар зәлил.
Ады Сәһһәткән, өзү хәстә, әлил.
Ганлы әлләрлә тыханмыш нәфәси,
Бағырыр, чыхмајыр амма ки, сәси.
Чырпыныр бәлкә гутарсын өзүнү,
Динләјәнләр ешидәрләр сөзүнү:
Шишә чәксәз дә дирикән әтими,
Атмарам мән вәтәнү милләтими.
Мәсләким тәрчүмеји-һалымдыр.
Лүтфи-һәг гајеји-амалымдыр.

1912

БӘЈАНИ-ҺАЛ

Кечмишдә сүхәнвәрани-акаһ,
Олмуш нүдәмаји-мәчлиси-шаһ.
Әш'арын едән заман гираәт,
Шаирләр алыб маашү хәл'әт,
Ја һәр сөзүнә бәвифги-дилхаһ,
Алмышлар әгәлли бәрәкәллаһ!
Инди дәјишиб бүтүн гәринә,
Алмазлар ону бир «афәринә»,
Тәкфир олунур бу әсри-һазыр,
Һәр ким ки, ола әдибү шаир.

1912

ШИКАЈӘТ

Дерсәм мән әкәр сүхән зәмани —
Ким, мә'рифәтин рәвачы јохдур,
Ел тә'нә илә дејәр филани —
Диванә олуб; әлачы јохдур.
Бә'зиси дејәр: тәбиидир бу,
Бә'зиси дејәр ки, «баби» олмуш,
Каһ сүнни дејәр ки, шиәдир бу,
Әфјунә ујуб шәраби олмуш.
Бу фиргеји-чаһилү әвамы,
Јарәб, сән өзүн һидајәт ејлә!
Јох сәдмәјә руһимин дәвамы,
Лүтфүнлә мәнә һимајәт ејлә.
Бир бәндеји-асијәм, илаһи,
Һәр дүрлү әзабә мүстәһәггәм.
Ел һәр нә десә, нә гәм, илаһи,
Арифсән өзүн ки, әһли-һәггәм.

1912

АЛӘМИ-ИСЛАМА

Динлә әлһаныны сыныг сазымын,
Милләтә гәлбән ағлајан бачыдыр.
Одлу мәзмунлары сојуг јазымын
Хәстә руһун давасыдыр, ачыдыр!

Хәстәлик олмуш олса руһани,
Нәф' гылмаз әлачи-чисмани.

Сән, еј афаги-нөвһәбари-һәзин!
Нә үчүн хәстәһалү налансан?
Гопарыб мәһшәри-фәганү әнин
Инләриз биз дә та пәришансан.

Күлмәдән сән күләрми һеч үзүмүз?
Тәрәбәнкиз оларми ја сөзүмүз?

Нә фәгәт гәлби-зарымыз ағлар,
Күнүмүз шам олуб кечәр гәм илә.
Руһумуз, һәм мәзарымыз ағлар,
Илимиз башланар мәһәррәм илә.

Мусигимиз дә гәмли-гәмли чалар,
Ағламаг илә көнлүмүз ачылар.

Даһа артыг бу јә'сү кәрбәтдә,
Сәни көрмәк бизә һәрам олсун.
Јашамагдан бу һали-зиллләтдә,
Хошдур өлмәк, шәрәфли нам олсун.

«Еј, сән еј нәчми-заһири-дәрхаб»
Ојан, артыг үрәкдә галмады таб!

Ачыл, еј шәмси-гәм сәһаибдән,
Јүксәлиб дөвреји-кәмалә јетиш!
Гутар, еј севкилим, мәсаибдән,
Хубрулугда е'тидалә јетиш!

Чых ки, битсин ләјали-фиргәтимиз,
Күл, түкәнсин дүму'и-һәсрәтимиз!

1912

ӨЛҮ ШӘҺӘР

Ким бахарса һачаг бизим шәһәрә,
Бир мәзарлыг кими кәләр нәзәрә.
Һөкмфәрмадыр онда сүмтү сүкут,
Сармыш афагыны думанлы булут.
Рәхнәләнмиш һәсару дивары,
Сәгфи чөкмүш гәдими асары
Гәмли мазисини һекајәт едәр,
Талеиндән бүтүн шикајәт едәр.
Нә курулту, нә күј, нә сәс вардыр,
Бир нечә руһсуз гәфәс вардыр.
Дириликдән әсәр-әламәти јох,
Һәшри вар, шуриши-гијамәти јох.
Бәс ки виран, учуг, пәришандыр,
Тибги бир вадиjи-хәмушандыр.
Сан јапылмыш нишанәдир гәмдән,
Ја ки, бир гит'ә чисми-аләмдән.
Кәсилиб бир јана атылмышдыр,
Хакинә аби-гәм гатылмышдыр.
Гышда һәр јанда лил, чамур, палчыг,
Јајда тоздан һавасы олмур ачыг.
Кечә һәр сәмти гапгара зүлмат,
Нә Хызыр вар, вәли нә аби-һәјат.
Гарадыр халгынын күнүз дә күнү.
Говушубдур булутлара түтүнү.
Гәһри-энгаз илә сәгәтлији вар,
Даһа бәдтәр адам гәһәтлији вар.
Кетмәјиб һәр кәси ки, галмышдыр, —

Дәрду гәмдән шашыб боналмышдыр.
Бисәмәр кирјәләр илә дилшад,
Чүмләнин шүғлү бош бир истимдад.
Бихәбәр елмү фәнни-дүнјадән,
Мүфтәхир ихтилафи-бичадән.
Гопса аләмдә шуриши-мәһшәр,
Өлү тәк онлара һеч етмәз әсәр.
Дирилдирләр әкәрчи суратдә,
Өлүдүрләр, вәли, һәгигәтдә.

1912

ЈАДЫНДАМЫДЫР?

Еј һүсни-мүчәссәм мәләким, назлы нигарым,
Еј идулим, еј идјалым[1], еј севкили јарым,
Јадындамыдыр мази — о кечмиш көзәл әјјам?
Јаз фәсли, көзәл бир кечә, нурани бир ахшам?
Ај бәдр иди, он дөрд кечәлик, саф сәмадә
Афагә фәрәһбәхш иди әшрагү зијадә.
Бир парча булут һәрдән едиб кәрдиши-ширин,
Ағушә чәкирди гәмәрин гүрси-мүнирин.
Бир ләһзә ајын дөврү јарымзүлмәт оларды,
Сонра чәкилирди булут, ај бир дә чыхарды.
Наз илә бахарды күләрәк руји-зәминә,
Бәнзәрди һәјадән јашынан тазә кәлинә.
Јадындамыдыр ол кечә? Һәмсағәрү һәмдуш
Ол мәнзәрәјә гаршы чәмән үстә һәмағуш,
Јалныз икимиз јан-јана әјләшмиш идик шад,
Бир чәннәти-ә'ладә гәмү гүссәдән азад.
Чатмышды будаг баш-баша сәрвү күлү шүмшад,
Бир чәтри-тәбии јәди-гүдрәт едиб ичад.
Ај нуру јашыл јарпаг арасында фирузан,
Сан тә'бијә олмушду зүмүррүдлә брилјан.
Чанпәрвәр иди чешмеји-сафын чәрәјаны,
Зөвгавәр иди сәфһеји-ајын ләмәаны.
Сејр ејләр идик ол фәрәһфза чәмән үстә.
Аһәстә охурдуг дәхи ринданә шикәстә.
Һәрчәнд ки, јох инди үмидим о вүсалә,
Нејлим, кәлирәм наләјә дүшдүкчә хәјалә.
Әкси-рүхун олмуш дили-гәмидидәдә мәнгуш,

Һаша, оласан дөври-заман илә фәрамуш?!
Кетдинсә дә, кетмәз үрәјимдән гәми-ешгин,
Мәнчә ики дүнјајә дәјәр аләми-ешгин.
Јохдур һәвәсим сәрвү күлү ләләјә сәнсиз,
Бүлбүл кими даим кәлирәм наләјә сәнсиз.

1912

ФҮЗУЛИНИН БИР ГƏЗƏЛИНИ ТƏРБИ

Дəрдə дүшдүм əсəриндəн ситəми-һичранын,
Чарəдəн өтрү долашдым нəрəсин дүнjанын,
«Дəһəнин дəрдимə дəрман дедилəр чананын,
Билдилəр дəрдими, jохдур дедилəр дəрманын».

Ешг икəн рузи-əзəл хилгəти-алəм сəбəби
Ваизин халгы нəдир нəһjи дəмадəм сəбəби,
«Олса мəһбублəрин ешги чəһəннəм сəбəби
Һүрү гилманы галыр кəндисинə ризванын».

Мəлəjим, нури-чəмалын сəри-афага долуб,
Атды бүтханəни Чин əһли, сəнə сəчдə гылыб,
«Кечди меjханəдəн ел, мəсти-меjи-ешгин олуб,
Нə мəлəксəн ки, хəраб етдин евин шеjтанын»?

Вур нə гəдр истəр исəн ох чиjəрим jарəсинə,
Кетмəрəм һəркиз əтибба jанына чарəсинə,
«Вурмазам сəһһəт үчүн мəрһəм охун jарəсинə,
Истəрəм чыхмаjа зөвгү əлəми-пеjканын».

Гоjду көнлүмдə фəлəк истəдиjим һəр диләjи,
Шө'леjи-аһ илə мəн дə jахарам нөһ фəлəjи,
«Jердəн, еj дил, көjə говмушду сиришкин мəлəjи,
Онда һəм гоjмаjачагдыр олары əфганын».

Дили-диванеjи-Сəһһəт едəмəз таби-чүнун,
Ону сеjд етмəсə зүлфүн кими гүллаби-чүнун,
«Еj Фүзули, олубам гəргеjи-кирдаби-чүнун,
Көр нə гəһрин чəкирəм дөнə-дөнə дүнjанын».

1912

НИТГИ-МӘНЗУМ

Гардаш, көзүн ач, бирчә ојан, көр нә замандыр,
Дүнја үзү елм илә бу күн рәшки-чәнандыр.
Афагы ишыглатмыш ијирминчи гәринә,
Мәғриблиләрин јер үзүнә һөкмү рәвандыр.
Бәсдир бу гәдәр гәфләт илә јатдын, әзизим,
Аллаһы севәрсән, бир ајыл, јатма, ојан, дур!
Диггәтлә өз әһвалына бир дәм нәзәр ејлә,
Биллаһ, бу гәдәр гәфләтин әнчамы јамандыр.
Дин кетди, вәтән кетди, дәјанәт унудулду,
Исламдан анчаг гуру ад вирди-зәбандыр.
Ислама јарашмаз бу гәдәр ичзү рәзаләт,
Бича јерә ислам адыны гојма, јаландыр.
Ислам оланын елмү кәмалы кәрәк олсун,
Әслафымызын шөһрәти мәшһури-чәһандыр.
Түрк оғлу, мүсәлман баласы чаһил олармы?
Биллаһ, белә ејби дашымаг хејли кирандыр.
Елм илә, шүчаәтлә кәрәкдир јашајаг биз,
Фитрәт дәјишир, санма бу ган јенә о гандыр.
Гур'ан бујурубдур бизә алим кәрәк олмаг,
Зәнн етмә ки, шаир сөзүдүр, бәлкә јаландыр.
Гануни-һәјатдыр: јашамаз чаһил олан гөвм,
Сә'ј ејлә оху, гејрәт елә, гардаш, амандыр!

1912

ТОҺИД

Бу нә һејрәтфәза сәмаји-рәфи?
Бу нә биинтәһа фәзаји-васи'?
Нијә хуршид атәшәфшандыр?
Нијә гүрси-гәмәр дирәхшандыр?
Бу нә би'әд сәвабиту сәјјар?
Бу нә биһәд кәвакиби-дәввар?
Ким бу тә'дады бинәһајәт едәр?
Нијә дурмаз булар, сәјаһәт едәр?
Бу нә ибрәтнүма бүрузү зүһур?
Нурдән зәррә доғду, нердән нур?
Фикр гылдыгча һәр гәдәр инсан,
Олур әлбәттә агибәт һејран.
Ачизәм дәрки-сирри-хилгәтдән,
Кимдир акаһ олан һәгигәтдән?
Нә хәфадыр, хәфасы ејни зүһур,
Заһир икән олуб вәли мәстур.
Нә тәһәјјүрфәза зүһуру хәфа.
Тәббәт субһанә рәббијәл ә'ла.
Әчәзәл, васуфун ән суфәтик,
Ма әрәфнакә һәггә мә'рифәтик.
Варлығын күн кими нүмајандыр,
Буна һәр зәррә фаши-бүрһандыр.
Лимәнил мүлк әмрин ет изһар,
Әнтә аллаһ ваһидул гәһһар.
Кәрчи дәрк етмирик һәгигәтини,
Көрүрүк лејк шану гүдрәтини.

1912.

МӘСТ ЈАХУД СӘРХОШ

Оф, бу мәстин нә фалакәтли, јаман һаләти вар,
Нә кәриһ мәнзәри, бәд сурәти, пис адәти вар.
Јыхылыб палчыға, тутмуш кими сәрсәм јухусу.
Нә үфунәтли чыхыр ағзынын ијмиш гохусу.
Дүшдүјү јердә дүшүбдүр, булашыб үстү, башы,
Чәлб едәр нифрәти әтрафына муһиш бахышы.
Палтары варса, кировдур, ја сојуб ач лотулар,
Папағы, чәкмәси јох, кирли, чырыг көјнәји вар.
Кетмәк истәр, дура билмәз; јыхылар, каһ галхар;
Каһ күләр, каһи тәһәввүрлә сөјәр, сарсаглар.
Әсәрәк мејл еләјәр каһи саға, каһи сола,
Ики аддым кедә билмәз, јыхылар бир дә јола.
Башы сынмыш, үзү шишмиш јыхылыб-дурмагдан,
Тәрбијәтсиз, пис ушаглар даш атыб, вурмагдан.
Өртүлүбдүр көзүнүн үстү, шишибдир, гаралыб,
Ички јыхмыш бүтүн ә'сабыны, рәнки саралыб.
Өмрү сәрхошлуг илә бадә кедиб ләззәтсиз,
Ач, сәфил, мүфлисү бичарә јашар иззәтсиз.

1912

«ЈОЛДАШЫМ ҮЧҮН КӨЗ ЈАШЫ...»

Кетдин, нијә қалмадын, һәбибим?
Еј ваһ, о насыл јаман кедишди.
Атдын вәтәни нечүн, гәрибим,
Архандан әчәл мәкәр јетишди?
Ах, билмәјирәм нә нөв' гыјмыш
Гуршунла сәни едән кәс итлаф?
Инсанлар, аман, нә залим имиш!
«Шејтанлар едәрди бәлкә инсаф!»
Учдун, мәләким, нечүн јох олдун?
Әфлакә апардымы мәләкләр?
Рә'на чичәјим, нә тезчә солдун?!
Билмәм нијә аз јашар чичәкләр?
Јаһу, узун өмрү јаз дејилми?

Дәрди-дилими нолајды бир дәм
Лајигличә шәрһ едә биләјдим.
Олсајды гүбари-хатирим кәм,
Бәлкә көзүмүн јашын силәјдим.
Амма нә едим, бу мүмкүн олмаз,
Зира сәни бир дә көрмәрәм мән.
Ган ағласа көз, көнүл јорулмаз,
Даим гыларам өлүнчә шивән.
Та сән Бакы гумларында јатдын,
Ширванда мән ағларам һәр анда.
Субһ улдузум, ах, нә тезчә батдын?
Дан улдузу тез батар чыханда.
Бир дәм јашајыш чох аз дејилми?!

1912

БИР МӘКТУБА ЧАВАБ

Мәсләҗин һикмәтин гәваидинә, —
Еј бәрадәр, бүтүн мәнафидир.
Намәнин әслинә, зәваидинә
Сөзләрим бир чәваби-шафидир.
Е'тираф еjләрәм ки, фикринчә,
Әдд олурсан зәвати-надирдән.
Олма гафил вә лејк сән бунча —
Бир мүгәддәс вүчуди-гадирдән.
Ҝаинатын рүмузи-хилгәтинә
Кимсә вагиф дејил, бу заһирдир.
Халиги-аләмин һүвијјәтинә,
Өз вүчудун дәлили-баһирдир.

1912

ӨЗЛӘРИНИ СЕВӘНЛӘРӘ

Туталым чох ағыллы тачирсән,
Иш апармагда хејли маһирсән.
Игтидарын, малын, пулун чохдур,
Халга ондан вәли көмәк јохдур.
Сандығында вар исә милјонлар,
Нәф' көрмүр әкәр мүсәлманлар,
Түф сәнин мүлкү малү дөвләтинә,
Һәм сәнә, һәм дә шә'нү шөвкәтинә!

Пәһливанлыгда кәр мүсәлләмсән,
Фәрз едәк Зал, ја ки, Рүстәмсән,
Етмисән шанлы-шанлы фәтһү зәфәр,
Тапмысан аләм ичрә шөһрәтләр,
Хәнчәрин горхудурса дүнјаны,
Милләтин олмаса никәһбаны,
Түф сәнә, һәм сәнин рәшадәтинә,
Һәм дә шәмширинә. шүчаәтинә!

Кәр адын бир әдиби-данадыр,
Гәләмин мө'чүзи-Мәсиһадыр.
Нәзмү тә'лифдә һүнәрвәрсән,
Ја ки, бир шаири-сүхәнвәрсән,
Сәнә мафөвгдән кәлир илһам,
Нәф' көрмүрсә фиргеји-ислам,
Түф сәнә, һәм сәнин китабәтинә,
Һәм дә тәгриринә, фәсаһәтинә!

Јох исә тај сәнә мәһарәтдә,
Мүхтәре'сән фүнунү сән'әтдә,
Ишләмәкдән голун јорулмаз исә,
Вәли ислама нәф' олмаз исә,
Қәнди нәфсинчин ишләјирсән әкәр,
Вермәјирсән үмумә фаидәләр,
Түф сәнә, һәм сәнин мәһартинә,
Ихтира етдијин сәнаәтинә!

Сән ки, дарүлфүнун гутармышсан,
Елмдә интәһаја вармышсан,
Исмү рәсмин чаһаны тутмушдур,
Амма исламыны унутмушдур,
Сәнә мөһтачдыр мүсәлманын,
Разы олмур вәли чибишданын,
Түф сәнин елмү фәнну һикмәтинә!
Һәм сәнә, һәм дә ол фәзиләтинә!

1912

ЈАЈ КЕЧӘСИ

Ахшам олду, күн батды, шамлар јанды.
Та сәһәрдән ахшамачан дурмадан
Күн алтында тәр төкәрәк чалышан
Әкинчиләр, бичинчиләр узанды.
Јорғун-арғын һәрә бир јанда јатыр,

Һәр шеј сакит, һәр јер сәссиз-сәмирсиз,
Анчаг һүнү, милчәкләрин выз-вызы
Бу сүкуту позур... Әкинчи гызы
Ујкуда бүркүдән, милчәкдән кирсиз
Голларыны бу јан, о јана атыр.

Вар бу кәнддә јенә елә јохсуллар
Нә чүтү вар, нә котаны, нә кәли,
Өлмәк истәр, јетишмәјир әчәли,
Аллаһпајы диләр, ағлар, зоггулдар,
Ахшамачан хырманлары долашыр.

Еј инсанлар, фәрз дејилми бизләрә,
Рәһм ејләмәк, әл тутмаг ачизләрә?
Онларын да вар биз кими үрәји,
Бир арзусу, бир ешги, бир диләји.
Онлар сиздән даһа артыг чалышыр,
Јашамагчын һәр зәһмәтә алышыр.

1912

ЈАЈ СӘҺӘРИ

Әкинчиләр, — јај кечәсиђи кәнддә, —
Јорғун, арғын јени чимир етмишди.
Арвад, ушаг хырманларда, һәјәтдә
Ишдән гуртармыш, ујкуја кетмишди.
Бирдән хорузлар һинләрдә банлады,
Гары нәнә сүбһ олдуғун анлады.

Сәс ејләди, — ојанды оғлу, әри,
Әснәјәрәк галхды јатагдан булар,
Чағырдылар нөкәрләри, рәнҹбәри,
Ојандылар сәсә гоһум-гоншулар.
Азан сәси кәлир минарәләрдән,
Чыхыр чөлә хәлајиг дарәләрдән.

Бөјүк-кичик, рәијјәт, ханым, аға
Јапышдылар һәр бири бир пешәјә:
Кәлин кедир инәкләри сағмаға,
Одун кәтирмәјә нөкәр мешәјә,
Бири кедиб әләф төкүр кәлләрә,
Бири бахыр хырмандакы вәлләрә.

Күнәш чыхыр, дағдан учур думанлар,
Һәвәслә истинин, тозун ичиндә
Чалышырлар бу бир јығын инсанлар
Хырманларда, тарлаларда, бичиндә.
Бу зәһмәтләр шәрһ олунмаз, узундур,
Инсанијјәт һәп бунлара мәдјундур.

1912

ӘКИНЧИ НӘҒМӘСИ

Дары, күнчүт, арпа, буғда әкмәсәм,
Илин үч фәслиндә зәһмәт чәкмәсәм,
Ач галмазмы көзәл, мә'сум ушаглар?

Мәнсиз кәтан, кәндир вермәз зәмиләр,
Чадырсыз, јелкәнсиз галар кәмиләр,
Назик донсуз јајда ушаглар ағлар.

Сувармасам, јанар отлар, чичәкләр,
Ач галанда сүд вермәсә инәкләр,
Нәдән олар шор, пендир, јағ, гајмаглар?

От бичмәсәм, гырылмазмы гојунлар?
Һардан олар һасил о вахты јунлар?
Гышда нәдән олар күркләр, папаглар?

Әкинчи һәр кәсдән артыг чалышар,
Онун әмәјилә инсанлар јашар,
Гида верәр мәхлугата торпаглар.

1912

ГЫШ

Бир аз әввәл саға-сола уча-уча фырланан,
Парча-парча гарлар инди јаваш-јаваш дүшүјор.
Буруг-буруг бачалардан чыхыр түстү, ағ думан,
Күчәләрдә ит сојугдан зинкилдәјир, үшүјор.
Һәрдән күләк галхыр, јердән гары гапыб совурур,
Кәлиб-кедән инсанларын үз-көзүнү говурур.

Дағы, дашы гар бүсбүтүн ағ кәфәнә бүрүмүш,
Пәнҹәрәнин шүшәләри буз бағлајыб донмушдур.
Дәјирманын, булагларын сују донмуш, гурумуш,
Сәрчә, долаш јем ахтарыр, гар үстүнә гонмушдур.
Дөвләтлиләр исти евдә раһат јејиб јатырлар,
Ун алмаға ач, јаныглар палтар-палаз сатырлар,

Аллаһпајы диләјәни ачыгланыб сөјүрләр,
«Аллаһ версин, кет, кәсб елә» дејиб һәр кәс рәдд едир.
«Ачам, донуб өлмәкдәјәм» десә говуб дөјүрләр.
Бир дејән јох фәһләлијә бунлар кетмир, ким кедир?
Бу јазыглар дејилмидир фабрикләрдә чалышан,
Лағымларда күлүнк чалан, зәһмәтләрә алышан?!

1912

ӘҺМӘДИН ГЕЈРӘТИ

Фабрикләри, инсанлары, даш-торпағы гапгара
«Чорны-Город» адлы шәһрин фабрикиндә чалышан,
Курултуја адәт етмиш, партылтыја алышан,
Чохдан варды Әһмәд адлы бир иранлы бичара.
Гүрбәт ичрә фәһләликлә сахлар иди өз башын,
Һәм вәтәндә дул анасын, јетим бачы-гардашын,

Габарладыб шиширтмишди әлләрини, чијнини,
Ағыр, бөјүк машынларын зәнҹирләри, зәһмәти.
Чалышдыгча эксилмәзди һәркиз онун гејрәти,
Чох севәрди вәтәнини, милләтини, динини.
Бир күн сәһәр Әһмәд көрдү әлдә гәзетсатанлар —
Бағырырлар: «Алыз, бахыз, ким, Иранда јанғын вар».

Гәзетәни алан кими рәнки-рују саралды.
Көрдү јенә јазылмышдыр: «Иран олмуш виранә»,
Шаһи-мәхлу Одессадан гајытмышдыр Иранә.
Фикрә кетди, гүссәсиндән көј башына даралды.
Бирдән-бирә сонра галхыб деди: «Мән дә кедәрәм,
Вәтәними хаинләрдән мүдафиә едәрәм».

О күн чыхан пароходла кәлиб чатды вәтәнә.
Гыш мөвсүмү, гајәт сојуг, јағмурлу бир һавада
Көрдү анчаг арвад-ушаг галмыш кәнддә, обада.
Кишиләрин шаһ гырдырмыш ганичән шаһсевәнә.
Ханлар, бәјләр талан етмиш рәијјәтин јурдуну,
Ејләјирләр мүһафизә хаин Иран гурдуну.

Һәр јер виран, сәссиз, санки матәм чөкмүш чөлләрә...
Вәтәнини белә көрчәк гејрәтиндән ағлады,
Уғурунда өлмәк үчүн белин мөһкәм бағлады.
Па-пијадә дүшдү јола, кетсин чатсын ләшкәрә.
Тагәт кәсән гарлы күләк кәрчи давам едирди,
Чәсарәтли Әһмәд лакин гејрәт илә кедирди.

Бир нечә күн јол кедәндән сонра бирдән ешитди
Бијабандан кәлир шејпур сәси, вәтән нәғмәси,
Бахды көрдү јүрүш едир фәдаиләр дәстәси.
Ал бајрағын тәмәввүчүн көрчәк севинди, кетди,
Јавуглашыб салам верди, түфәнк алды, јанашды,
Јорулмадан онлар илә бир чох гарлы дағ ашды.

Кечдикләри тарлалары таныјырды, билирди.
Бир дә дөнүб бахар икән өз кәндләри көрүндү,
Әндамына рә'шә дүшдү, гәлби куп-куп дөјүндү.
Көз јашыны этәјилә кизлин-кизлин силирди.
Чох истәди кедиб көрсүн анасыны һагласын,
Горхду бәлкә кетмәјинә мане олуб сахласын.

Кедирдисә Әһмәд лакин хејли пәришан иди.
Бу әснада шејпур сәсин дујуб кәнддән јүјүрдү —
Јол тәрәфә бир чох ушаг; Әһмәд баханда көрдү
Өз гардашын, ушагларын арасында таныды,
Јавуглашыб гардашыјла гучаглашды, өпүшдү,
«Анамыза салам ејлә» — дејиб ордан өтүшдү.

Кәнч әскәрин көнлү бир аз раһат олду; фәрдасы —
Фирузкуһун чиварына кедиб јетишди орду,
Шаһпәрәстләр Јефрем ханла олмушдулар рубәру.
О күн сәһәрдән башланды јајлым атәш давасы.
Јағмур кими јаған күллә туфанынын өнүндә
Јарпаг кими дүшән вәтән гурбанларын көрәндә,

Горхду Әһмәд, рәнки гачды, тир-тир әсди әлләри.
Бир аз сонра һәр тәрәфдән верилдикдә команда

Аслан кими бирдән-бирә чүр'әтләнди о анда,
Мејитләрин арасындан аддымлады ирәли.
О бир овуч әскәр о күн алты саат атышды.
Бирдән күллә јағмуруна гар јағмуру гатышды.

Дүшмән топчу атәшилә јүрүш етди ирәли,
Көнүллүләр чәкилмәјә мәчбур олду, Јефрем хан:
«Јолдашларым, мән кедирәм, — деди, — кәлиз
далымчан».
Әһмәд деди: «Мән дә бурда өлүб дөнмәрәм кери».
Фәдаиләр дилиранә ричʼәт етди дүбарә,
Шаһпәрәстләр шикәст тапыб, үз гојдулар фәрарә.

О һалачан икид Әһмәд алмамышды һеч јара.
Фәгәт һәрбин о «сәфалы» һәнкамында бир гуршун
Кәлиб дәјди сағ голуна, етди ону гәрги-хун,
Биһал олду, ган апарды јыхылды торпаглара...
Бу һал илә әсрә гәдәр мүһарибә узанды,
Нәтичәдә фәдаиләр шанлы зәфәр газанды...

Үч ај сонра јаз фәслијди, күн дүшмүшдү чөлләрә,
Кәнч әскәрин дул анасы дизин гучуб инләрди,
Отурмушду астанада чаван оғлун бәкләрди.
Кәлиб кедәндән сорурду, көз дикмишди јоллара.
Бирдән көрдү оғлу кәлир, шадлығындан ағлады,
Ана, оғул, бачы-гардаш бир-бирин гучаглады.

1912

ИНСАНЛЫГ ВӘЗИФӘСИ

Һамуси-рәајани чәкән һәр үмрајә,
Әлбәттә, дилү ҹанла итаәт кәрәк олсун.
Инсанлара хидмәт едән әрбаби-дүһајә
Тәкрим едилиб шә'ни, риајәт кәрәк олсун.

Онлар ки, бизә раһибәри-елмү әдәбдир,
Шүкранеји-еһсанларын ифа едәрик биз.
Инсанлара инсанлығы тә'лимә сәбәбдир,
Һәгдән олара өмр тәмәнна едәрик биз.

1912

ЈУХУ

Зиндан кими, гәбир кими гаранлыг —
Бир кечәјди, һәр шеј, һәр кәс јатмышды.
Чулғамышды һәр тәрәфи думанлыг,
Аләм өлүм јухусуна батмышды.
Бу зүлмәтдә мән мүзтәриб, пәришан,
Сәсдән, ишыгдан ахтарырдым нишан.

Бирдән-бирә бу сакитлик позулду,
Ојнашдылар ган јағдыран булутлар.
Бир фыртына јох, бир гијамәт олду,
Дүшдү шәһаблар, илдырымлар, одлар.
Мән горхудан биһуш олуб јыхылдым,
Гәш аләминдә бир тамаша гылдым.

Көрдүм ки, бир рә'на чәмәнликдәјәм,
Дөрд јанымда вар ал-әлван чичәкләр;
Бәнөвшәликдә, јасәмәнликдәјәм,
Көнүл ачыр јаваш әсән күләкләр.
Учур, гонур ағачлара булбүлләр,
Әфшан-әфшан дурмуш јашыл сүнбүлләр.

Фәвварәләр атыр, ахыр булаглар,
Јеридијим јоллар парлаг, сәдәфли,
Ачылмыш күлләр, көј, јашыл занбаглар,
Бир ҹәннәтдир бу күлшән һәр тәрәфли
Һејран-һејран бу јердә сејр едирдим.
Билмәјирдим вәли һара кедирдим.

Јанымда бир пәри көрдүм накаһан,
Мәнә лүтфү нәвазишләр ејләди.
Көстәрди бир тәрәфдә бир сајәбан:
«Отур бурда, бу јер сәниндир» — деди.
Белә дејиб гајиб олду нәзәрдән,
Мән о бағы сејр едирдим о јердән.

Һәрчәнд чох нәш'әлидир мәскәним,
Јер, көј, әтрафым олмушду гәргн-нур.
Нәдәнсә чырпынырды көнлүм мәним,
Отурмушдум мән о јердә биһүзур.
Чох кечмәдән һеч билмирәм нә олду,
Бирдән о дадлы мәнзәрә позулду.

Бир зүлматлы булуд гопду шималдан,
Пуч ејләди, дағытды ол чәннәти.
Мән ојандым чох дәһшәтлә о һалдан.
Хатирдәјкән о јухунун ләззәти,
Дурдум көрдүм ишыгланыб дан јери,
Де: хејр олсун бу јухунун тә'бири.

1912

СУАЛ ВӘ ЧАВАБ

— Нә дүшүнмәкдәсән, а диванә?
Јенә бир ујку көрмүсән, ја нә?
— Јох, дүшүнчәм будур һачан бу ушаг—
Јүрүјүб аркадашлара чатачаг?

— Инди гардаш, о хәстәдир, хәстә,
Јүрүмәксә әлачә вабәстә.
Нејләјим мән о гәдр көвдәндир,
Һәм дәва, һәм тәбибә дүшмәндир.
— Нә деди бәс она бөјүк доктор?
— Чыхмајан бир чана үмид чохдур...

1912

ЈАЈ СӘҺӘРИ

Од тутуб гырмызы атәшлә јенә јанды үфүг,
Шәфәгин гырмызы рәнкилә ишыгланды үфүг.
Бир гәдәр чајдан узаг, од галамыш дағда чобан,
Ојадыр өз сүрүсүн отлаја јајлагда чобан.
Јумушаг көј чәмәнин үстә дүшүб шеһ кечәдән,
Исти јохдур, һәлә вар бир балача меһ кечәдән.
Ағ думанлар учалыр көј үзүнә дағлардан,
Чох сәриндир һавасы, кечмә бу јајлаглардан.
Күн чыхыр, көјдә булут гырмызы рәнкә бојаныр,
Кәндлиләр чох јорулуб, ујкудан инди ојаныр.
Пәјәдән мал-гараны бә'зи чыхардыр гырағa,
Бә'зи сәһрајә кедир ишләмәјә, бә'зи бағa.

1912

ОҒЛУМ ҮЧҮН

Мәләким, јавручуғум, шүкр едирәм аллаһа,
Рәһм едиб сән кими не'мәт мәнә әһсан етди.
Гыларам сәчдә мүдам ичз илә ол дәркаһа —
Ки, һәјатынла бу күн көнлүмү хәндан етди.
Мән сәнинлә севәрәм өмрү, һәјаты, чаны,
Мән сәнинлә көрүрәм инди кениш дүнјаны.

Сәни чохдан арајыб һәсрәт илә бәкләрдим,
Сәнсиз афаг гаранлыг көрүнүрдү көзүмә.
Сәндән өтрү чох узун илләр иди инләрдим,
Гәмләрим јох олујор, сән күләр икән үзүмә.
Мән сәнинлә севәрәм өмрү, һәјаты, чаны,
Мән сәнинлә көрүрәм инди кениш дүнјаны.

1912

САБИР

Сабир! Еј сән севимли шаиримиз,
Мүгтәдир, дузлу сөзлү Сабиримиз!
Нечә ган олмасын сыныг көнлүм?
Сәни чох тез ајырды биздән өлүм!

Јох, јох, әсла сән өлмәдин, дирисән,
Ән бөјүк гәһрәманларын бирисән.
Гәләминлә, дилинлә, һалын илә,
Көһнәләнмәз ширин мәгалын илә

Сүнкүләр ачмајан јолу ачдын,
Гәләминдән чәваһират сачдын.
Зүлмү, чәһли, тәәссүбү јыхдын,
Учалыб әрши-даварә чыхдын.
Чәкдин ислам јолунда чох зәһмәт,
Сән өзүнчүн јашамадын һеч вәгт.

Ағладын милләт үчүн илләрлә,
Ачы күлмәклә, дадлы дилләрлә
Көстәриб чареји-ничатымызы,
Нәзм гылдын нәвагисатымызы,
Севә-севә бизә охутдурдун,
Хејли бид'этләри унутдурдун.

Һејф ким, вермәди сәнә гијмәт
Гәлбдән ашиг олдуғун милләт.
Артды күндән-күнә гәмү кәдәрин,
Шишди, ахыр вәрәмләди чикәрин.
Кәдәрин топланыб гүбар олду,
Назәнин чисминә мәзар олду.

Ују раһәт һүзури-вичданла,
Мән дә ајати-паки-Гур'анла
Сәнә тә'зим едиб сәлам едәрәм,
Даима әрзи-еһтирам едәрәм!

1913

ВӘТӘН

Гафгаз гит'әсидир мәним вәтәним,
Симурғун сајәсиндә мәскәним.
О мәмләкәтдә мән вүчудә кәлдим,
Халгыма гаршы сүчудә кәлдим.

О јердә ким, гара гушу, тәрланы —
Адланмышдыр Гаф дағынын султаны.
О јердә ким, вардыр галын орманлар,
Дағларында кәзир вәһши чејранлар.
О јердә ким, көјүн үзү шәффафдыр,
Чешмәләри гајәт сәриндир, сафдыр.
Сәфалыдыр ләтиф абү һавасы,
Үрәк ачар лачивәрди сәмасы.

Булутлара дәјир уча дағлары,
Чәннәт кушәсидир көзәл бағлары.
Чөлләриндә битәр әлван чичәкләр.
Фәрәһләнир бүтүн тутғун үрәкләр.

Өвладлары гејрәтлидир, дамарлы,
Шүчаәтли, һүнәрли, е'тибарлы.
Мејвәлидир орманында ағачлар.
Шаггылдајыр гырговуллар, турачлар.

Чәһ-чәһ вурар чәмәндә бүлбүлләри,
Меһ әсдикчә әтир сачар күлләри.
О јердә ким, һәмишә сәрву шүмшад,
Сәбзү хүррәм јашар хәзандан азад.
Һәр күнчүндә бир чүр хәзинә јатмыш,
Торпағыны халиг гызыл јаратмыш.

سنیق ساز
اشعار مجموعه سی
مؤلفی: عباس (صحت)
قیمتی قپك
نشریات برادران اوروجوف باکو

РАЗБИТЫЙ САЗЪ

Сочиненіе:
Аббасъ-Сахҳата.
Изданіе Бр. Оруджевыхъ.
Цѣна коп.
Эл.-тип. Бр. Оруджевыхъ, Баку. 1912 г. Тел. 21 12

А. Сәһһәтин 1912-чи илдә нәшр олунмуш «Сыныг саз» китабынын чилди.

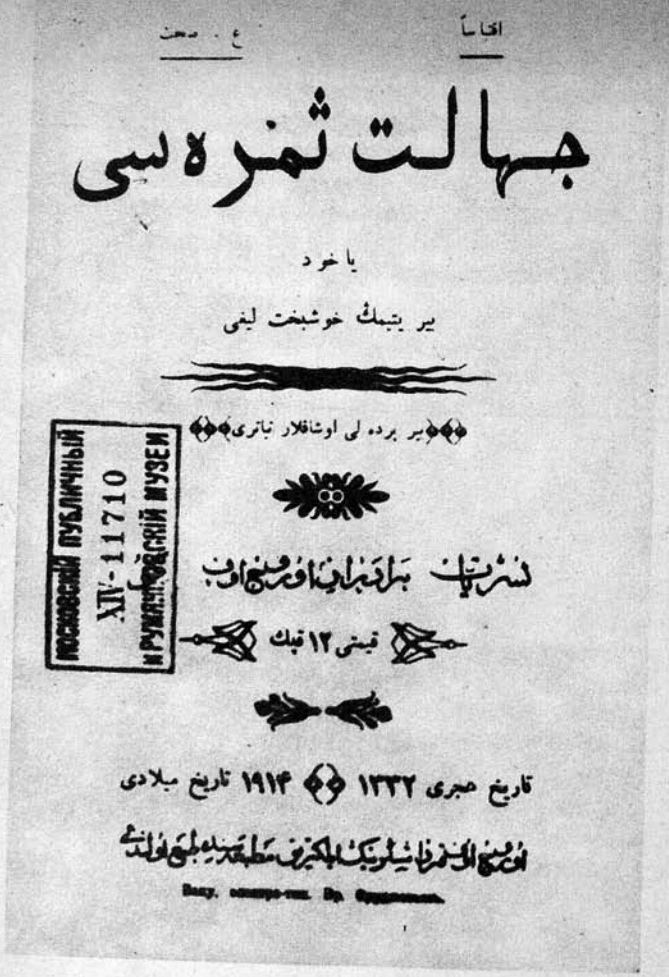

Аббас Сәһһәтин 1914-чү илдә нәшр олунмуш «Ҹәһаләт сәмәрәси, јахуд бир јетимин хошбәхтлији» китабынын ҹилди.

Ҹаме’дир һәр ҹүрә ләтафәтләри,
Тамам етмиш һәг онда не’мәтләри.
Көзәл торпаг, көзәл өлкә, көзәл јер!
Дүнја үзрә бимислү бибәдәл јер!
Бу ҹүр көзәл мәмләкәти ким севмәз?
Бунҹа фираван не’мәти ким севмәз?
Мән вәтәни ҹаным кими севәрәм,
Руһум, әтим, ганым кими севәрәм.

1914

НӘВАЈИ-АШИГАНӘ

Јаран, баһар мөвсүмүдүр, ашиг олмалы!
Ҹанан јолунда өлмәк үчүн шаиг олмалы!

Фәсли-баһар, мөвсүми-күл, вәгти-бадәдир,
Мә'шугә хассә шух, ҹаван, түрки-садәдир,
Сагинин илтифаты бизимлә зијадәдир,
Варкән бу фүрсәт әлдә дәми-истифадәдир
Мејхарәликдә гејриләрә фаиг олмалы!

Јарын чатыб көзәллији һәдди-кәмалына,
Минбә'д сәҹдә етмәли таги-һилалына,
Пәрванәвар јанмалы шәм'и-ҹәмалына,
Заһид нә дерсә ујмамалы гилү галына,
Ҹан вермәли, меј алмалы, лап фасиг олмалы!

Дәмдир ки, шөвги-аризи-дилбәрлә мәст олаг,
Дәмдир ки, бүтләри унудуб һагпәрәст олаг,
Дәмдир ки, «нисти» арајаг, та ки «һәст» олаг,
Дәмдир ки, ҹүмлә вафии-әһди-әләст олаг,
Јаран! Өз әһдү вә'димизә садиг олмалы!

Мәҹнун кими әлаиги һәп тәрк етмәли,
Лејла тәрәф ајагла дејил, башла кетмәли,
Әғјар ҹөврү көрмәли, төһмәт ешитмәли,
Һәр нөв' олса һасили-ҹанана јетмәли,
Та бәзми-васлә кирмәк үчүн лајиг олмалы!

Чал, мүтриба ки, вәгти-сүрудү тәранәдир,
Сән дә оху, мүғәнни, сөзүн ашиганәдир,
Нәғмән бизи ајылтмаға јахшы бәһанәдир,
Лакин зәманә чүнки фәна бир зәманәдир,
Ејһам илә, кинајә илә натиг олмалы!

1915

НИННИ

Јаврум, ују! Гузум, ују! Ағлама,
Јаралыдыр көксүм, бир дә дағлама.
Аннәнә бир аз да олса шәфгәт ет,
Хәстә јаврум, јетәр бунча, раһәт ет.
Узун кечә сабаһатәк мән јатмам,
Ағларам мән, сәни фәгәт ағлатмам.
Лајлај дејиб титрәдәрәм бешијин,
Һәп чәкәрәм кечә-күндүз кешијин.
Једирдәрәм сәнә көзүм јағыны,
Ҝөстәрмәсин танры мәнә дағыны.
Нә зәһмәтин олса, јаврум, дөзәрәм,
Мән дә сәнинлә өјүнүб кәзәрәм.
Сәнсән һәјатымын ән көзәл сүсү,
Балышымдыр, јаврум, ананын көксү.
Бир ан көнлүм јашамаз сәндән ајры,
Һәр бәладән сахласын сәни танры.

1915

БӘРАДӘРИМ Ә. М. СӘРКӘРОВ ҸӘНАБЛАРЫНА!

итһаф

«Севдим сәни», һәтта дедин «олдум сәнә ашиг»,
Һөччәтсиз олан дәваји-биһудә нә лајиг?
Сусдунму, ја горхдун, буму асари-мәһәббәт?
Ҹөһрәндә нечүн чилвәләнир һалеји-һәмрәт?
Истәрсән ола гисмәтин әјјами-баһарым,
Пејманеји-әзвагым илә бусү кәнарым?
Истәрсән атылмаглығы ағуши-вүсалә?
Һејһат ки, дүшмүшсән әчәб хам хәјалә!..
Анлармысан, аја ки, нәдир севки, нәдир ешг?
Кечмиш шүәра јазмыш о дәрсә белә сәрмәшг:
«Ешг әһли бу афагда рүсва кәрәк олсун,
Мәчнун кими сәркәштеји-сәһра кәрәк олсун».
Билдинми, нәдән өтрү верилмиш сәнә гүввәт?
Идракү шүур, эглү зәка, руһү дәрәјәт?
Билдинми һәјатын нәдир амалы, сәлаһы?
Тәнһа кечәләр ујкусуз ачдынмы сабаһы?!
Бир ләһзә чалышдынмы, ја дөздүнмү чәфајә,
Бәс өмрүнү вердин нерәдә бади-фәнајә?!
Сусдун, ја јаландырмы сөзүн, һајды, чәкил кет!
Севдикләрин уғрунда јенә өмрүнү сәрф ет!
Уј фисгү фүчурә, тәрәбә, чәнкү рүбабә,
Ләһвү ләәбә, кәнчәфәјә, чамә, шәрабә.
Мәндән узаг ол, ејләмә биһудә ричаләр,
Кирмәз һәрәми-васлимә алудә ридаләр.
Сатлыг дејил ешгим, үрәјим, бусәм, инан, бил,

Чан нәгдидир ол не’мәти-үзмаје мүгабил.
Олсејдин әкәр сән мәнә бир ашиги-садиг,
Рәфтар илә кәфтарын оларды мүтәвафиг.
Гәлбиндә әкәр олса иди атәши-севда,
Чөһрәндә оларды онун асары һүвејда.
Инчитсә иди голларыны гејди-әсарәт,
Чешминдә јәгин парлар иди бәрги-чәсарәт.
Учсајды әкәр ганлы булутлар үзәриндә,
Олсајды тикән, дашлы јохуш рәһкүзәриндә,
Зәһмәтләрә, зиллләтләрә дүшмүш јорулајдын,
Ол һалидә кәр мајилү мүштагым олајдын.
Әлбәттә, бу күн мән дә сәнин јарын олардым.
Ағушә чәкиб талиби-дидарын олардым.
Лакин нәчисән, кимсән, узаш, етмә әзијјәт,
Биканәсән, олмаз мәни көрмәк сәнә гисмәт!

1915

ҺАШЫМБӘЈ МӘРҺУМ ҮЧҮН

Һашымбәј Вәзиров чәнабларынын руһуна итһаф

Еј јорулмаг билмәјән устадымыз!
Јанды мөвтүнлә дили-нашадымыз.
Еј дәјәрли, адлы милләт хадими!
Матәминдә налəвү фәрјадими
Һаглыјам јүксәлтсәм әрши-давәрә,
Назәнин чисмин јахышмаз јерләрә.
Пәк чох еркән дәсти-гәддари-әчәл
Бизләри сәндән ајырды бимәһәл.
Сән фүрузан мәш’әли-үрфан идин,
Дәмбәдәм әтрафа нурәфшан идин.
Доғру әфкарын «Сәдаји-һәгг» иди,
Чүн «Һәгигәт»дән олар мүштаг иди.
Атәшин гәлбинлә пәк фә’ал идин.
Гејрәти-миллијјәјә тимсал идин.
Милләт уғрунда чалышдын рузү шәб,
Чәкдин аз өмрүндә чох рәнчү тәәб.
Агибәт дөзмүб даһа зәһмәтләрә,
Тәрк гылдын бизләри зүлмәтләрә.
Сығмадын зүлмәтсәраји-аләмә,
Һичрәт етдин мавәраји-аләмә.
Јә’ни кәррубиләрин мә’васына,
Лүтфи-һәггин сајеји-тубасына.
Милләтә өз нәфсини етдин фәда,
Шүбһәсиз, етмиш сәнә рәһмәт худа.

1916

ШАИР, ШЕ'Р ПӘРИСИ ВӘ ШӘҺӘРЛИ

Сәфалы бир мајыс ахшамы... Күнәшин гүрубундан бир аз сонра саф, лачивәрди асимана учалан гүрси-гәмәрин эши'еји-симини сакин вә мүәттәр бир мешәнин көлкәли ағачларынын арасындан сүзүләрәк јашыл чәмәнләрин вә ән јахындан ахан сујун сәтһини ишыгландырыр; суја ән јахын бир јердә шаир тәк-тәнһа отуруб мәһтаба гаршы тәмашаји-тәбиәт едәркән бирдән-бирә галхыб дејир:

Илләр, ајлар кәзирәм бош-бошуна, бикарә,
Лаубалы јашајыш етди мәни аварә...
Билмирәм мән нә үчүн бүлһәвәсәм, бинәнкәм,
Өз һалымдан өзүм, аллаһ да билир, дилтәнкәм.
Бу көзәл мәнзәрәнин сејринә далмагдан исә,
Тәкү тәнһа бу чәмәнзардә галмагдан исә,
Даһа хошдур кедиб өз дәрдимә дәрман етсәм,
Гәми-фәрданы дүшүнсәм, ону саман етсәм.

Ајаға дуруб кетмәк истәдикдә, илдырым тәрагәләри кими сәсләр ешидиб әтрафдакылар шаирин нәзәриндә титрәр вә әһвалы пәришан олур. Бу әснада јахынындакы уча дағын тәпәсиндә көзәл бир гыз сурәтиндә нурани бир көлкә заһир олур. Әлиндәки сантур дејилән мусиги аләти илә шаирә хитабән:

Ше'р пәриси

Шаирим! Сејр елә әтрафы, тәбиәт нә көзәл,
Бах мәним һүснүмә, иншад елә бир дадлы гәзәл.

Көлкә шаирә јахынлашараг, әлиндәки мусиги аләтини тәгдим едәрәк дејир:

Ал, бу сантуруму чал, кәлди баһар әјјамы,
Нәғмә әјјамы, меј әјјамы, хумар әјјамы.
Өп ширин ләбләрими, кушеји-әбруләрими,
Сырма кејсуләрими, нәркиси-чадуләрими.
Вәчдә кәл, нәғмәсәра олмаға ағаз едәлим,
Кәл бәрабәр учалым, көјләрә пәрваз едәлим.

Шаир

Севкилим, ешгү һәвәсдән даһа мән бизарәм,
Инди бир башга диларама пәрәстишкарәм.
Үрәјимдә даһа јох гөнчә додаглар дәрди,
Вардыр ев дәрди, гадын дәрди, ушаглар дәрди.
Бири әкмәк, бири башмаг, бири палтар диләјир,
Вердији гәрзи дә һәр күндә тәләбкар диләјир.
Мән бу һаләтлә нечә бир дә олум гафијәсәнч?
Кет бир асудә адам тап, даһа вермә мәнә рәнч.
Атмышам мән һәвәси, ешги, дәхи дилбәри дә,
Сәни дә, ше'ри дә, илһамы да, дәфтәрләри дә.

Ше'р пәриси

Бәс, а нанкор, сәнә бәхш ејләдијим тәб'ү һүнәр?

Шаир

Сәндән ол барәдә чох разы идим јохса мәкәр?
Тәб'и-ше'ри мәнә вердикдә һәвәснак етдин,
Һүснә мәғлуб едәрәк, көнлүмү гәмнак етдин.
Көрмәсәјдим сәни мән, дүшмәнә кам олмаз идим.
Ујмасајдым сәнә, мәнфури-авам олмаз идим.
Мән дә бир тачир олуб топлар идим симү зәри,
Халгча варлығымын онда оларды дәјәри.
Өлдүјүм вахт верәрләрди мәнимчин еһсан,
Халг сөјләрди: әчәб адәм иди һачи филан.
Ја ки, бир молла олуб сојмаға мәхлугаты.

Һаһиши-нәфслә шәрһ ејләр идим ајаты;
Мәнә тә'зим едәрәк сөјләр иди хасү эвам:
«Һамиjи-шәр'и-мүбин, нашири-дини-ислам».
Зүлфүнә лакин о күндән ки, әсир олдум мән,
Иштә, бах, мүфлүсү мөһтачү фәгир олдум мән.
Даһа јохдур һәвәсим нәғмәләрә, әш'арә,
Јох, булардан әбәдән дәрдимә олмаз чарә.
Сәнә дилдадә оландан бәри бәдбәхт олдум,
Тај-тушум ичрә сијәһрузү сијәһрәхт олдум.

Ше'р пәриси

Һанкы таледир, а нанкор, бу фәна дүнјада,
Сәнә мән вердијимә фаиг ола мә'нада?
Мә'нәви дүрлү мәзијјәт сәнә ән'ам етдим,
Мүнкәсир хатирини мәһбәти-илһам етдим.
Мән гутардым сәни сүфлани әзијјәтләрдән,
Мүстәфиз етмәдәјәм көјдәки не'мәтләрдән.
Мүгтәдирсән учалыб әршә гәдәр кетмәкдә,
Чәннәти, һәм дә чәһәннәмләри сејр етмәкдә.
Олмушам һәмдәми-руһ истәдијин вәхт сәнә,
Сән дејирсән ки, гыјыб вермәмишәм бәхт сәнә?

Шаир

Бәли! Сән салдын, әзизим, бу јаман һала мәни,
Һәсрәт етдин параја, иззәтү игбала мәни.
Тифли-набалиғ икән мәктәбә етдикдә давам,
Сән тәчәлла еләјиб гәлбимә гылдын илһам.
Әввәл асан көрүнүркән көзүмә дәрси-һесаб,
Бирәр әгрәб олуб әргам мәнә верди әзаб.
Сонра күндән-күнә диванәсәр етдин мәни сән,
Мәктәбимдән сојудуб дәрбәдәр етдин мәни сән.
Дәрси, бәһси бурахыб, ше'рә һәвәскар олдум,
Һәрзәкар, ашиги-шуридәвү биар олдум.
Кечди әјјами-шәбабым, јенә сән чәкмәдин әл,
Ел-улус тә'нинә рәғмән охудум нәғмә, гәзәл.
Һансы бир кәсбә јапышдым ки, јар олсун тале

Сән чыхыб гаршыма һәр ләһзәдә олдун мане.
Гоча бир милләтин амалына гәлбимдә мәкан —
Вериб, етдин мәни азаркәши-бари-киран.
Сәнә мәфтун олараг әмринә тәглид етдим,
Һәр фәна ишдә мүсәлманлары тәнгид етдим.
Тәлхкам етди гәрәз әһлини ширин сүхәним,
Өлкәдә кет-кедә бәдхаһларым артды мәним.
Бир заман чыхмадығындан дили-нашадымдан,
Дөјдүләр, сөјдүләр, әл чәкмәдим иршадымдан.
Көрмүб ислаһ әсәри сурәти-һалымда мәним,
Дүшмән олду мәнә ахырда әјалым да мәним.
Инди хејрим нәдә исә, ону дәрк ејләмишәм,
Һајды, јаврум, даһа шаирлији тәрк ејләмишәм.

Ше'р пәриси

Шаирим! Гәм јемә, алами-чәһан фанидир,
Чавидани јашајыш ләззәти-руһанидир.
Сән мүкафатыны инсанлыға хидмәтдә ара,
Әбәди зөвгү, тәсәллини һәгигәтдә ара.
Көлкәјә алданараг севмә чәфа аләмини,
Јүксәл үлвијјәтә, сејр ејлә сәфа аләмини.
Аләмин фани гүјудатына пабәнд олма!
Зәһмәтиндән усаныб ејшинә хүрсәнд олма!
Учма алчаглара, сән таири-үлвијјәтсән,
Гач әсарәтдән әкәр ашиги-һүррийјәтсән.
Сән кәрәк раһи-һәгигәтдә чаһандан кечәсән,
Ханимандан кечәсән, баш илә чандан кечәсән.
Шаир олдур ки, һәгигәтләрә дилдадә ола,
Шаирин фикри, хәјалы кәрәк азадә ола.
Кәл мәнимлә апарым өвчи-сәмавата сәни,
Орада наил едим дүрлү фүјузата сәни.
Орада көнлүн әлаигдән олур варәстә,
Сәнә тәгдим едәр әфвачи-мәләк күлдәстә.
Орада һурү пәриләрлә едәрсән хәндә,
Бәхтијарлыгла јашарсан әбәди фәрхәндә.

Шаир

Еј әзизи-дилү чан, еј фәрәһи-гәлби-мәлул!
Едәрәм иштә бу тәклифини шүкранла гәбул!
Табеәм инди сәнә, нәрјә апарсан, кедәрәм,
Нечә илһам едәсән, өјлә тәғәнни едәрәм.
Тәк чаһанын гутарым мөһнәтү аламындан.
Кәлмишәм тәнкә мәлали-сәһәрү шамындан.
Ал мәни шәһпәринин үстә, апар балаја,
Орадан та ки, һәгарәтлә бахым дүнјаја.
Дилрүба нәғмәләрим руһа фәрәһбәхш олсун,
Та сөзүм синеји-әрбаби-дилә нәхш олсун.

Шаир бу сөзләри вәчд вә истиғраг һалында сөјләјәрәк биһушанә јыхылыб һәрәкәтсиз галыр. Көрүнмәкдә олан бу сәмави сима нәзәрдән гаиб олур. Шаир ашиганә бир һалда мат-мәбһут галмыш икән шәһәрли гијафәсиндә бир чаван заһир олуб, шаирә јахынлашыб диггәтлә она бахдыгдан сонра гәриб бир тәбәссүмлә өз-өзүнә:

Шәһәрли

Буна бах, көр нечә јатмыш бурада асудә,
Јазмајыр, ишләмәјир, вахты итир биһудә.
Бәнзи солғун, һалы позғун, һәрәкәтсиз, мәбһут,
Чанлы мејјитми, дејим, ја ки дири бир табут?

Шаир онун сөзүнү ешидәрәк гапанмыш олан көзләрини ачдыгдан сонра дуруб отурур вә дејир:

Шаир

Һәм дә мәчнунсифәт, алудеји-гәм, мәсти-гәрам,
Буну да сөјлә ки, тәсвирчијин олсун там.

Шәһәрли

Јахшы тәсвирдир, әвәт, сөјлә, нә һаләтдир бу?
Өлүсән, ја дирисәнми, нә кәсаләтдир бу?

Шаир

Душкүнәм чох, нә едим?

Шәһәрли

Галх, киши, ач бир көзүнү.
Буланар көнлү бу һалда көрән олса үзүнү.

Шаир

Ди бујур, кет!

Шәһәрли

Утанырсанмы һеч әтварындан?
Хәбәрин вармы фәна шивеји-рәфтарындан?
Белә чидди вә мүһүм вәгтдә әрбаби-һүнәр
Сән кими атилү батил отурар јохса мәкәр?
Һәр кимин гәлби, ја вичданы дејилдир сатылыг,
Һәр кимин даш кими јохдур үрәјиндә гатылыг,
Милләтин һалыны көрдүкдә кәрәкдир јансын,
Дәрдинә галмағы даим өзүнә борч сансын.
Тәб'и-ше'рин ки, сәнин шөһрәт едиб дөвранә,
Мә'сијәтдир бахасан бунча гәмә биканә.

Шаир

Мәндә вармыш туталым, сән дедијин фәзлү һүнәр,
Мән нә иш јапмалыјаммыш, ја әлимдән нә кәләр?

Шәһәрли

Бу нә ахмаг данышыгдыр, киши, сән шаирсән,
Шил дејилсән ки! Јазыб ишләмәјә гадирсән.
Тәрчүман олмаг үчүн кирјәләрә, хәндәләрә,
Салы вермиш сәни хәллаги-чаһан бәндәләрә.
Галх, ојан, чүр'әт елә, рә'д кими фәрјад ет!
Бу фәлакәтдә галан милләтинә имдад ет!
Көрмәјирсәнми бу бичарә вәтәндашларыны,
Бачы-гардашларыны, севкили диндашларыны —
Зүлм зәнчиринин алтында чәкир ишкәнчә?

Ејбдир сән ујасан кәнчәфәјә, шәтрәнчә.
Кечә булварда, клубларда, күнүз бағларда —
Итә вахтын, битә өмрүн, һәп ојунчагларда.
Мәнфәәт вермәји билдикдә, бачардыгда, сәнә —
Борч дејилми едәсән нәф'ли хидмәт вәтәнә?
Ананын дәрдинә өвлад шәрик олмазмы?
Ананын һалы вәхим олса, оғул солмазмы?
Вәтән уғрунда кәрәк шәхс фәдакар олсун,
Бојлә мөвсүмдә јатан кимсәләрә ар олсун.

Шаир

Анладым мәтләбини, етмә мәзәммәт бича,
О бөјүк ишләри анчаг јапар әрбаби-дүһа.
Мән зәиф гәлбли бир горхағам, ачиз, тәнбәл,
Халга хош кәлмәк үчүн нәзм едәрәм нәғмә, гәзәл.
Һәм дә јаздыгларымын әксәри намөвзундур,
Рәбтсиз, һәшв зәвандлә бүтүн мәшһундур.
Һаны мәндә о кәјасәт, о дәрәјәт, о зәка,
Гоча бир милләтә та галхыб олам раһнүма?
Сизчә шаирлик, әдиблик, көрүнүр, сәһл ишдир,
Хејр, әфкарыныз ол барәдә чох јанлышдыр...

Шәһәрли

Демирәм даһи ол, иблаг елә бир тәрзи-нәвин,
Јахуд иншад елә сөјләнмәмиш әш'ари-мәтин.
Тәрзи-тәһрирдә мән сөјләмирәм надирсән,
Дејирәм јазмаға мадам ки, сән гадирсән.
Нә кәрәкдир јазасан фаидәсиз нәғмә, гәзәл,
Јохму көнлүндә мәкәр кизли, бөјүк, милли әмәл?
Иштә өз фикрини ибраз едәрәк мүмтаз ол!
Лаәгәл милләт илә наләдә һәмаваз ол!
Сајылырсан вәтән өвладларынын бир фәрди,
Вәтән, имдадинә иштә чағырыр һәр фәрди.
Ја әр ол, ортаја чых, кәл көмәк ет гардашына,
Ја кедиб евдә отур, һәм дә ләчәк сал башына.
Әр-гадын, јашлы-чаван, зорлу-зәиф, шаһ-кәда,

Һәр кәс етсин кәрәк имканы гәдәр борчун эда.
Шәби-јелдадә нечә ким, уфачыг улдузлар,
Нур сачмагла гаранлыг кечәни јалдызлар.
Сән дә дузсуз, јарамаз, насәлис әш'арын илә,
Лакин атәшли, үрәкдән чыхан әфкарын илә
Илдырымлар сачараг фыртыналар ичад ет!
Нәзмә чәк гәмли тәәссүрләрини иншад ет!

Шаир

Сөзләрин һәгдир, әвәт, зәнн едирәм арифсән.
Лакин әһвали-мүһитә јәгин аз вагифсән.
Вәтәнә, милләтә санма дејиләм дилдадә,
Јазмаг олмаз фәгәт олмазса гәләм азадә.
Һәггә, намуса, ничата, гәләмә анд олсун,
Әршә, фәршә, күнәшә, сүбһи-дәмә анд олсун,
Чох һәгигәт мәнә тәлгин еләјир вичданым,
Јохдур ондан бирини сөјләмәјә имканым.
Данышаркән һәги көјдән јетишән бујругла,
Тыханыб сөзләрим ағзымда галыр јумругла.
Доғру сөз сөјләдијим һалдә мәс'ул олурам,
Чарәсиз нәғмә, гәзәл јазмаға мәшғул олурам.
Истәрәм гошмағы, лакин јүк ағыр, јол да јохуш,
Нечә учсун ганады сынмыш, әзилмиш бир гуш?
Чәкмәдән бари-гәми риштеји-чаным үзүлүр,
Ичдән хуни-чикәр јашлы көзүмдән сүзүлүр.
Даһа табавәри-гәм олмадығыјчүн үрәјим,
Дәркаһи-һәгдән одур сонку нијазым, диләјим:
Бизләрә сәбр, мәтанәтли үрәк етсин эта,
Та азыб етмәјәлим раһи-мәһәббәтдә хәта.

1916

ШӘРАРӘ

Еј гәләм! Јазмада атәшбар ол!
Еј дили-гафил! Ојан, һушјар ол!
Көр сәнаједәки е'чазаты,
Хатириндән сил о мөвһуматы —
Ки, едибдир сәни тәнбәл, атил,
Билдијин чунү чәрадыр, батил.
Е'тигад етмә гәзајә, гәдәрә,
Өмрүнү верди бу сөзләр һәдәрә.
«Бәхт», «гисмәт» кими әлфазы унут,
Сә'ј илә базуји-игбалыны тут.
Нәрәјә истәр исән зорла апар,
Мәркәзиндән јери ләзымса гопар.
Јохдур аләмдә бу күн әмри-маһал,
Елмү фәнн ол сөзү етмиш ибтал.
Елминә, гүввәтинә һәр кишинин,
Бағлыдыр бәхти, рәвачы ишинин.
Нәрәјә бағламысан нијјәтини,
Сәрф гыл елмлә вар гүввәтини.
Бил ки, мәгсудә оларсан васил,
Јердә, көјдә, нә исә әлһасил.
Кәсб гыл елмү һүнәр, сә'јү әмәл,
Та ки, һәр мүшкилин олсун мүнһәлл.
Елмдән шәһпәр ачыб пәрваз ет!
Мәс'әдәт рүтбәсини еһраз ет!
Олсун аләмләрә һөкмүн нафиз,
Галсын әмриндә тәбиәт ачиз.

Гүввәјә бағлыдыр аләмдә һәјат,
Гүввәдән нәш'әт едир мөвчудат.
Гүввәтин варса, јашарсан мәс'уд,
Јохса, шәксиз, олачагсан набуд.

1916

ТӘХЛИЈӘ ЈАХУД ГАЧГЫН

Өлү, сәссиз, думанлы сәһрадә
Иштә бир әски шәһр мәр'идир.
Гејри-ади һалы бу әснадә
Гәмли бир мачәрајә мәбнидир.

Атылыр топлар ән узагларда,
Ешидилмәкдәдир тәрагәләри...
Халг шашгын, базар, сокакларда
Шәһрдән кәсмәдән әлагәләри.

Гышлалар, гәл'әләрлә мәсчидләр
Атәш ичрә аловланыр, јахылыр.
Бүрчләр, гүббәләрлә мә'бәдләр
Позулур, мүнһәдим олур, јыхылыр.

Шејлә, инсанла јүклү чох фургун,
Гачышыр архасынча бир-биринин...
Һалы позғун, додаглары солғун
Чочуг ағлар далынча мадәринин.

Һәјәчанларла, хофу дәһшәтлә
Гапы, дәрвазә өртүлүб ачылыр.
Изтирабү кәдәрлә, дәһшәтлә
Ачы көз јашлары үзә сачылыр.

Горхудан чүмлә халг олуб әсәби
Чылдырыб иш көрәркән ағлы шашыр.

Мөвч урур, гајнашыр гарынча кими
Мүхтәлиф сәмтә јүкрүшүр, гачышыр.

Бир ан әввәл гачыб гутармаг үчүн
Һамы вар гүввәсијлә сә'ј еләјир.
Хәстә, дүшкүнләри апармаг үчүн
Бир-бириндән мүавинәт диләјир.

1917

ШАИР

Дәһрин фәна мүбаризәкаһи-һәјатына,
Һөкми-гәза әлилә атылмышды бир сәби.
Сығмазкән аләм, адәм онун каннатына,
Тифланә мәл'әбәјди һәнуз үмдә мәтләби.
Ше'рин пәриси зири-ҹәнаһи-үмидинә —
Лакин һаман јетими алыб, верди тәрбијәт.
Мәктум олан хәзаини-һәггин килидинә,
Ол тифли мәһрәм етмәк илә гылды мәрһәмәт,
Тәгдим етди сонра она бир аловлу саз,
Илһам гүввәсилә охутдурду шаири.
Гәлбилә телләри сазынын етди еһтизаз,
Ешг атәшилә јанды үруги-мәшаири.
Севдирди бир илаһеји-һүснүн ҹәмалыны,
Олдугда тири-гәмзә илә синәси шикаф,
Шаир дә өз нәтаҹичи-һиссү хәјалыны —
Һәрдәм јазыб да севдијинә еjләр иттиһаф.
Лаһутә мүн'этифдир онун гәлби-дидәси,
Һәр кәсдән артыҹаг көрүб еjләр һәм еһтисас,
Әлваһи-асимани икән һәр нәшидәси,
Диванә зәнн едир ону лакин авами-нас.

"КӘЛНИЈӘТ" САТИРАЛАРЫ

ЈОЛ ВЕРИН!

Гачын, гачын, јол верин, атланды Насирәлмүлк!
Авропадан Теһрана, јолланды Насирәлмүлк!

* * *

Чох шүкрләр, чыхартды һәр мүшкүлү асанда,
Јохдур даһа шулуглуг әсла, бахыз, Иранда,
Гојун кедиб кеф чәкә бир аз Фирәнкистанда,
Чохдан галыб Иранда, јубанды Насирәлмүлк.

Мәшрутәнин мәһсулу дедик бир азча калдыр,
Јох, јох, дәјиб јетишмиш, дадуш, чувал-чувалдыр,
Ә'јанлары Иранын бүтүн саһибкамалдыр,
Көрмүрсүзмү нә шөһрәт газанды Насирәлмүлк?

Иран-зәмини етди бир кишвәри-сәадәт,
Насирәддин дејил ки, бош-бош едә сәјаһәт.
Чалышмагдан јетишмиш вүчудуна нәгаһәт,
Чох ишләди, јорулду, усанды Насирәлмүлк.

Көрмүрсәнми Ираны салды нечә низамә?
Инанмарсан, көтүр бах гәзетдә телграмә,
Сәд афәрин, мин әһсән бу сә'јә, еһтимамә,
Вәтәнпәрәстликдә адланды Насирәлмүлк.

Нә шаһсевән, нә күрдләр һеч кәндләри дағытмыр,
Нә һакимләр, нә ханлар халгын ганын ахытмыр,
Шулугса да нә јапсын, башармајыр, күч чатмыр,
Сөз јохду, хејли камил инсанды Насирәлмүлк.

Нә дәрди вар, дадушчан, бундан сонра Иранын,
Иранлылар нә хошбәхт мәхлуғудур чаһанын,
Тај дејил онлара әһли Һиндин, Әфганын,
Вәтән әлдән кетмәјә гојанды Насирәлмүлк?!

Бу өлкәдә гәдимдән бир адәтдир «бе мән че?»*
Бир фәрз ки, Иранда гијамәтдир «бе мән че?»
Иран низам көтүрмәз, кифајәтдир «бе мән че?»
Бу чүмләни кетдикдә гулланды Насирәлмүлк.

1912

* Фарсча: «Мәнә нә?»

АЧЛЫГ ДАВАСЫ

Ачлыг давасында јолдан азанлар, гачыб дазанлар, гәзет јазанлар үчүн белә рәвајәт едирләр: Саралүддөвлә Кирманшаһ дөјүшүндән сонра баш-көзү јарылмыш, рәнки-руји саралмыш күрдләр ичинә гачмыш, орада өз икидлијини тә'риф етмәк үчүн бу чүр мејдан ачмышдыр:

Һазырам кечмәјә мән чанымдан,
Кечмәрәм дәбдәбәви шанымдан.
Кимдә вар чүр'әт өтә јанымдан,
Мәнә кәл чых дејә Иранымдан,
Хәбәри јох мәкәр ә'ванымдан?!

Јығмышам бир нечә јүз күмраһы.
Танымазлар әбәдән аллаһы!!.
Мәнәм Иранын икинчи шаһы,
Горхмајын хәнчәри-бүрранымдан,
Тез алар әчрини дәрбанымдан.

Ики гардашым әкәр етди фәрар,
Тутмушам тәхти-һөкумәтдә гәрар,
Мән олан јердә кимин чүр'әти вар?
Дәм вура мәснәди-хаганымдан,
Ја ки, үз дөндәрә пејманымдан?!

Һәмәдан шәһрини тарач еләдим,
Тачири мүфлису мөһтач еләдим,
Чүтчүсүн кәндлиләрин ач еләдим,

Баш чəкəн рибгеји-фəрманымдан
Су ичəр навəки-пејманымдан.

Истəсəм чүмлə Ираны гырарам,
Ким фүзуллуг едə бојнун вурарам,
Ким данышса тутуб ағзын чырарам,
Истəсə бəһс едə үсјанымдан,
Ја ки, сөһбəт ача вичданымдан.

Кимə нə мејвəмизи өзкə дəрир?
Бабамын əкдији тумдур көјəрир,
Бу сајаг дадлы, көзəл мејвə верир.
Рəшт, Тəбризү Хорасанымдан,
Исфəһан илə Лористанымдан.

Чавабын гајтара һəр кəс сөзүмүн
Атарам нури дə олса көзүмүн,
Мүлки-Иран өзүмүндүр, өзүмүн!
Һазырам кечмəјə мəн чанымдан,
Һəркиз əл чəкмəрəм Иранымдан!

1912

ТƏГДИР ЕДƏЛИМ!

Кəлнијəт! Кəл јығалым Гафгазын əр-өврəтини,
Сајалым севкили миллəтчилəрин һиммəтини,
Бакынын «Нəшри-маариф» кими чəмијјəтини,
Миллəт уғрунда онун чəкдији чох зəһмəтини,
Барəкаллаһ, нечə хошбəхт елəмиш миллəтини,
Бир ағыздан бағырыб онлары тəгдир едəлим!
Гəзəтə, журнала мин фəхр илə тəһрир едəлим!

Нə гəдəр мəктəб едибдир азачыг вахта күшад,
Хидмəт етмиш, нə дејим, түрк дилинə хејли зијад,
Ачдығы дарүлмүəллим јетирир мин устад,
Кəрəк əчдадымызын руһу да олсун дилшад —
Ки, гојуб кетди бизим кими чалышган евлад,
Борчумуздур ки, о чəмијјəти тəгдир едəлим!
Гəзетə, журнала мин фəхр илə тəһрир едəлим!

Көр китабла долу мəччани китабханəлəри,
Тикилиб вəгф олунмуш нечə виранəлəри,
Гəзетин азды сајындан дарынын данəлəри,
Иш көрүр миллəтин агиллəри, фəрзанəлəри,
Јарашыр атəши-һəсрəт јаха биканəлəри,
Кəлиз, еј миллəт, о чəмијјəти тəгдир едəлим!
Гəзетə, журнала мин фəхр илə тəһрир едəлим!

Банк вардыр, Бакы чəмијјəтинин милјону вар,
Тəк дејил, гејри шəһəрлəрдə дə бунданону вар,
Бизə нə хəрчлəмəјир, хəрчлəмəјин дə дону вар,

Јохса хидмәтләринин нә башы вар, нә сону вар,
Иштә тәгдим едәлим, һәр кәсин ә'ла хуну вар.
Бир ағыздан бағырыб онлары тәгдир едәлим!
Гәзетә, журнала мин фәхр илә тәһрир едәлим!

Һәм Шамахынын «Үхүввәт» дејә бир мәктәби вар,
Нечә мәктәб? Нә «Үхүввәт?» нечә дә мәркәби вар!
Мәктәбин јохса пулу, пуллуларын мәтләби вар,
А чаным, һәр кәсәнин бир дини, бир мәзһәби вар,
Нечә мин үзвү, ики сәдри, беш-он мәкрәби вар,
Кәлиз ол «мәктәби» ол, «мәзһәби» тәгдир едәлим!
Гәзетә, журнала мин фәхр илә тәһрир едәлим!

Галды бир мәтләб, «журнал», ону тәфһим етмиш,
«Профессор» Рәшидин шәклини тәрсим етмиш,
Көстәриб хидмәтини аләмә тәгдим етмиш,
Рус дилиндә бизә исламлығы тә'лим етмиш,
Бу сајаг хидмәти өз милләтинә ким етмиш?
Рәшидин јаздығы асарыны тәгдир едәлим!
Гәзетә, журнала мин фәхр илә тәһрир едәлим!

Сајәсиндә Рәшидин өз дилимиз гуртулачаг,
Ај чан, евладларымыз һүлһүлү мәзһәб олачаг,
«Профессор» Рәшидин чибләри пулла долачаг,
Кәр мүсәлман тапыла сапгалыны һәп јолачаг,
Ермәни, күрчү јаныб һалымыза говрулачаг,
Кәрәк ол фазили, ол алими тәгдир едәлим!
Гәзетә, журнала мин фәхр илә тәһрир едәлим!..

1912

ЗӘҺМӘТ ЧӘКМӘ!

Ики көзүм, милләтчүн зәһмәт чәкиб чалышма.
Јаныб миллә одуна пәрванә тәк алышма.
Нә кәрәкдир түрк дили, чаным, көзүм бизләрә?
Биз ујмушуг һәмишә көзәл-көзәл гызлара.
Кәл булвара, пассажа кечә-күндүз чыхалым!
Чаналычы мараллар, ле'бәтләрә бахалым!
Данышалым, алышыб дүшүнәлим, күләлим!
Динләјәлим, сөјләјиб дүшүнәлим, өләлим!

«Ана дили кәрәкдир», наһаг јерә бәһс ачма,
Биз мәһв олмаг истәрик, јолдашлыгдан һеч гачма,
Бизә тәмиз инсан тәк өмүр еләмәк, јашамаг,
Чох ејибдир түрк адын бизә даим дашымаг.
Кәл кедәлим кеф илә мејханәјә, ичәлим!
Һәм мүлкдән, милләтдән, динимиздән кечәлим!
Данышалым, алышыб дүшүнәлим, күләлим!
Динләјәлим, сөјләјиб дүшүнәлим, өләлим!

Ана дили, гардашым, бизә мүтләг зәрәрдир,
Гој ермәни ја күрчү десин она дәкәрдир.
Нә едирләр гој етсин, олар билләр өзләри,
Бизим кими һеч кимин ачыг дејил көзләри.
Милләт, мәсләк, эгидә бош [бир] сөздүр, ај чаным.
Кәл кеф чәкәк һәр кечә, ај башына доланым.
Данышалым, алышыб дүшүнәлим, күләлим!
Динләјәлим, сөјләјиб дүшүнәлим, өләлим!

Түрк дилилә тәрәгги етмәк бизә мәһалдыр,
Мәнфәәт јох, бош шејдир, анчаг бөјүк завалдыр.
Милләт үчүн, мәсәлдир, ағлајан көз кор олар,
Чох јаш төкмә көзүндән, бозбаш, пити шор олар.
Кәл кедәлим духана, пијан олуб галалым!
Гејрәт илә намусу сатыб ички алалым!
Данышалым, алышыб дүшүнәлим, күләлим!
Динләјәлим, сөјләјиб дүшүнәлим, өләлим!

Јашамагдан мәгсәд һәп кеф чәкмәкдир, вәссалам,
Араг, чахыр, пивәдир, борш јемәкдир, вәссалам,
Кәл кирәлим биз сора ханымларын голуна,
Фәда едәк һәр шеји мәһвәшләрин јолуна,
Гөвмијјәти рәдд едиб, миллијјәти аталым!
Мал ки мала јапышды, чаны-чана гаталым!
Данышалым, алышыб дүшүнәлим, күләлим!
Динләјәлим, сөјләјиб дүшүнәлим, өләлим!

1912

СТУДЕНТ

Студентик, меј ичиб мәст оларыг,
Һәр кечә бир гыза пабәст оларыг,
Башымыз водка илә долдугда,
Чыхарыг сәһнәјә артист оларыг.

Јохдур һеч мәсләкимиз, мәзһәбимиз,
Белә типләр јетирир мәктәбимиз,
Фикримиз зөвгү сәфа сүрмәкдир,
Јашамагдан тәк одур мәтләбимиз.

Ермәни, күрчү дејилдир тајымыз,
Ичкидир, ички чөрәјмиз, чанымыз.
Доланыр гәфләт илә, ишрәт илә
Күнүмүз, һәфтәмиз, илмиз, ајымыз.

Каһ күлүб, каһ јүкүрүб, каһ уларыг,
Каһ гусуб фәрши-либасы буларыг,
Палтарын дүјмәсини каһ да ачыб
Халгын үстүн-башын азча суларыг.

Јохдур инсафу сәдагәт биздә,
Нә дә дүз-доғру рәфагәт биздә,
Галды тәнбәллији сорсан, о да вар,
Бабадан галма бир адәт биздә.

Студентик, дејилик биз реалист,
Арамыздан чыкамаз идеалист,

Севәрик тәкчә чибиғданымызы,
Еғајистик, атеист, сансуалист.

Бизләри саһәти-Ширван јетирир,
Нә ки вәһши, чибишдан јетирир,
Ај бөлә өлкә абадан оласан!
Бах, нә ғејрәтли мүсәлман јетирир!

1912

БӘНЗӘТМӘ

Көстәрди маһи-рузә үфүгдән лигасыны,
Чәкди әзанчылар да обашдан сәләсыны,
Кејди ахунд, әфәнди хејир-шәр либасыны,
Минбәрләр үстә нej тәк учалдыб нәвасыны,
Та тәкфир ејләсин јенә милләт бәласыны.

Бир јан гуруб чәмаәт үчүн моллалар тәлә,
Бир јан әвамлар чәкир әфјуну наркилә,
Бир јанда бәнд олуб һачылар зүлфү какилә,
Фикриндә севдијин кечә салмагды мәнзилә
Мәсчиддә вирд едәркән оручлуг дуасыны.

Башдан су чох јаман буланыб, рәнки мур галыб,
Милләтдә көзлүләр гырылыб, јалхы кор галыб,
Руһаниләрдә әски нүфуз, көһнә зор галыб,
Сөнмүш тәмәддүн атәшимиз, азча гор галыб,
Сөндүрмәк истәјирләр онун да зијасыны.

Иш көрмәдән рәисләримиз шөһрәт ахтарыр,
Ариф олан нә дину нә миллијјәт ахтарыр,
Шејхләр ајағын овмаг үчүн өврәт ахтарыр,
Заһид һарам-һалал арамаз, чәннәт ахтарыр,
Һеч кәс ешитмәјир даһа вичдан сәдасыны.

Чүн ичкијә чаванларымыз маил олдулар,
Вар-јохларын удузмаға тез гаил олдулар,
Ахырда дәрбәдәр доланыб саил олдулар,

Билмәм ки, истәдикләринә наил олдулар?
Ја гучдулар ја јох Иванын Сонијасыны?

Алим дејир: Чибимдә кәрәк ағ манат ола,
Чаһил дејир: Шәрабү зинавү лүат ола,
Дәрвиш дејир: Чырағым ағамдан бәрат ола,
Елликдә сә'ј едирдин фатү мат ола,
Исламлығын газыр һамы бирдән бинасыны.

Ишләр фәнады, бир нечә падваллар олмаса,
Әлләрдә румка, бојну-крахмаллар олмаса,
Јох, сәһв ејләдим, шәлә-саггаллар олмаса,
Тирјакү һөггә биз машанаггалар олмаса,
Бу ишләрин фәна көрүрәм интәһасыны.

1912

ДЕЈИМ, ДЕМӘЈИМ?

Јенә дәрдим тәзәләнди, «Қәлнијәт»!
Көзләримә күл әләнди, «Қәлнијәт!»
Хәбәрин јох нә бид'әтләр чыхартмыш —
Мәрсијәхан, шејх, әфәнди, «Қәлнијәт»!
Етдикләрин бир-бир дејим, демәјим?!

Јох, демәрәм, чүн бир дәфә демишәм,
Моллалардан боллу көтәк јемишәм.
Дедим ахунд, сејид, дәрвиш јаманды,
Мәним кими ахмаглар да инанды.
Инди милләт нә күл төксүн башына,
Арифләр дә кечә-күндүз пијанды.
Башга ејибләрин јазым, јазмајым?!

Јох, јазмарам, чүн бир дәфә јазмышам,
Дөјүлмәкдән горхуб, гачыб дазмышам.
Хәлгдән бир вахт инчијәрдим, «Қәлнијәт»!
Билирсәнми, нејләјәрдим, «Қәлнијәт»?
Мәшһәдијә, һачыја, калбалыја —
Јахшы бәдјәләр дејәрдим, «Қәлнијәт»!
Ишләрин үстүнү ачым, ачмајым?!

Јох, ганмарам, чүн бир дәфә ганмышам,
Үздән ираг, мин јердән охланмышам.
Дедин, көһнәпәрәстләр бишуурду,
Онлар да чарәсиз дајанды, дурду.

8*

Фүрсәт дүшчәк тазәләрин әлинә —
Көр нә сајаг азғынлашды, гудурду.
Әмәлләрин бир-бир сајым, сајмајым?!

Сајачағам, сајырам, һәм сајмышам,
Хәјанәтләрин аләмә јајмышам.
Тазәләр, ај тазәләр!
Һәр күн мода тазәләр!
Гојун кетсин бунлары
Барышнајла кәзәләр.

1912

ОРУЧЛУҒУН ПРОГРАММАСЫ

Кәлди јенә оручлуг
Мејданә, ај чан, ај чан!
Мәсчид долуб бошалды
Мејханә, ај чан, ај чан!

Көрдүкдә сүфрәләрдә
Долма, тәрәк, бадымчан,
Лај-лај басыб ашыррам
Ифтара мән дојунчан.
Чыхсын чаны бахырса
Гоншум, јетимчә Ханчан,
Варсын гәнаәт етсин —
Ајранә, ај чан, ај чан!

Әмр етмишәм сәһурә
Бишсин плов бу башдан.
Нејлим ки, тапмајыр әт
Касыб-кусуб обашдан.
Тапшырмышам ки, вурсун
Кәфкирини јавашдан —
Ашбазым аш чәкәндә —
Газанә, ај чан, ај чан!

Һәггән оручлуғун вар
Чох-чох мүһәссәнаты:
Молла чәкәр сәлаты,
Тачир верәр зәкаты,

Ирсал едәр мүридләр,
Пејдәрпеј ағ манаты,
Бәнзәр евим, отағым —
Дүканә, ај чан, ај чан!

Көрчәк мәни узагдан
Галхыб һамы дураллар.
Өпмәклијә әлимдән
Сүр'этлә сәф гурарлар.
Һөкм ејләсәм филанын
Бојнун вурун, вурарлар,
Бәнзәр бизим чәмаәт —
Һејванә, ај чан, ај чан!

Һәр кәс өпәр әлимдән
Изһар едәр хүлуси,
Мин мәкрү һијлә илә
Мән топларам фүлуси,
Кибр илә минбәр үстә
Һәр күн едиб чүлуси,
Һөкм ејләрәм үмумә —
Шаһанә, ај чан, ај чан!

Ким өпмәсә әлимдән,
Ја вермәсә ианә,
Динсизлијин о саәт
Әлдә едиб бәһанә,
Тәкфир охун атыб да
Тез ејләрәм нишанә,
Вар әлдә дүрлү фүрсәт —
Бөһтанә, ај чан, ај чан!

Миннәт гојуб едәркән
Дә'вәтләри ичабәт,
Тә'хир илә намазы
Гыллам эда о саәт,

Тәгвамы та ки, көрсүн
Вәсф ејләсин чәмаәт,
Зәһмәт дә олса олсун —
Меһманә, ај чан, ај чан!

Халгын јанында артыг
Олмагчүн е'тибарым,
Тәгва кәрәкдир олсун
Заһирдәки шүарым,
Кизлиндә һеч пис ишдән
Кечмәк дејил гәрарым,
Нејлим, дәјәрсә, дәјсин —
Вичданә, ај чан, ај чан!

Инди бир ај оручлуг,
Мејдан дәхи бизимдир,
Мејданда гаимүллејл
Чөвлан дәхи бизимдир.
Чај, сүт, јумурта, гәһвә,
Гәлјан дәхи бизимдир.
Хүмсү зәкатү фитрә,
Еһсан дәхи бизимдир.
Дә'вәт едәр чәмаәт
Еһсана, ај чан, ај чан!
Һәр јанә, ај чан, ај чан!
Ај чан, ај чан, ај чан, ај чан!

1912

ЧӘПӘР ЧӘКМӘСИН

Зәманәмиз Нуширәван әсридир,
Де бағбана, баға чәпәр чәкмәсин!
Бәшәр даһа һејванлыгдан әл чәкиб,
Горуғчу отлаға чәпәр чәкмәсин!

Ијирминчи әср — өлүләр хортлајыр,
Көрмүрсәнми гојун гурдла отлајыр?
Тојуг күндә бир гызыл јумуртлајыр,
Хоруз банламаға чәпәр чәкмәсин!

Ијирминчи әсрдир! Ахмајыр ганлар,
Әтәклијән јохдур гызсын балканлар,
Партласа да, нә ејби вар, вулканлар,
Анчаг алышмаға чәпәр чәкмәсин!

Инсанијјәт, мәһәббәт хадимләри,
Авропанын инсафлы алимләри,
Гој һимајә етсин бәһајимләри,
Түркү гырдығыма чәпәр чәкмәсин!

Авропада илбиз, сичан јејәнләр,
Исламлара вәһши, чаһил дејәнләр,
Е'дам чәзасыны бәјәнмәјәнләр,
Бомба гајырмаға чәпәр чәкмәсин!

Чох сакитдир Балкан һөкумәтләри,
Түркләрә һеч дәјмир әзијјәтләри,

Гәрар гојмуш Авропа дөвләтләри
Сербә, Гарадаға чәпәр чәкмәсин!

Вичдандан дәм вуран чох али зәват,
Иддиасын едир тамами исбат,
Һәр нә јазыр, дејир, јазсын мәтбуат,
Тәк бөһтан јазмаға чәпәр чәкмәсин!

Рәһм етмир етмәсин гардаш гардаша,
Ач гурд кими молла сохулсун аша,
Гијамәт гопса да, дүшмәсин баша,
Халгы товламаға чәпәр чәкмәсин!

Гој башыны архајын јат, «Кәлнијәт»!
Јухун кәлмир, кет тирјәк ат, «Кәлнијәт!»
Һеч кәсдән етмә еһтијат, «Кәлнијәт!»
Де бағбана, баға чәпәр чәкмәсин!

1912

ЧОХ ЈАША!

Ај бәрәкаллаһ сәнә, Камил паша!
Гәлјаны чәк, гәһвәни ич, чох јаша!

Түркләр әрз етди көрүрсүзмү ја?
Иштә кәлир һәрбә грек, Сербија,
«Биз һәлә һазыр дејилиз даваја».
Бојлә чаваб сөјләди Камил паша,
Афәрин, әһсән белә агил паша!

Елмү фәрасәт белә олсун кәрәк,
Сәбки-рәјасәт белә олсун кәрәк,
Рәсми-сијасәт белә олсун кәрәк,
Ај бәрәкаллаһ сәнә, Камил паша!
Гәлјаны чәк, гәһвәни ич, чох јаша!

Етсә дә дүшмән сизи һәркаһ һәдә,
Јығма гошун, чәм еләмә сәрһәдә,
Бош јерә етмәк нә кәрәк әрбәдә,
Кәр чалына зурна мүридләр чоша,
Һаша сиз илә бир адам саллаша!

Мастика ич, вер уруғу гәлјана,
Бахмаг, әфәндим, нә кәрәк Балкана,
Ишләриниз олса фәна, әһјана,
Мин вапора, гач Јапона бирбаша!
Бахма галан хырда гоһум-гардаша!

Һәбс елә һәр јердә чаван түркләри,
Чүнки олар әјри гојур бөркләри,
Дүшмәниниз тәрсә кејиб күркләри,
Сизләри һәр вахтда басарса даша,
Тәгсирини јүклә о дәм јолдаша,

Ејби нәдир дүшсә әкәр партапарт,
Вур, дағыт, өлдүр, јыхыл, өл, шарташарт,
Лобјәни зејтун јағы илә гызарт,
Доғра даһа бамијәни бозбаша,
Сонра тојуг көксү илә кет аша,
Гәлјаны чәк, гәһвәни ич, чох јаша!
Афәрин, әһсән сәнә, Камил паша!

1912

ИТАЛИЈА

Дејирләр даһа горхур аллаһындан Италја,
Кечир инди түркләрин күнаһындан Италја.

Тахсырлары чох иди османлынын әлбәттә,
Триполи вермәди истәнилән сәатдә.
Одур ки, һирсләндиләр фарслар кими бир вәгтдә,
«Түрк гырды» — һөкмүн алды өз шаһындан Италја.

Дава параходларын миниб, о дәм чапдылар,
Дәрнәни, Бенгазини, Гирваны гапдылар,
Сонра Бабанзадәни, Садиг бәји тапдылар,
Кечмәди бунларын да дилхаһындан Италја

Әлбир олуб гочаглар мәгсудларына чатдылар,
Жон түркләрин голундан тутуб фырылдатдылар,
Триполини бир әтәк гара пула сатдылар,
Ким кечир, ки кечсин өз сәлаһындан Италја.

Арнавудлар узатды шалварын мијанчасын,
Чошду албанлар, гапды түфәнкин, тапанчасын,
Јевропалы сәбкилә чалды Шәрг каманчасын,
Хошланмады Мәшригин секаһындан Италја.

Олмадығыјчүн ширин Триполин хурмасы,
Кәлди верди түркләрә јүнкүл гулаг бурмасы.
Сәлаһ олду агибәт, ләнкәр салыб дурмасы.
Јохса гајытмалыјды өз раһындан Италја.

Балканлылар тәрсинә кејди көһнә күркләрин,
Горхутмаға дурдулар Авропанын түркләрин,
Фүрсәт тапыб бунларын гапды, гачды бөркләрин,
Чүнки мәәттәл иди күлаһындан Италја.

1912

«КӘЛНИЈӘТӘ» МӘХСУС ӘДӘБИЈЈАТ

«Кәлнијәт», аз чәк даһа зәһмәт, дадаш,
Хәлги наһаг етмә мәзәммәт, дадаш,
Орталыға чыхды һәгигәт, дадаш,
Бош, гуру сөздүр, мәдәнијјәт, дадаш,
Һәгли олур һардаса гүввәт, дадаш.
Чаһил исә, асјалы исә адым,
Авропанын да ишини анладым,
Атмарам онлара тәрәф бир адым,
Бунлар едир аләми гарәт, дадаш,
Јохду чаһан ичрә әдаләт, дадаш.

Јох, гәләт етдим, дејил әсла белә,
Сәһв еләдим, сәһвими сән әфв елә,
Архајын ол, ач башыны вер јелә,
Јер үзү олсун даһа чәннәт, дадаш,
Јох нә тәәссүб, нә адавәт, дадаш.

Күкрүмәјиб көһнә нечә ганлылар
Тапдаламыр исламы балканлылар,
Кешмәкешә дүшмәјиб османлылар,
Олмајыб әлбир нечә дөвләт, дадаш,
Истәмир ислама иһанәт, дадаш.

Тәфригә, мәзһәб сөзү һеч вармы, јох?
Ортада аллаһ сөзү һеч вармы, јох?
Түркләри көрмәк көзү һеч вармы, јох?
Иштә әмәл, иштә үхүввәт, дадаш.
Көр нә демәкдир бәшәријјәт, дадаш.

Әсри-әдаләтди, чаным, әсримиз,
Зәррәчә јохдур даһа кәм-кәсримиз,
Көјдән енир фәтһү зәфәр нәсримиз,
Кет јаша асудә, фәрагәт, дадаш,
Јат даһа раһәт, дадаш!
Чәкмә әзијјәт, дадаш!
Көзлә бу ортаглы мал,
Та ола гисмәт, дадаш!

1912

ӘДӘБИЈЈАТ

«Қәлнијәт»! Ал бирчә гәләмдан, кағыз,
Тезлик илә журнала бу вәзни јаз,
Сөјлә, сәнин ујдычағын пишнамаз,
Гопса гијамәт, јенә дә анламаз,
Олма, әзизим, башына чарәсаз.

Моллаја даим башыны бағла, јат,
Ишлә кәтир, вер боғазын јағла, јат,
Инчијә чанын дур, ајыл, ағла, јат,
Гәм тозуну өзкәси зира јумаз,
Ај јазыг, ај бичара, ај анламаз.

Бахма, јаландыр, гәзетә, журнала,
Сөз десә һәр кәс, башыны јырғала,
Көчсә дә карван, һәлә јат, гал дала,
Ал күлүкү өз-өзүнә гәбр газ,
Ај јазыг, еј бичара, еј анламаз.

Кет отур евдә, башына сал шалы,
Сән ки дејилсән киши, еј ангалы!
Сүрмәни чәк, әнлији јах, гој халы,
Јад кишинин арвады ол, ејлә наз,
Тут башыны, та ки, вурулсун гапаз.

Гој сүрүнү сәнк еләсин ит, пишик,
Чәкмә гојунларын үчүн сән кешик,
Гач да, сичан тәк сатын ал бир дешик,

Чыхма јувандан ешијә гыш вә јаз,
Тут башыны, та ки, вурулсун гапаз.

Шүкр елә аллаһа, је бозбашыны,
Вур, јыхыт өз гоһмуну, гардашыны,
Өзкә гапаз вурса, узат башыны,
Сәбр елә, һеч вахт еләмә е'тираз,
Еј јазыг, еј бичара, еј анламаз.

Сәһл ишини, јат, бала, мүшкүл елә,
Сонра ајыл, дур, башына күл елә.
Сәбр елә аллаһа, тәвәккүл елә,
Дәрдү бәладан еләмә е'тираз,
Тут башыны, та ки, вурулсун гапаз.

Гарға кәләрсә көзүнү ојмаға,
Разы ол ач гарны онун дојмаға,
Истәсә гәссаб дәрини сојмаға,
Гул кими көстәр она ичзү нијаз,
Әј башыны, та ки, вурулсун гапаз.

1912

«ҮХҮВВӘТ» МӘКТӘБИ

Нә олду, Ширван әһли, бәс —
Мәдрәсеји-«Үхүввәт»ин?
Јохса көзә кәтирдиләр
Тезбазар олду һүммәтин?
Чатды ја ки, ушагларын,
Күнһүнә елму сән'әтин?
Јахшы ки, горхуб аз једин,
Тохлуг едәр тәбиәтин.

Јохса ахунд-әфәндиләр
Мәдрәсәни гапатдылар?
Гүсл вериб, һүнут едиб
Гәбр ичинә узатдылар,
Зорба, јекә гајалары
Үстүнә јумбалатдылар,
Чибләринә зијан иди —
Ја рүәсаји-милләтин?

Мәдрәсәнин дәјишдириб —
Адын мәктәб адладыныз.
Тәчрүбәли мүәллими
«Тәзәчә мәзһәб» адладыныз.
Доғру дејән јазыглары
«Баби мәзһәб» адладыныз.
Гојдуз «Үхүввәт» адыны —
Тәфригәнин, әдавәтин.

Мән демәдимми бир белә
Бош-бошуна јалан демә,
Үстү ачылса ејбдир,
Пәрт олусан, утан, демә.
Аләми чаһил адлама,
Ганмајана ганан демә.
Инди де сабит олдуму
Өз-өзүнә чәһаләтин?

Зурна чалынды, көчдү ел,
Сән јухудан ојанмадын.
Дүшмәнә бавәр етмәдин,
Дост сөзүнә инанмадын.
Шаири кафәр ејләдин,
Һәр нә дедисә ганмадын.
Сөјлә көрүм ки, кимдәдир —
Ән бөјүјү гәбаһәтин?

Чәкди кәнара моллалар,
Һәр кәсән өз јахасыны.
Мәрсијәхан, мүрид, софи
Тазәләди чухасыны.
Ширјә, гумара сәрф едир
Пуллулар өз сәхасыны.
Ким галачаг, дејиз көрүм,
Дәрдинә бәс чәмаәтин?!

1912

ӘШ'АР

«Қәлниjәт», ағрын бу гоча наггала,
Бирчә сөзүм вар, ону jаз журнала,
Сөjлә бизим тәнбәлә, jат, гал дала,
Jорғаны чәк башына, сән чулғала,
Бармағыны бурнуна сал, гурдала.

Аj һачы, аj мәшһәди, аj кәблаjы,
Аj әми, аj молла, а бәj, аj даjы,
Гәлjаны чәк, тирjәки ат, ич чаjы,
Jах һәнаны, вер уруғу саггала,
Кет һамама, jат, jухула, гал дала.

Елмү әдәбдән усаныб нифрәт ет,
Чых күчәjә, дадлы сөjүшләр ешит,
Молла тәки сән гоjун ардынча кет,
Чых гаjадан ат өзүнү парчала,
Дүш, jыхыл өл, jат, jухула, гал дала.

Етмә һәвәс мәктәбә jа сән'әтә,
Һеч бири дәjмәз буларын бир четә,
Адәт елә фәһләлиjә, зилләтә,
Һамбал олуб даш дашы, чап, jорғала,
Сонра узан, jат, jухула, гал дала.

Олма хоруз, кет тоjуг ол, банлама,
Етмә мәзәммәт, өзүнү данлама,
Вәзү нәсиһәт ешидиб анлама,

Сөз деjәнә саггалыны jырғала,
Раһәт узан, jат, jухула, гал дала.

Курсу гутар, голтуға ал папканы,
Гашларынын үстүнә гој шапканы,
Батса елин, чәк башына jорғаны,
Тәрбиjәни бөjлә верир ушкола,
Jохса сән аздын jолуну, аj бала?

Вур гумары, ич чахыры, нуш елә,
Милләти-исламы фәрамуш елә,
Мариjа, Сонjаны дәрағуш елә,
Һәр кәсә ки, чатды күчүн, тапдала,
Де jаланы, доғру сөзү далдала.

Гулдур олуб ев тала, ганлар ахыт,
Ачса ким ағзын, тәпәсин вур, дағыт!
Чеjнә әтин гардашынын хырта-хырт,
Хәнчәри чәк, вур, ики бөл, шаппала!
Раһәт узан, jат, jухула, гал дала.

1912

ӘДӘБИЈЈАТ

«Қәлнијәт!» Еј дәрдимизин дәрманы,
Динлә, сөзүм чох да дејил туланы,
Сән танымырсан бу бизим молланы,
Башын үчүн, јохдур һәјасы, ганы,
Һалваны көрчәк унудур Гур'аны.

Қәрбәлајы, молла чибишдангулу,
Халгы сојуб банкә гојубдур пулу,
Бирчә дејән јох она «ај бамбылы,
Инди ки, тәрк етмәлидир дүнјаны,
Сән нијә дөрд әлли тутубсан ону»?

Дәмбәдәм үлкүч-бүләвүн савлајыр,
Милләти мин һијлә илә товлајыр,
Көрпә, јетим чүчәләри овлајыр,
Чох ити гајнаглычадыр тәрланы,
Көр нечә виран еләмиш Ираны.

Кучәдә наз илә едәркән хүрам,
Лүтф едиб алмаз фүгәрадан салам,
Касыба һәркиз еләмәз еһтирам,
Даим өзүн ејлә тутар салланы,
Сан бу чәнаб хәлг еләмиш дүнјаны.

Пуллуну көрчәк су кими ахмајыр,
Отдуғу јердән ајаға галхмајыр,
Үздән ираг, ағ үзүнә бахмајыр,

Минбәрә тәрлан кими та тулланы,
Пүскүрүр, атәш совурур һәдјаны.

Бир нечә гансыз, һәјасыз адәми,
Чәм еләмиш башына, јохдур гәми,
Хәнчәрин инди кәсир арды, дәми,
Һәр кечә бир јанда јејир бүрјаны,
Сонра хорулдатмададыр гәлјаны.

Қәнди диләнчијкән, ады ағадыр,
Халга рәис олмуш, өзү чағадыр,
Фикри фәгәт милләти сојмағадыр,
Јохду фәзиләтләринин сајаны,
Бәсди даһа, әрзим олар туланы.

1912

«СӘНИ МӘН СЕВМӘЈИРӘМ, СЕВМӘЈИРӘМ...»

Бир заман милләтимиз алим иди,
Билмирәм нолду ки, јатды әбәди.
Кет-кедә гәфләт едиб елмә деди:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Чаһил олдугда, гапанды көзүмүз,
Ганмадыг, евмизи јыхдыг өзүмүз,
Сәнәтә, елмә бу олду сөзүмүз:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Рөвзәхан сөјдү бизи һијләт илә,
Халгын ағзын гапады лә'нәт илә,
Анлајан шәхсә деди нифрәт илә:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Моллалар тәфригәјә олду сәбәб,
Чыхды јетмиш икидән чох мәзһәб,
Деди јек-дикәрә бунлар әғләб:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Зилләтә, чәһлә дүшәндән бу јана,
Дүшмән олдуг мәдәнијјәтлә фәна,
О бизә сөјләди, бизләр дә она,
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Јар араркән өзүнә Сонја ханым —
Дејирик кәл башына мән доланым,
О бизә сөјләр: «Итил, кет, а чаным!
Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм!».

Чатчаг өвладымыз он беш јашына,
Гәтлү гарәт долур анчаг башына,
Дејир өз гоһумуна, гардашына:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

Күнү-күндән ишимиз олду јаман.
Раһәтү афијјәтү әмнү әман,
Әлвида етди бизә, гылды бәјан:
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм».

1912

ШЕ'Р ЈАХУД МЕ'Р

Ше'рин нә демәк олдуғуну гареләримизин билмәјинә шәкк вә шүбһәмиз јохдур. Инди биз ме'рин нә демәк олдуғуну билдирмәк истәјирик. Бах, будур, «Әләмдар» адлы гәзетдә беләчә бир шеј јазылмышдыр. Һәмин ме'ри јазмагдан габаг билмәк кәрәкдир ки, «Әләмдар» нә демәкдир? Јә'ни бајрагтутан, һабеләчә бунунла биз биләчәјик ки, түрк аләминин бајрагтутаны нә ганачаг вә нә фикрин саһибидир! Пәһ, пәһ, афәринләр олсун, аллаһ јаман көздән сахламасын!

Кәләлим шаирин камалына. Даһа орасы шајани-һејрәт бир шејдир. Әкәр бөјүрдән бир нәфәр гајыда, дејә ки, «һејф ол кағыз-мүрәккәбдән, Отламаг јахшыдыр белә тәбдән», наһаг демиш олар.

Биз анчаг о ме'рләрдән бир-ики сәтир нүмунә үчүн јазыб выставкаја көндәрмәк үчүн охучуларымыза тәгдим едирик. Ме'р бир гәсидәдир вә беләчә башланыр:

Әл-һәггу чаә һәмдән, ја ејјуһәл-әфазил
Ғүлвәлликеј түсафир мин индәна әл батил.*
Тәхлиси-мүлкә чарә варса бу кешмәкешдә,
Фикримчә әввәл аллаһ, сонра дуаји-камил.

Мә'насынын нә демәк олдуғуну сорушсаныз, ону нә мән билирәм, нә сиз билирсиниз, нә дә јазан өзү билир.

---

* *Тәрчүмәси:*

Еј фәзиләтли адамлар, һагг дуа вә илаһи илһам кими јерә енмишдир: Дејин ки, пис адамлар биздән узаг олсунлар.

Анчаг бу гәдәр вар ки, сөзүн тәһәриндән тә'рифнамә јазыб бир бөјүк шәхси мәдһ едибдир, таинки пулдан-мулдан алыб чибишданына гојсун.

Бу ме'рләр чох көзәл олдуғундан бизим дә хошумуза кәлди ки, она бир нәзирә јазаг вә беләчә дә јаздыг:

Билмәм насыл чобансан, еј ме'рбафи-чаһил —
Ким, бал кими шириндир сәнчә сәми-һәлаһил.
Гошмаглыға котанә, јахуд ки, бизләмәкчүн,
Һеч бир нахырда олмаз, һәркаһ сәнә мүмасил.
Тәсдиг едәр тәбабәт ким, олмусан мүхәббит.
Рә'јин чүнуни-мүтләг, фикрин хәјали-батил.
Түркләр ничат тапмаз һеч шәкки-шүбһә јохдур.
Та вардыр орталыгда мин сән кими әразил.
Идракыны гаралтмыш халиг, одур ки, јатдын —
Бунча чалынды зурна, дүшдү јерә гәвафил.
Өвсафыны китабәт етмәк кифајәт ејләр,
Зира ки. өз гәсидән олмуш о вәсфә шамил.

1912

ӘДӘБИЈЈАТ

Бәсди даһа, «Қәлнијәт»,
Јазма бelә јазыны.
Етмә мәзәммәт наһаг
Розәханы, газыны.
Чәкмирсә милләт әкәр
Бу фиргәнин назыны,
Бәс де көрүм бунларын
Ким аздырыр вазыны?

Мин ајә төвчијә гыл
Бундан сора ганмарам,
Вә'з, нәсиһәт нә гәдәр —
Етсән дә алданмарам.
Нә шејхә, нә арифә
Һеч вахт товланмарам.
Һәр кәсә кәлсән дә кәл,
Кәлмә мәнә базини.

Инан ки, зәһләм кедир
Гәзетдән, журналдан.
Кәл бир гәдәр бәһс едәк
Зүлфү хәтү халдан.
Чәкмә бу милләт гәмин,
Даныш бир аз һалдан.
Унут чаным, «Қәлнијәт», —
Мүстәгбәли, мазини.

Бу дүнјада нә көрдүк,
Та чалышаг, сағ галаг?
Галсаг да пәкраг одур
Қор, шил ја ахсаг галаг.
Гәм чәкмә. вур подносу,
Көтүр мүхәммәс чалаг.
Чағыр Татвос кирвәни
Де, көкләсин сазыны.

Мән дадмышам чаһанын
Чох тәлхү ширинини.
Мүсәлманлар итирмиш
Исламыны, динини.
Арифләрин анлајар
Милләт дә тәлгинини,
Һәр вахт өлү ешитсә
Молланын авазыны.

Һијләкәр дөвраны көр
Халгы индә ојнадар.
Милчәјә бах, милчәјә
Хортумујла фил удар.
Көр нечә зәманәдир
Ринди заһид алдадар.
Рузикарә бахкинән
Довшан тутур тазыны.

1912

ӘДӘБИЈЈАТ

Еј «Қәлнијәт»! Еј хатиримин зөвгү сәфасы,
Јалныз демә ким, моллаларын бошду гафасы,
Варса охумуш кимсәләрин меһрү вәфасы,
Нејчүн дајаныр бош-бошуна бәс үрәфасы?
Сәндән көмәк истәр дәхи милләт зүәфасы,
Тәнгид одуну јағдыр, о микроблары јандыр!
Чал сури-Срафили, бу әмваты ојандыр!

Јох диггәт едән, мүфтә јејәнләр һаваланды,
Халгын арасында һәрә бир рүтбә газанды,
Сонра һамы бирдән ки, доландырды сапанды,
Даш атды, дурулмуш сујумуз тезчә буланды,
Дурма даһа, ендир гапазы, иш јаваланды,
Тәнгид одуну јағдыр, о микроблары јандыр!
Чал сури-Срафили, бу әмваты ојандыр!

Бәј дәһјек алыр, молла јығыр хүмсү зәкаты,
Бу мүфтә јејәнләр талады кәнди, дәһаты,
Шәргин гохумуш, доғрусу, мејдани-һәјаты,
Дәф етмәк үчүн һиммәт илә бу һәшәраты,
Тәнгиддир, әлбәттә, бунун раһи-ничаты,
Тәнгид одуну јағдыр, о микроблары јандыр!
Чал сури-Срафили, бу әмваты ојандыр!

Әсрари-худаны демә чаһилләрә, кизлә,
Һәр вахт улағ кетмәсә, вур, дүртмәлә, бизлә,
Ач әһли-ријанын ишинин үстүнү, излә,

Тут архасыны, вур јерә, бас гарныны дизлә,
Мурдарлығы ат, аләми-исламы тәмизлә,
Тәнгид одуну јағдыр, о микроблары јандыр!
Чал сури-Срафили, бу әмваты ојандыр!

Сән кет биринин сурини борҹ ал,
Әршин дамынын үстүнә чых, аләмә сәс сал,
Бу мәһшәри-әмват ојана бәлкә бу минвал,
Фисгин дујулуб инди ки, олдун софи саггал,
Чал, севдичијим, чал, мәләјим, чал, көзәлим, чал,
Тәнгид одуну јағдыр, о микроблары јандыр!
Чал сури-Срафили, бу әмваты ојандыр!

1912

ОДЕССА ХӘЈАЛАТЫ

Күндән-күнә зүлмүн, а фәләк, ләп бетәр олду.
Һәр кәс өзүнә чул тохуду, бәхтәвәр олду.
Баш көтдү јетим Мәмдәли, гачды, кедәр олду,
Мүлкүндән, евиндән күрүнүб дәрбәдәр олду,
Гучмуш дизини, инди бу чүр фикр едәр олду:
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду,
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Лә'нәт кәлә дүнјаја ки, бимеһрү вәфадыр,
Туф дөврү зәманә, һәр иши дәрдү бәладыр.
Һалым нә јаман, көвкәби-бәхтим нә гарадыр.
Сә'јим нечә бифаидә, һалым нә фәнадыр.
Иран шаһы — гүрбәт чөлү, ајә, бу рәвадыр?
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду,
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Асудә бабам әллиҹә ил сүрдү һөкумәт,
Јевропаја дөрд дәфә кедиб, гылды сәјаһәт.
Сәһв етди атам, халг адыны гојду «әдаләт»,
Мәшрутәни билмәм нә ганыр һеч бу ҹәмаәт.
Тәк мән јазыг олдум, белә бича јерә бәдбәхт,
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду,
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Топланды ҹәмаәт ки, кәрәк әнҹүмән олсун,
Сөз верди атам, ејби нәдир, сиз дејән олсун,
Нөвбәт мәнә чатдыгда, дедим, мән билән олсун,

Олмаз бу ки, шаһ илә кәда һагда тән олсун?
Анчаг мәнә табе кәрәк, әһли-вәтән олсун!
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду,
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Гур'анә јәмин етдим исә, сонра унутдум.
Әһрары, фәдаиләри бирдән топа тутдум.
Зәннимҹә, фәсадын булағын јахшы гурутдум,
Виран еләдим мәҹлиси-Ираны, учуртдум.
Тапдыса гумарбазлар әлимдән өзүм уддум,
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду.
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Бу нанәҹиб иранлы илә хејли савашдым,
Көрдүм ки, шулугдур ишим, Авропаја гачдым.
Инсафлы адамларла бир аз вахт јанашдым,
Кәлдим јенә Ирана, тәзә мә'рәкә ачдым,
Иш тутмады, чарәм кәсилиб сонра узашдым.
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду,
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим ахыр һәдәр олду.

Гачдымса да, теч-тез јенә Иранә мәнәм шаһ,
Фикримдә бу вар ким, гајыдам Иранә каһ-каһ.
Олмушса да бүрјани-пәдәр, сухтеји-күмраһ,
Олмаз үләма илә хәванын мәнә икраһ,
Мән хәл' олунам, һеч бу рәвадырмы, сән аллаһ?!
Әфсус, бүтүн сә'јләрим бисәмәр олду.
Сәд һејф ки, зәһмәтләрим, ахыр һәдәр олду.

1913

РОЗӘХАН

Кет, ахунд, бир гара әбаје бүрүн,
Бир әлин милләтин чибинә узат.
Бир әлин көмләјин јахасына ат
Минбәр үстүндә халга бөјлә көрүн.
Бу тәмашаја ел дә ашиг олур:
«Көзә, бир аләм ејләјир изһар»
Әһли-мәчлис ки, башларын ачалар,
Шырпа-шырп силлә, јумруғу вуралар.
Јығылар чохча дирһәмү динар,
Аризуна демәк мүвафиг олар.

Ач ахунд, көмләјин јахасыны, ач,
Халгы алдатмаға јаланлары сач,
Де ки: Еј милләт, ағламаг дәмидир,
Ағла, јохдур вәфасы дүнјанын,
Ағламаг борчудур мүсәлманын.
Чүнки бу ај, елин мәһәррәмидир
Хәлгин олмаз да хәрч парәләри
Розаханә, ахунда, түллабә,
Пилова, гәндә, чаја, чүллабә,
Милләт ујдугда бу ширин хабә
Әглинин һеч галармы бир әсәри?
Абад олсун көрүм бу Ираны,
Гојду ағлар күнә мүсәлманы!

1913

ТАЗИЈАНӘЛӘР

◆ ◆ ◆

Варса доғру сөзә һәвәс сәндә
«Қәлниjәт», дурма кәл бизим кәндә.
Үч нәфәр дүз адам сәнә таныдым:
Һач Хасаj, һач Сәмәд, Әлибәндә.
Һеч бири өз түпүрдүjүн jаламаз,
Вердиjи сөзләри кери аламаз.

1912

◆ ◆ ◆

Телграф күндә верир халга хәбәр
Балкан әһвалына даир јаланы.
Дөндәриб бир сүрү дилсиз гојуна
Түркләрин әскәри тәк асланы.

Јетишир Софијадан тазә хәбәр,
Кетди болгар гошуну чох иләри.
Бир дејән јохду, чаным, бојлә исә
Гырх кәлисаны нечүн верди кери?

1912

◆ ◆ ◆

«Рускоје слово», «Новы времја»
Балкандакы вулканлары јандырыр.
Дәм вураркән инсанијјәтдән бу әср,
Гүруни-вүсәта вәһшијјәти андырыр.

Балкандакы мүһарибәјә Меншиков бу күн
«Һүррижјәти-әзимә» — дејә гојмуш ад нечүн?
«Јекдикәрә мәһәббәт единиз!» әмр едиб Мәсиһ,
Етмир бу гөвли-әгдәсә бәс е'тигад нечүн?

Гәзетләрин ијрәнч јаланларындан
Инсан олан кәсин көнлү буланыр.
Шаггылдадыр дамағыны Меншиков,
Туршу јемиш кими ағзы суланыр.

1912

◆ ◆ ◆

Вар иди һеч олмаса Ширванда беш-үч ил габаг
Мәсчидин чүнбүндә тәк бир әһли-сүнни мәктәби.
Шиә, сүнни бирләшиб батинләри бирләшмәмиш
Гојдулар адын онун һаша «Үхүввәт» мәктәби.
Ортаја чыхды балыг, хәрчәнк, өрдәк јолдашы,
Моллалар билмәм дағытды, ја чәмаәт мәктәби.

1912

◆ ◆ ◆

Телграф мүхбири шәрм ејләмәјир,
Дөндәриб аслана балканлылары.
Тутдурур сәрчә кими минләр илә
Һәр вурушда јазыг османлылары.

Балканлылар мүттәфигән чалышыр
Рум елинин тутанда бир көјүнү.
Телграфчы дејир: «Он шәһр алынды!»
Аллаһ јыхсын јаланчынын евини.

1912

◆ ◆ ◆

Бөлкү-бөлкү олмуш букүн Түркијә:
Бир дәстәси мәшрутијјәт истәјир.
Бир фиргәси истиглалијјәт севир,
Бир дәстәси чүмһуријјәт истәјир.
Һеч кәс дүшүнмүр ким, бу фиргәбазлыг
Мәғлубијјәт, мәгһуријјәт истәјир.

1912

АТА ЧЫХАН АҒАЧЫ ОҒУЛ БУДАГ-БУДАГ КӘЗӘР

Дүнән кечә бикар галдығыма көрә дурдум ајаға, бајыр-бучаг палтарымы кејиб башымы булаја-булаја гәт'и-тејји-мәнзил едиб кетдим јетишдим клуба. Көрдүм үч чүт бир тәк мүсәлман «үрәфалары» вар. Бунларын бир һиссәси гумар вә бир һиссәси ичкијә мәшғулдур. Бурасы тәәччүблү бир шеј дејилдир. Чүнки инди ички ичмәмәк вә гумар ојнамамаг ејибдир. Буна сөзүмүз јох; фәгәт бир шеј мәни тәәччүбләндирди. Ички столунун башында әјләшәнләрдән бирисинин алты јашында оғлу да јанында варды. Атасы оғлу үчүн стәкана пивә төкүб габағына гојдугда оғлу она протест еләјиб чығырды: Јох, ата, мән пивә ичмәјәчәјәм, мән шәраб ичәчәјәм. Нә исә, стәканы атасы долдурду. Ушагчығын, инан ки, әли тутмурду, күчү чатмырды стәкана. Хүласә, кәмали-иштаһа илә нуш еләди. Буну көрдүкдә дедим, бәли, бизим јевропалашмағымыз елә белә олар... «Ата чыхан ағачы оғул будаг-будаг кәзәр». Инди бу мә'сум баланын көрүнүз ки, кәләчәји нечә парлаг вә зијалы бир инсан олачагдыр. Бизләрин ички мәчлисимизи көрәнләр биләр ки, нә гәдәр әдәбли-әдәбли сөзләр орада данышылыр вә елә ушагларын тәрбијәсинә нә гәдәр фајдасы вар. О чүмләдән һаман саат орада отуран ағалардан бирисини көрдүм, ајаға дуруб, туфана тутулмуш кәми кими валајлыја-валајлыја папағыны да әјри гојдуғу һалда мәнә хитабән: — Аға Шејх Шејпур! Шаирин бир бејти бу саат хатиримә дүшдү, — деди:

«Ниhали-сәрвдир гашын нун ол ниhал үзрә,
Мисали-нөгтеји-нун халын ол мүшкин hилал үзрә»

— Јахшы, бирчә де көрүм гашын нунә нә шәбаhәти? Нунун ағзы јухары, амма әјри гашын ағзы ашаға, бунда heч бир мүнасибәт көрмүрәм.

— Hа hа hа... — дедим, — Бәли, бәли, афәрин сәнин бу зирәклијинә, чох јахшы анламысан. Јә'ни тахсыр сәндә дејил, шаирләримиздәдир. О елә демәсәјди, сән дә белә демәздин. Түркүн бир мисалы вар: «Ата чыхан ағачы оғул будаг-будаг кәзәр». Hә, инди гулаг ас, мән дә сәнинчүн бирисини дејим:

— Јүз ил бундан мүгәддәм немсә шаирләриндән мәшhур Шиллер «Ешгијалар» адлы фачиәсиндә бир баhадырын дилиндән дејир: «Нә hиддәтләнирсән, дејәсән кедиб түркләри Јевропадан чыхарачагсан». Одур ки, инди Јевропанын јетишмиш ушаглары да hәмин сөзләри күчәләрдә дејирләр! Пәс кечмиш рәhмәтликләр јахшы демишләр ки, «Ата чыхан ағачы оғлу будаг-будаг кәзәр».

1912

МӘНЗУМ МӘКТУБЛАР

ДОСТУМ МИРЗӘ АБДУЛЛА ШАИГ ҸӘНАБЛАРЫНА

Шаига, нејләсин ахыр, сөјлә, бичарә вәтән?
Тапмајыр сәһһәт үчүн дәрдинә бир чарә вәтән.
Јохдур үммиди-шәфа һали-пәришанында,
Охшајыр чох белә бир хәстәвү бимарә вәтән.
Вәтән оғланлары мүстәғрәги-хаби-гәфләт,
Туш олубдур нечә мин залими-хунхарә вәтән.
Доғраныб тиғи-ҹәфа илә мүбарәк бәдәни,
Чәкилиб зүлм илә Мәнсур кими дарә вәтән.
Учалыб көјләрә әтфали-вәтән фәрјады,
Гаһ илә јазмыш «әнәлһәг» дәрү диварә вәтән.
Вәтән өвлады ки, гәфләтдә јатыбдыр шәбү руз,
Шаки олмаз, нә әҹәб, Әһмәди-мухтарә вәтән.
Һаны Фаруги-мүәззәм, һаны ол әзми-гәвим —
Ки, кәрамәт илә галиб ола әшрарә вәтән?
Һаны ол шири-худа ким, өзү јетсин дадә,
Динү милләт кедир әлдән, јаныр одлара вәтән?
Һаны Бағдад күтубханәси, Һарун дөврү —
Ки, тәвәффүг едә ислам илә күффарә вәтән?
Ибни-Хәлдун, һаны Әлламә, һаны ибнәр-Рүшд?
Фәхри-Рази һаны разын дејә ол јарә вәтән.
Ибни-Сина һаны, Сәдра һаны, Фирдовси һаны —
Ки, мүбаһәт едә бу әсрдә онлара вәтән?
Бәрадәр!
Биз әкәр олса идик ајеји-гур'ана мути.
Олмаз идик белә сәркәштәвү аварә вәтән.

Јенә бу дәрдләрин чарәси Бакидән олур,
Чешми-үммид тутубдур ора һәмварә вәтән.
Дәм о дәмдир ки, вураг дәми-үнсијјәт,
Бәсди бу чәһли-шәгавәтлә јана нарә вәтән.
Вәтәнин илләтинә бејти-шәфадыр. Баки,
Бу мәкандан тапачаг чарә дили-зарә вәтән.
Чешмеји-аби-һәјат өрда олур чүн чари,
Хызры рәһбәр гылыб ол мәрдүми-һушјарә вәтән.
Хассә бу дәрдә көзәл нүсхәләр «Иршад» јазыр,
Кәләр ол нитги-Мәсиһа илә көфтарә вәтән.
Чохдур үммид бу тәдбир илә тапсын Сәһһәт,
Дәф олуб илләти гәмдән дәхи гуртарә вәтән.

1905

ЈАЗМАМ!

Фиридунбәј Көчәрли Чәнабларына

«Јазмысан тазә нә шејләр? — дејә сордун мәндән,
Руһумун тарына мизрабзән олдун, гардаш!
Сабир илә белә мәктубу чох алдыг сәндән,
Һәр нә јаздыгса, она бани сән олдун, гардаш!
Бир заман Насеһү Тәрраһ илә Сабир, бәндә,
Јашајырдыг һамымыз гәфләт илә фәрхәндә.

Биримиз мәрсијәкулугда бөјүк шаир иди,
Биримиз сағәрә маил, биримиз чананә.
Биримиз һәчвдә Јәғма кими чох маһир иди,
Лаүбалы кечинирди күнүмүз ринданә.
О пәришан јухудан сән бизи бидар етдин,
Доғру, дүз јолда чалышмаглыға вадар етдин.

Лејк чох кечмәди дөвран бизә бидад етди,
Ах, о чәм'ијјәтимиз тезчә пәришан олду.
Мөвти-Тәрраһ о сәфа бәзмини бәрбад етди,
«Сабир өлдү» — демирәм, ше'р еви виран олду.
Јазмаға мане олур тәфригә дүшдүкләримиз.
«Ағларам јадыма кәлдикчә күлүшдүкләримиз».

Јазамам, мәндән олубдур даһа бизар гәләм,
Мән тәфәккүрдә, о сакитлијә мәчбур олмуш.
Јазамам, боғмададыр руһуму бөһранү әләм,
Хәләчанларла көнүл чарпмада рәнчур олмуш.

Бош кағызларда гәләм чызса да көз јашларымы,
Гыјмарам һеч унудам севкили јолдашларымы.

Аһ, о көзләр ки, никаһилә дилү дидәләрим —
Ачылырды, даһа бир дә мәни шад етмәјәчәк.
О додаглар ки, күлүмсәнмәји илә кәдәрим —
Гачылырды, мәни «Сәһһәт» — дејә јад етмәјәчәк.
Аһ, о көзләр, јумулуб тозлар илә долмушдур,
О додаглар бүрүшүб гонча кими солмушдур.

Иштә бундан ачы, бундан әзичи гәм ки, бәшәр
Ағламагдан да јенә дәрдинә тапмаз чарә.
Зәдәләндикчә, зәһәрләндикчә бир дә севәр —
Ки, сүрүнсүн јенә, чох өмр еләсин бичарә,
Ушачыглар кими базичәләрә алданараг,
Мүтәсәлли олар, истәр даһа артыг јашамаг.

1911

БИР МӘКТУБА ЧАВАБ

Сорма дәхи сордуғун әһвалдән,
Иштә, бәидәм бу күн игбалдән.
Вермәз, онунла белә, гәлбим риза
Халигимә гаршы едәм иштика.
Истәмирәм көрсәнәм инсанлара,
Гој атылым кушеји-нисјанлара.
Хатирә һеч кәс мәни гој алмасын,
Намү нишаным әбәдән галмасын.
Мән бу чаһан ичрә вәфа көрмәдим,
Сејрү сүлукунда сәфа көрмәдим.

Ачиз, јазыг бәшәрләрә рәһм етмәјән гәза,
Сәндән мәни ајырмағы да етмиш игтиза.
Тәк бир сәнинлә һаг мәнә гылмышды мәрһәмәт,
Вермишди фикрү һаләтимизчә мүвафигәт.
Сәнсиз вәтәндә бир гәрибәм, ган олур көнүл,
Мәһшәр гопур башымда, хурушан олур көнүл.
Сәбр ејләмәк олармы бу мүшкүл мүсибәтә —
Ким, бир дә рө'јәтин даһа галсын гијамәтә?!
Јатсам јухумдасан, ојаг олсам хәјалдә,
Гаршымда, көздә, гәлбдәсән чүмлә һалдә.
Көнлүм јанар, сан од басылыб гәлби-зарыма,
Һәр дәм сачар аловлу су көздән кәнарыма.
Дүнјада һисс ејләдијим ибтилаларын,
Ән чанкүдазыдыр бу тамәмән бәлаларын.
Амалү аризуларымыз галды натамам,
Залымдан адил аллаһ өзү алсын интигам!

1912

НАСЕҺ

Насеһ, еј нүсхеји-күбраји-камал:
Насеһ, еј көвһәри-дәрјаји-камал!
Лүтф илә бизләри шад етмишдиз.
Сабири, бәндәни јад етмишдиз.
Олду мәктуби-шәрифиз васил —
Дәсти-шүкранымыза, әлһасил.
Охудуг чүмлә нәсиһәтләризи,
О көзәл, дадлы мәзәмматләризи.
Бујурурсуз ки, ујуб дүнјајә,
Ше'ри әлдә еләдиз сәрмајә.
Шаир олмагда икән сизләрә нам,
Кәсб үчүн мәктәбә етдиз игдам.
Шаир азадә кәрәк, азадә,
Лаүбали долана дүнјадә.
Јаза вәсфи-рухи-јарү хәтү хал,
Охујанлар ола та ким, хошһал.
Сизләр азадә икән олдуз әсир,
Шүәра рәсмини етдиз тәғјир.
Әһли-һал икән олуб маили-гал,
Олмусуз һәмдәми-чәм'и-әтфал.
Доғрудур, сөзләриниз, чан Насеһ,
Еј һүнәрмәнди-сүхәндан, Насеһ!
Илтифат етсәниз, еј аличәнаб,
Верәрәм мән дә чәсарәтлә чаваб:
Бу заман сиз бујуран көһнә үсул —
Ејбдир, ејб; дејилдир мәгбул.
Чүнки инди дәјишиб вәз'и-чаһан,

Башгадыр, башга тәгазаји-заман.
Варса тә'лимә бизим рәғбәтимиз,
Биләсиз кәсб дејил нијјәтимиз.
Биз пула, дөвләтә маил дејилиз,
Рәсми-диринә дә гаил дејилиз.
Фикримиз тәрбијеји-милләтдир,
Гәсдимиз милләтә бир хидмәтдир.
Сиз бәләдсиз ки, бизим шәһримизә,
Бу да мә'лумдур, әлбәттә, сизә:
Милләтин беш сәнә бундан әгдәм,
Јүз нәфәрдән бири тутмазды гәләм.
Јаза билмәзди ләдүнијјатын,
Дәһрдән дујдуғу һиссијјатын.
Ким ки, јазсајды беш-он сәтр сөзү,
Кәрәк ардынча кедәјди һәм өзү.
Јаздығын та охујуб андырсын,
Мәтләбин башгасына гандырсын.
Лејк бир бах ки, бу күн Ширванда,
Көр нечә әһли-гәләм вар онда?
Һәр бири шәрһ едәр өз әфкарын,
Нәшр едәр аләм ара асарын.
Мүгтәдирдирләр о нөв'и ки, тамам
Бәјәнир јаздығыны хасү әвам.
Елә камилләри вар бир пајә,
Јарашыр гибтә едә һәмсајә.
Бу бизим гејрәтимиздәндир, әвәт,
Бу бизим һиммәтимиздәндир, әвәт.
Бир дә һәркаһ ки, сизә кәлсә бәид
Бизим әш'ардакы сәбки-чәдид.
Һәм о бабәтдә дә биз мә'зуруг,
Чүнки биз тәрбијәјә мә'муруг.
Нарәва адәт олуб бундан әзәл,
Шүәра чүмләси јазмыш да гәзәл.
Нә гәдәр олса да ширин мәзмун,
Нә гәдәр олса да е'чазнүмун,
Елм, әхлаги ки, һаиз оламаз,

Бизчә һеч вәчһлә чаиз оламаз.
Бу сөзүмдән о дејил гәсдү мурад —
Ки, һәгарәтлә едәм мазини јад.
Һашалиллаһ тохунам әслафә,
Кәр тохунсам, тохунар инсафә.
О имиш хаһиши ол аванын.
Шаир ајинәсидир дөвранын.
Чүн будур лазымеји-истибдад,
Ишрәтә, гәфләтә ујсун әфрад.
Мүстәбидләр јашамагчын раһәт
Шаири әлдә едибләр аләт.
Бәхш едиб шаирә ән'амү сәлат,
Раһәт етмиш бу да имрари-һәјат,
Кечәләр мәст, күнүз дүрди-хумар,
Јатмышы јатмыш едәрми бидар?[1]
Мәдһү төвсифү гәсаид јазмыш,
Гәзәлијјатү фәраид јазмыш.
Нәзм едиб ләһвү ләәб, һәзлијјат,
Дүрлү әхлагы позан һәчвијјат,
Халгы әфсанәјә ишғал етмиш,
Бир бөјүк милләти иғфал етмиш.
Һарда бир даһи олубса пејда,
Мүстәбидә едәрәк истиғна,
Халгын ијгазына даир бир әсәр —
Јазмыш исә, газаныб нифрәтләр.
Сонра тәкфир еләмиш алимләр,
Өлдүрүб, һәбс еләмиш һакимләр,
Бу сәбәбдән нечә јүз милјон гөвм
Олмушуг чәһл илә мүстәғрәги-новм.
Галмышыг чох кери һәр милләтдән,
Бихәбәр елмлә һәм сән'әтдән.
Дејәрик гоншуја етдикдә никаһ:
— Бизи, һаша, белә истәр аллаһ!
Дејил исмимә мүвафиг бу кәлам,
Бујурулмуш: «Учалансын ислам!»
Нә ки олсун бу сәјаг харү зәлил,

Чаһилү ачизү мөһтачү сәфил.
Һәр мүсәлман көрә бу һалы мүдам,
Она лагејдлик олмазмы һәрам?-
Борчумуз инди нәдир, ејлә бәјан?
Етмәјәкми јенә јохса һәјәчан?
Јазалыммы јенә дә ринданә?
Дуралыммы бу гәмә биканә?
Јох, кәрәк биз кечә-күндүз чалышаг,
Дүрлү-дүрлү зәһәмата алышаг.
Горхмајаг рәнчү үгубәтләрдән,
Гуртараг бәлкә бу зилләтләрдән.

1912

БӘРАДӘРИМ ФИРИДУНБӘЈ КӨЧӘРЛИ ҸӘНАБЛАРЫНА

Мөһтәрәм гардашым, Фиридунбәј!
Јенә шәфгәтлә һалымы сордун,
«Јени шејләр нә јазмысан» — дејәрәк
Көнлүмү дујғуларла долдурдун.
Гој дејим шәрһи-һалымы, динлә,
Дәрдимә сән дә ортаг ол, инлә.

Нә јазым мән бу гәмли зүлмәтдә?
Нурдан һеч әсәр, нишан јохдур.
Вәтәним адланан бу гүрбәтдә,
Нә дә әфганымы дујан јохдур.
Кетмиш әлдән рәфиги-садигләр,
Дөврәми чулғамыш мүнафигләр.

Бу гаранлыг мүһитим ичрә мәним
Гулағым һәбс, көзләрим дустаг.
Јумуругла мөһүрләниб дәһәним,
Олмуш ағзымда сөзләрим дустаг.
Галмышам мату ачизү мәбһут,
Етмишәм лабүд ихтијари-сүкут.

Јохлуг учрумна ел јүјүрдүкҹә,
Чох бағырдым, ахырда батды сәсим.
Бу мүсибәтли һалы көрдүкҹә,
Ағламагдан кәсилди лап нәфәсим.
Кечди мази, битир әзаб илә һал,
Үзүмә күлмәјир һәм истигбал.

Фәрз едиз чох узун, кениш бир отаг,
Орда искамјалар гојулмуш ола.
Үзәриндә беш-он дәчәл, күр ушаг,
Гара лөвһ, ағ тәбашир олмуш ола.
Бунларын мән бу һалда һәмдәмијәм,
Демәли, заһирән мүәллимијәм.

Нә дејим, лакин әл'аман, гардаш,
Һәр күн онлар сорур мәним ганымы.
Бағрым одланды, јанды, чан гардаш!
Бу тифилләр чүрүтдүләр чанымы.
Һеч бири дәрсә е'тина етмир,
Һеч кәс өз тәклифин әда етмир.

Түрклүк, исламлыг иддиасы илә
Өз дилин билмәк истәјән јохдур.
Әчнәби руһунун һавасы илә,
Вәтәнин, милләтин севән јохдур.
Аталар вермәјир һеч әһмијјәт,
Сөнмүш онларда һисси-миллијјәт.

Бурда дәрс вердијим беш-он илдир,
Дејирәм һәр заман ки: «Гејрәт един,
Түрк дили бир көзәл, ширин дилдир,
Ону өјрәнмәјә һәмијјәт един».
Етмәјир кимсәјә сөзүм тә'сир,
Олурам күндә бир сајаг дилкир.

Дүрлү мане'ләр олмаса сөзүмә,
Одлу бир нәғмә јазмаг истәјирәм.
Кәләчәк әсрләрдә мән өзүмә
Шанлы бир гәбр газмаг истәјирәм.
Лакин өвзаи-һалдан мә'јус —
Олуб етмәкдәјәм мүдам «әфсус...»

1914

9 МАРТ

Чәмо Чәбрајылбәјлијә

Еј севкили јавәрим Чәмобәј!
Истәкли бәрадәрим Чәмобәј!
Еј хатиримин сәфасы Ачиз!
Еј көзләримин зијасы Ачиз!
Бу тазә кәлән илин мүбарәк,
Етсин сәнә халигин тәбарәк!
Өвгатын ола сәиду фируз!
Һәр дәмдә мисали-еjди-новруз!
Сәд шүкр ки, гыш түкәнди, битди,
Новруз кәлиб, баһар јетди.
Битсин о сајаг зәмани-фиргәт,
Дидарыны та едим зијарәт.
Гардаш, нечә ки, бәлаји-һичран,
Әһвалымы ејләмиш пәришан,
Бүлбүл дә мәним кими о минвал
Олмушду чаһанда мүзтәрибһал.
Етмишди һүчум ләшкәри-деј,
Гар, шахта, сојуг, думан пејапеј
Вермишди чәмәнләрә хәсарәт,
Бағ-бостаны ејләмишди гарәт.
Шиддәтли күләк, ачы боранлар,
Тутгун, гара ән гәлиз думанлар
Көнлүм кими аләми хәрабә —
Гылмышды, салыб һәм изтирабә.
Әсдикчә ағу кими сојуг јел

Куја атылырды мин шрапнел.
Гар данәләри јағырды бу һал,
Күл мүлкүнү ејләмишди памал.
Чыхмышды көј үзрә сәбрфәрса,
Гисвәтли булут чепеллинаса,
Бомбардман ејләјирди хакы,
Чатмышды чичәкләрин һәлакы.
Јанмышды бучагда һәп очаглар,
Билмәррә гаралмыш иди дағлар.
Һәп көрпә ағачлар ағлашырды,
Јекдикәрилә гучаглашырды.

Бу вагеәдән олуб хәбәрдар,
Султани-баһари-мә'дәләткар
Амадеји-чәнк олуб һаман ан,
Руһүлгүдүси-нәсимә фәрман —
Верди ки, өләнләри дирилтсин,
Чәнкаһа тәрәф гошун јеритсин.
Та әсди нәсими-исәвидәм
Чанланды, һәјат тапды аләм.
Һәп чүнбүшә кәлди сәтһи-гүбра,
Мәһшәр күну олду ашикара.
Чалдыгда нәсими-сүбһ шејпур,
Куја үфүрүлдү һәшр үчүн сур.
Филфор чәмән, чичәк дирилди,
Һәр сәбзәјә бир гылынч верилди.
Е'лани-чиһад едиб о саәт
Сан гопду о ләһзәдә гијамәт.
Шахлардан ағач көтүрдү низә,
Үз гојду әду илә ситизә...
Јатмыш өлүләр дуруб гәбирдән
Дүшмән сары һәмлә етди бирдән.
Мортир кими курлады булутлар,
Галхыб јүрүш ејләди көј отлар.
Јағмурла сәрәскәри-бәһаран
Гыш ләшкәрин етди күлләбаран.

Бир һәмләдә дүшмән олду памал,
Гар тә'бијәси едилди ишғал.
Новруз бөјүк рәшадәт етди,
Гыш ордусуну вуруб дағытды.
Хәсм үзрә шүкуфәдән од ачды,
Билмәм дәхи гыш нә сәмтә гачды?

Јаз ордусу та ки, галиб олду,
Шүкранә үчүн бүсат гурулду.
Бүлбүлләр о дәм едиб тәранә,
Нәшр етди бу гиссәни чаһанә.
Шад олду чәмән, чичәк, тәбиәт,
Куја ки, јер үзрә енди чәннәт.
Јаз шаһы вериб о дәм сәрәнчам,
Новрузу чәмаәт етди бајрам.

Еј давәрү меһрибаным Ачиз!
Еј һәмдәмү һәмзәбаным Ачиз!
Һагдан диләјим будур ки, һәр ан
Күл тәк оласан һәмишә хәндан!
Јаз кәлди, нечә гыш олду бәрбад,
Сән дә оласан чаһанда дилшад!
Вар бирчә тәвәггеүм дә сәндән:
Әһбабә салам ејлә мәндән.

1915

УШАГ ШЕ'РЛӘРИ

МӘКТӘБ УШАҒЫ

Иштә бир ајинеји-сүн'и худа,
Иштә бир даһијеји-әглү зәка.
Иштә бир тифләки-мә'сумсифат,
Иштә бир кудәки-ширинһәрәкат.
Олмуш елмү әдәбә чох маил,
Бир заман дәрсдән олмаз гафил.
Һәр сабаһ ујкудан олчаг бидар,
Дәрси-душинәсин ејләр тәкрар.
Кејиниб мәктәбинин формасыны,
Зивәри-душ еләјир чантасыны.
Истәјир јахшы биләә елми-һесаб,
Чәһд едир өјрәнә тарихи-китаб.
Кечә-күндүз чалышыр мәрданә,
Истәјир сибгәт едә әгранә.
Бүтүн әф'алы тәалипәрвәр.
Бүтүн амалы мәаликүстәр,
Көнлүнүн аризуји-јектасы
Вәтәнү милләтинин әһјасы.
Фикрү зикри бүтүн әһраранә,
Ләвһеји-синәси мә'суманә.
Зеһни ајинеји-рөвшән кими саф,
Чешмеји-аби-бәга тәк шәффаф.
А чочуг! Еј шәрәфәфзаји-вәтән,
Еј күли-күлшәни-рә'наји-вәтән!
Сән әзизи-вәтәнү милләтсән,
Сәмәри-нәхлеји-үлвијјәтсән.

Оху, еј бүлбүли-шејдаји-вәтән!
Та сәнә фәхр едә әбнаји-вәтән.
Нәғәматында вар асари-ничат,
Оху, еј бүлбүли-ширинкәғәмат.

1907

АНА ВӘ ОҒУЛ

Һәр сабаһ күн ки, сачар аләмә нур,
Данәдән өтрү учар чүмлә түјур,
Гушлар ол дадлы чивилтилә охур.
Ач көзүн ујгудан, еј тифли-гәјур.
Јатма бу пајәдә раһәт, а чочуг!
Етмә тәнбәллији адәт, а чочуг!

Күн чыхыб дағү даша нур сәпәр,
Һамы дүнјада чалышмағы севәр,
Һәрә бир сәмтә кедәр әһли-һүнәр.
Ана өвладына шәфгәтлә дејәр:
Јатма бу пајәдә раһәт, а чочуг!
Етмә тәнбәллији адәт, а чочуг!

Јанашар бәстәри-әтфала ана,
Ујгудан јаврусу истәр ојана,
Әјиләр та үзү-үзә дајана,
Чох јавашча сөләјәр онда она:
Јатма бу пајәдә раһәт, а чочуг!
Етмә тәнбәллији адәт, а чочуг!

О көзәл, севмәли, ол нурлу бәбәк,
Ујгусундан ојанар әснәјәрәк,
Дидә мәхмур, өзү мисли-мәләк,
Мадәри онда едәр бөјлә диләк:
Јатма бу пајәдә раһәт, а чочуг!
Етмә тәнбәллији адәт, а чочуг!

Ајыл, оғлум, бу гәдәр ејләмә хаб,
Дур көтүр голтуғуна инди китаб,
Мәктәбин вахты кечир, ејлә шитаб,
Чәһд елә елм оху һәнками-шәбаб,
Јатма бу пајәдә раһәт, а чочуг!
Етмә тәнбәллији адәт, а чочуг!

1907

ЧҮЧӘЛӘР

Чүчәләрим бирәр-бирәр,
Сују көрүб јавуг кәләр,
Ичәр, кедәр ешәләнәр.
Јејәр, ичәр чүчәләрим,
Дојуб гачар чүчәләрим.

Чүчәләрим лүмәк-лүмәк,
Ганадлары көдәк-көдәк,
Јем ахтарар, тапар јемәк,
Јејәр, ичәр чүчәләрим,
Дојуб гачар чүчәләрим.

Кечә дөнәндә күндүзә
Чүчәләрим кәзә-кәзә,
Сәһәр һиндән гачар дүзә,
Јејәр, ичәр чүчәләрим,
Дојуб гачар чүчәләрим.

Чүчәләрим бәзәклидир,
Бәзәклидир, дүзәклидир,
Сары, чил-чил, һәр рәнклидир.
Јејәр, ичәр чүчәләрим,
Дојуб гачар чүчәләрим.

1907

ГАРЫ ВӘ ГУЛЛУГЧУЛАРЫ

Бир гарынын бир хорузу вар иди,
Һәр күн обашдандан о банлар иди.
Субһ чох ертә ојанарды гары,
Дурғузар иди һамы хидмәткары.
Инчијиб ахырда о гуллугчулар,
Ол хорузу өлдүрүбән атдылар,
Та ки, кәсилсин сәси, асудәчә,
Бәлкә дојунча јаталар һәр кечә.
Чүнки гары билди бу кејфијјәти,
Өзкә сајаг олду онун нијјәти.
Сонра кечә олмамыш икән јары,
Онлары бир-бир ојадарды гары.

1907

ГАРАНГУШ БАЛАЛАРЫ

А гушчуғазлар, нә јарашыглысыз,
Чан кими бәсләнмәјә лајиглисиз.
Нәдир о истәкли, о һејран бахыш,
Нә дадлы чик-чик, нә көзәл чырпыныш!
Бирдән учалды нијә чик-чикләриз,
Пәһ-пәһ, ачылмыш сары димдикләриз.
А бәхтәвәрләр, ананыз кәлдими?
Гонду јува үстүнә, динчәлдими?
Көрчәк ону сәсләнмәјә башладыз,
Чивилтиләрлә әчәб алгышладыз.
Јем кәтириб јохса сизә вермәјә,
Ја ки кәлиб бир гуру диндирмәјә?

1907

АТА ВӘ ОҒУЛ

Аj дәдә, дур кет мәнә чох шеjләр ал!
Бир дәнә чанта, бир-ики дәфтәр ал!
Мән даjым оғлуjла кәлирдим баjаг,
Көрдүм о мәктәбдә охур чох ушаг.
Дурдум ора пәнчәрәдән бахмаға,
Дәрсләринә азча гулаг асмаға.
Дәрсләри jетдикдә, дәдә, ахирә,
Охудулар еллиjи бирдән-бирә.
Һамысынын jахшы тутурду сәси,
Һәр ким ола көрсә дүшәр һәвәси.
Чөлдә мәни көрдү мүәллимләри,
Тутду апарды өзү лап ичәри.
Хеjли данышдырды мәни, динләди,
Сонра нәвазишлә мәнә сөjләди:
— Де сәни көндәрсин атан мәктәбә,
Елм охуjуб та jетәсән мәтләбә.

1907

ИТ ВӘ КӨЛКӘСИ

Бир ит ағзында бир сүмүклә сәһәр,
Су кәнарындан еjләjирди күзәр.
Суда өз көлкәсин көрүб о заман,
Санды бир өзкә итдир ол һеjван.
Сүмүjү атды тез о бир jанә,
Суjа вурду өзүн һәрисанә,
О ити та ки, горхуjа салсын,
Бәлкә ағзындакы әти алсын.
Тапмады бир шеj, олду чох гәмкин,
Һәм итирди наһаг jерә хөрәjин.
Көлкәjә уjма, һирсү гәфләтдән —
Та әлин чыхмасын һәгигәтдән.

1907

ЈАЗ

О күн ки, фәсли-јаз олар,
Кечә, күнүз тараз олар.
Һаванын артар истиси,
Даһа сојуглуг аз олар.
Әрир дағын, чөлүн гары,
Ахар дәрәләрә сары.
Курулту илә сел кәләр,
Салар сәдаја чајлары.
Гарангуш ол заман кәләр,
Јенә тикәр јувасыны,
Гонар јашыл ағачлара,
Охур көзәл һавасыны.

1907

ГУШЛАР

Гушлар, гушлар, а гушлар!
Гарангушлар, а гушлар!
Чәһ-чәһ вурун бурада,
Каһ јердә, каһ јувада.
Гонун бу тәк будаға,
Чох кетмәјин узаға.
А гушларым, кетмәјин,
Мәни гәмкин етмәјин.
Гушлар, нечин кедирсиз?
Јохса ки, сејр едирсиз?
Гушлар учду, әкилди,
Вај, сәсләри кәсилди.
Бир сәс кәлир узагдан,
Мән динләрәм бајагдан:
Сөјләр ки, гыш јавугдур,
Сизин јерләр совугдур.
Вар истичә өлкәләр,
Гышда бизә хош кәләр.
Сәбр ејлә, гој јаз олсун,
Бир гар, јағыш аз олсун,
Совгат кәтирәр гушлар,
Сизә көзәл маһнылар.

1908

ОТ БИЧИНИ

Көј чәмәнин әтри тутуб һәр јери,
Чулғалајыб дағ, дәрәни, чөлләри.
Әлдә бичинчи дарағы сәфбәсәф,
От дарајырлар гарылар һәр тәрәф.
От гурусун бурда јығарлар шәлә,
Јаш оту бир јанда сәрәрләр һәлә.
Кәндлиләр әлләрдә тәмамән јаба,
Арабаја оту јығарлар габа.
Арабаја от галанар, дағ олар,
Кәндлиләрин онда кефи чағ олар.
Арабаја ат гошулуб көзләјир,
Санки гахылмыш јерә, тәрпәнмәјир,
Әјмә кими сахламыш ајагларын,
Саллајыбан һәр ики гулагларын.

1908

ТӘНБӘЛ

Чох јатма, дур, а тәнбәл,
Јатсан олар иш әнкәл.
Күн дағлара јајылды,
Һәр бир јатан ајылды.
Јар-јолдашын сәһәрләр
Тез мәктәбә кедәрләр.
Сән чәштәдәк јатырсан,
Пал-палтарын атырсан.
Хејрү шәрин ган, оғлум,
Өз һалына јан, оғлум.
Бир азча һиммәт ејлә,
Бир азча гејрәт ејлә.
Һәр ким диләр шад олсун,
Кетсин чалышган олсун.

1908

КҮЛЛӘРИН БӘҺСИ

Гызыл күл

Мән шаһыјам гөнчәләрин, күлләрин,
Ән көзәл истәклиси бүлбүлләрин.
Мән һамыдан јахшы јарашыглыјам,
Севмәлијәм, әтрә булашыглыјам.
Фәхр едәрәм һаләтимә, һәнкимә,
Гырмызы јарпагларыма, рәнкимә.
Бағы тутар әтри-дәһаным мәним,
Ејби нәдир варса тиканым мәним?!

Ағ занбаг

Әлдә мәним ағ гәдәһим вардыр,
Ағзынадәк әтр илә сәршардыр.
Вар арыдан өтрү гызыл тәк тозум,
Бојда, бухунда да гәшәнкәм өзүм.
Кәрчи узундурса мәним јарпағым,
Јохду јенә ловғалығым, азмағым.
Һаф, кәпәнәк, хырда гарышга јенә,
Күндә кәләрләр, сығынарлар мәнә.

Шәббу

Кәр јох исә севмәли рәнким мәним,
Шух дејилдирсә дә һәнким мәним,
Әтрим узагдан бүрүјүр аләми,
Валеһү һејран еләјир адәми.

Халг дејәр чүн һамы шәббу мәнә,
Фәхр үчүн, әлбәттә, јетәр бу мәнә.
Мән үмәралар бағынын малыјам,
Күлләр арасында тамашалыјам.

1908

КҮЧӘ УШАҒЫ

Көрсәм чамырлы бир күчәдә ојнајыр һачаг,
Чылпаг, ајаг јалын, башачыг бир дәчәл ушаг,
Адәт едиб сөјүшмәји, даим савашмағы,
Ит говмағы, даш атмағы, халга саташмағы,
Әхлагы позуғ, адәти пис, пасибани јох,
Гәлбим јанар она, дејәрәм: «Ај јазыг чочуг,
Сән севкили вәтәнчијимин күл фиданысан,
Сән бир көзәлчә гөнчәсән, амма јабанысан.
Зәнним будур, диләнчилик ејләр анан сәнин,
Зинданлар ичрә чан чүрүдүр һәм атан сәнин.
Сән көзләмирмисән јашамагдан чох ил һәлә?
Зүлмәтли јоллар ичрә кәзирсән нечүн белә?
Јаврум, гузум, баһари-һәјатын нә чүр олар?
Чапгынчылыг, сәфаһәтү фисгү фүчур олар.
Кәсбин јох, үсрәт илә кечәр чох мәишәтин,
Билмәм ки, фәһләликдә јетәр вәгти-рeһләтин,
Ја хәстәханә ичрә, ја күнчүндә зинданын,
Јаинки дәзкаһлар далысында чыхар чанын?
Ох, јаврум, анласајды бу күн милләтин сәнин,
Билсәјди лајигинчә экәр гијмәтин сәнин,
Чан тәк басарды бағрына, ејләрди тәрбијәт,
Олмазды разы пуч оласан бөјлә бичәһәт.
Әсбаби-фәхр олмуш икән сән дә милләтә,
Мин дүрлү фаидә јетирәрдин чәмаәтә.

1909

ГАРЫШГА ВӘ МИЛЧӘК

Деди бир күн гарышгаја милчәк:
— Сән зирәксән вә ја ки, мән зирәк?
Һара мән истәсәм учуб кедәрәм,
Өзүмә һәр јери јува едәрәм.
Һәр хөрәк үстүнә гонуб јејәрәм,
Сәндән артыг һүнәрлијәм дејәрәм.
Мәни һәркәһ ки, говсалар, гачарам,
Учмаға онда гол-ганад ачарам.
Ганадым вермиш ихтијар мәнә,
Јохдур әсла гәмим, нә вар мәнә?
Хөрәјимдир һәмишә амадә,
Ким јашар мән кими бу дүнјадә?
Хабкаһым һәририү дибадыр,
Мәнзилим бәзми-шаһү пашадыр.
Јохдур әсла нә һөрмәтин, нә јерин,
Сөјлә, аја, нәдир сәнин һүнәрин?
Деди гарышга: — Кәс даһа сөзүнү,
Бәсдир, аз тә'риф ејлә өз-өзүнү.
Јај күнү јығмајанда мајәһтач,
Гыш оланда, одур, галарсан ач,
Чәкәрәм јајда мән экәрчи чәфа,
Сүрәрәм гыш заманы лејк сәфа.

Ишдән өтрү ки, кетмәди тәнбәл,
Ишинин ахыры олар әнкәл.
Чәксә һәр ким ки, бир гәдәр зәһмәт,
Олар, әлбәттә, агибәт раһәт.

1909

АЈЫ ВƏ АРЫЛАР

Бир ајынын дүшдү јолу бир заман
Бал арысы кəндисинə накəһан.
Јыхды јерə кəндини дəрһал ајы,
Та дағыдыб сонра јесин бал, ајы.
Акаһ олан тəк арылар һалдан,
Олдулар ашифтə бу əһвалдан.
Ол ајыны дөјмəјə билиттифаг —
Ејлəдилəр һəмлə һəрə бир сајаг.
Көрдү фəнадыр ишинин ахири,
Гачды о саəт ајы ордан кери.

1909

ТҮЛКҮ ВƏ ГУРД

Түлкү кəзəндə јыхылыб накəһан,
Бир гујуја дүшмүш иди бир заман.
Торпаға сүртмүшдү үзүн, һəм көзүн,
Гуртара билмəзди өлүмдəн өзүн.
Дүшдү гəзадан ора гурдун јолу,
Бахды ки, көрсүн гују бошдур, долу.
Түлкү ону көрдү, салам ејлəди,
Ағлады, јалварды белə сөјлəди:
— Гурд лəлə, сəндəн едирəм илтимас,
Сəн мəни бу тəһлүкəдəн гыл хилас.
Гурд деди: — Чох-чох јанырам һалына,
Хатирим ашифтəдир əһвалына.
Билмирəм ахшам едəчəксəн нечə?
Сүбһ ачачагсан нə сајаг бу кечə?
Түлкү деди: — Чох сағ ол, еј гурд лəлə,
Бош данышыгдан нə јетəр һасилə?
Сəн белə һəркаһ мəнə гəмхар исəн,
Һалыма рəһмин кəлиб ағлар исəн,
Бир гəдəр ип тап мəнə гыл илтифат,
Вер мəнə бир нөв илə бурдан ничат.
Јохса ки, етмəз гуру сөз иктифа,
Иш кəрəк олсун, нə əбəс иддиа.

1909

ТҮЛКҮ ВƏ МЕЈМУН

Деди бир түлкүјə бир күн мејмун:
— Сəндə, јолдашчығазым, чохдур јун,
Мəн, көрүрсəн ки, нə чүр үрјанам.
Мүстəһəгги-кəрəмү еһсанам.
Түкүн əндазəдəн артыг көрүнүр,
Гујруғун, көр нечə, јерлə сүрүнүр.
Елə бир лүтфү инајəт, түлкү,
Илтимасими ичабəт, түлкү.
Сахла əввəл сəнə лазым оланы,
Вер мəнə сонра о артыг галаны.
Бүрүјүм мəн дə онунла өзүмү,
Мəрһəмəт ејлə, гəбул ет сөзүмү,
Сөјлəди түлкү: — Əбəсдир бу хəјал,
Мəндəн ол мəрһəмəти етмə суал.
Гујруғум кəрчи узундур, а киши,
Вар онун кəндинə мəхсус иши.
О һəмишə сүпүрүр торпағы,
Мəнə лазымдыр онун олмағы.

1909

АЈЫ ВƏ ШИР

Əлбир олуб бир ајы бир шир илə,
Овладылар довшаны тəдбир илə.
Олмадылар разы ону бөлмəјə,
Чыхды иш ахыр өлүб-өлдүрмəјə;
Чејнəдилəр, дишлəдилəр, диддилəр.
Бир-бирини ал гана гəрг етдилəр.
Өзлəрини тагəтдəн салдылар,
Һəр бири бир сəмтə дүшүб галдылар.
Түлкү узагдан көрүб ол һалəти,
Билди ки, јох һеч биринин тагəти.
Кəлди көтүрдү ову, етди фəрар,
Һəсрəт илə бахды далынча булар.

1909

ОҒРУ ВӘ АНАСЫ

Бир мәктәбли оғурлады бир вәгти
Јолдашынын китабыны хәлвәти.
Евләринә кизлин ону кәтирди,
Өз истәкли анасына јетирди.

Валидәси оғурлуғун анлады,
Јаврусуну нә гарғды, нә данлады.
Өз тутдуғу ишдән ушаг хошланды,
Бундан сонра оғурлуға даданды.

Фикр ејләди: «Нә јоғурдум, нә јапдым,
Әчәб ишдир, һазырча көкә тапдым».
Кәсб етмәди, чиб кәсмәк адәт етди,
Гулдур олду, ев кәсди, гарәт етди.

Оғрулара јар олду, јолдаш олду,
Гулдурлара, гачаглара гошулду.
Бир иш үстә ахыр мүгәссир олду,
Диванбәји һөкм ејләди, тутулду.

Ганун үзрә мүһакимә олунду,
Фәрман чыхды, асылсын, һөкм охунду.
Заваллы та чәзасыны динләди,
Изн истәди, бир нечә сөз сөјләди:

— Ај һакимләр, мүгәссирәм, доғрудур,
Һәгигәтдә мәним анам оғрудур.
Әввәл дәфә оғурлуға ујаркән,
Јолдашымдан китаб оғурлајаркән,

Етсә иди анам мәни мәзәммәт,
Олмаз идим инди бу нөв бәдбәхт.
Мәнә анам белә олмуш мүдәббир,
Инсаф илә дејин, кимдир мүгәссир?

1909

КҮН ВӘ КҮЛӘК

Бир заман олду бир белә говға,
Күләк илә күн етдиләр дава.
Деди әввәл күләк: — Едәк бир фән,
Мән көрәк күчлүјәм вә ја ким, сән?

Күн деди: — Бах, будур, бу дағда чобан,
Күчүнү һәр нә варса ејлә әјан;
Һансымыз ачдырар онун јахасын,
Бачарыб да чыхартдырар чухасын,

Дејәрик ким, онун күчү чохдур,
Она дүнја үзүндә тај јохдур.
Күләк ол дәмдә бәрк әсиб гајаја,
Тоз гопартды, күч ејләди чухаја.

Чухасын чәкди ол чобан башына,
Кетди сөјкәнди бир гаја дашына.
Нә гәдәр јел сојутдуса һаваны,
Чобан артыг бүрүндү бәрк чуханы.

Вермәди бир нәтичә тәдбири,
Бәлкә бәр'экс олду тә'сири.
Күнә нөвбәт чатан кими о заман,
Вәсәти-асиманда олду әјан.

Белә бир исти торпаға салды,
Алышыб јанмаға чөл аз галды.
Чобана исти күч кәлиб о заман
Чухасын, палтарын чыхартды һаман.

Јел чалышды нә гәдр гурду кәләк,
Јенә ахырда олду күн зирәк.
Күч вә зор илә һеч бир иш ашмаз,
Иш әлиндә һәлим олан чашмаз.

1909

СӘРЧӘ ВӘ ГЫРҒЫ

Сәрчәни бир гырғы едәркән шикар,
Бир тәләјә олду гәзадан дүчар.
Ҹүтчү көрүб тутду ону ол заман,
Гырғы кәлиб наләјә етди фәған,
Сөјләди: «Рәһм ејлә, мәни гыл хилас,
Иҹз илә сәндән едирәм илтимас.
Истәр идим овламаға сәрчәни,
Сән нијә наһаг јерә тутдун мәни?
Вермәмишәм мән ки, хәсарәт сәнә,
Сән дә дәхи вермә әзијјәт мәнә».
Ҹүтчү баба бөјлә дејиб гејзнак,
Ејләди ол гырғыны ол дәм һәлак.

Халг илә һәр кәс нечә рәфтар едәр,
Һагг ону ол дәрдә гирифтар едәр.
Јахшылыға јахшы ҹәзалар алар,
Пислијә һәм дүрлү әзалар алар.
Сә'ј елә әхлагыны гыл хубтәр,
Хулги-һәсән саһиби ол, еј пәсәр.

1909

УЛАҒ ВӘ АСЛАН

Бир хоруз илә бир заман ешшәк
Кәнд ичиндә кәзирдиләр тәк-тәк.
Накаһан көрдүләр ки, бир аслан
Үз гојуб кәнд сары кәлир гәрран.
Горхудан салдылар хүрушү сәда,
Бир-бирә дәјди каттавү коха.
Вә'зү өвзаы чүнки көрдү јаман,
Гајыдыб гачды чөл сары аслан.
Белә көрчәк улағ күман етди:
«Горхду мәндән бу шир, гачыб кетди».
Даһа шөвгүндән олмады раһәт,
Еләди шири говмаға ҹүр'әт.
Гајыдыб шир бахды мәстанә,
Көрдү ешшәк кәлир дилиранә.
Күлдү бир гәдр онун сәфаһәтинә,
Дәркинә, фәһминә, фәрасәтинә.
Тутду јыхды јерә о наданы,
Јыртды, чырды, дағытды һејваны.
Дириликдән олан заман мә'јус,
Анлајыб ешшәк ејләди әфсус:
— Күчүмү мән билә-билә наһәг,
Ширә гылдым һүҹум мән әһмәг.
Мән билирдим бу асланын һүнәрин,
Чәкирәм инди сәһвимин зәрәрин.

1909

ИЛК БАҺАР

Кәлди мартын доггузу,
Бајрам етдик новрузу.
Гар әриди, јох олду,
Чајларда су чох олду.

Дағлар, чөлләр дишәрди,
Новруз кулу көјәрди.
Кечә-кундүз тәнләшир,
Һава һәрдән чәнләшир.

Дағa галхыр думанлар,
Тез-тез јағыр нејсанлар.
Јүнкүл, сәрин меһ әсир,
Јағмуру бирдән кәсир.

Араланыр булутлар,
Тәравәтләнир отлар.
Дүшүр күнүн зијасы,
Артыр јазын сәфасы.

Көј үзүндә бир гәшәнк
Таг көрүнүр једди рәнк.
Көзәл гөвси-гүзеһләр,
Гәлбә верир фәрәһләр.

Гушлар өтүр чөлләрдә,
Өрдәк үзүр көлләрдә.
Әсир исти күләкләр,
Учур газлар, өрдәкләр.

Јарпагланыр ағачлар,
Јашылланыр јамачлар.
Сејрә чыхыр ушаглар,
Көј чәмәндә ојнаглар.

1912

ИКИ УШАГ

Јолдашына бир ушаг
Деди: — Дур кәл ојнајаг.
Ојнамағын вахтыдыр,
Гызыл күлүн тахтыдыр.
Гызыл күлү әкәрләр,
Мисгал илә чәкәрләр.
Кедәк көрәк ушаглар
Бағда нә чүр ојнаглар.
Јолдаш деди: — Гардашым,
Динмә, ағрыјыр башым.
Ачылса күл, олса јаз,
Мәним көнлүм ачылмаз:
Мән дәрсими билмирәм,
Ојнамағы нејлирәм.
Буна деди о бирси:
— Бу күн гој галсын дәрси,
Инди һәлә кәл кедәк,
Бағда кәзиб сејр едәк.
Ертә дурарсан сәһәр,
Дәрси едәрсән әзбәр.
Јолдашы верди чаваб:
— Данышма бәд-биһесаб,
Субһә бу күнкү киши,
Гојмаз ағыллы киши.
Дәрсими һазырларам,
Сонра кедиб ојнарам.

1912

КӨЧ

Сәһәр-сәһәр јаз чағы,
Көчүр оба јајлаға.
Кәлинләрин балағы,
Батыр лилә, батдаға.

Арвад, киши, оғлан, гыз,
Көн чарыглы, башмаглы,
Кедир горуг-гајтагсыз,
Кәлин, гызлар јашмаглы.

Гојун, гузу, ат, ешшәк,
Салмыш чөлә галмагал,
Дәвә, маја, нәр, көшәк,
Лөкләјирләр далбадал.

Киши әлиндә чомаг,
Сүрүр јүклү өкүзү.
Дәвә үстә бир ушаг
Чох охујур бу сөзү:

«Ағ дәвә алчаг кедәр,
Голунда голчаг кедәр.
Ағ дәвәнин көзләри,
Јерә дәјәр дизләри.
Енди чаја јуһ-јуһ,
Ағча маја јуһ-јуһ».

1912

АНА ВӘ БАЛА

Отурмуш ана,
Басмыш бағрына —
Назлы көрпәсин,
Лаjла дер она.

Ушаг jатмаjыр,
Бахыр, ағлаjыр,
Анасы ону
Бу чүр охшаjыр:

«Дағда дарылар,
Сүнбүлү сарылар,
Гоча гарылар,
Бу балама гурбан.

Дағда тағанлар,
Бир-бирин боғанлар,
Оғлан доғанлар,
Бу балама гурбан.

Бир бөлүк атлар,
Атлар көj отлар,
Әрсиз арвадлар,
Бу балама гурбан.

Дағын маралы,
Көзү гаралы,
Дүнjанын малы,
Бу балама гурбан».

1912

ИКИ ДАНА

Кетмишди бир чүт дана,
Отламаға бир јана.
Нахырдан ајрылдылар,
Бир дәрәдә галдылар.
Ахшам оланда бири,
Истәди дөнсүн кери,
Јолдашын дүмсүкләди,
Бу чүр она сөјләди:
— Ај дана, дана, дур кедәк,
Гарныны долдур кедәк,
Јолдашы верди чаваб:
— Етмә, чаным, изтираб,
Тәләсмә чох, ертәдир.
Ешитдикдә бу сөзү
Қәндә гајытды өзү.
О бирси орда јатды,
Гурд да кәлиб дағытды.
Јолдашы кәлди сәһәр,
Та ондан тутсун хәбәр.
Көрдү ки, о чан верир,
Рәһми кәлиб диндирир:
— Ај дана, дана дартадыр.
— Диндирмә, дәрдим артадыр.
— Мән сәнә дедим кәл кедәк,
Сән нијә дедин ертәдир?

1912

МӘКТӘБ ШАКИРДИ

Иштә бир тәрбијәли, агил ушаг,
Иштә бир зирәк, ајыг, камил ушаг,
Кејиниб мәктәбинин формасыны,
Көтүрүб голтуғуна чантасыны,
Мәктәбә шөвги-тамам илә кедир,
Кечмәсин вахты дејә сүр'әт едир.
Кечә-күндүз чалышыр мәрданә,
Истәјир сибгәт едә әгранә.
Көнлүнүн аризуји-јектасы:
Вәтәнү милләтинин еһјасы.
А чочуг, кет, сәнә һәг јар олсун,
Чүмлә һалында мәдәдкар олсун.
Елм тәһсили әзијјәтли исә,
Гышда јол кетмәји зәһмәтли исә,
Горхма, гејрәтлә чалыш, әлбәттә,
Биләчәксән, охусан тез вәгтдә —
Ки, чаһан ичрә бөјүк инсанлар.
Нә гәдәр зәһмәтә дүшмүш онлар.
Синфи-ә'дадини тәкмил ејлә,
Мәктәби-алидә тәһсил ејлә.
Сә'ј елә, сән дә бөјүк инсан ол,
Доғрулугда бу ада шајан ол!
Гој чаһан елм илә пүрнур олсун,
Вәтән о сајәдә мә'мур олсун.

1912

1253—14

АШПАЗ ВƏ ПИШИК

Кечмиш әјјамда, көһнә дөвранда
Бир бөјүк падишаһын Иранда,
Бир нәфәр камил ашпазы вар иди,
Тәбх ишиндә зијадә пәркар иди.
Биширәрди көзәл фисинчанлар,
Һазыр ејләрди дүрлү бүрјанлар.
Дадлы-дадлы, ләтиф мүсәммалар,
Иштәһа артыран мүрәббалар,
Лејк мәтбәх пишикләри һәр вәгт.
Јазыг ашпаз едән кими гәфләт,
Иттифаг ејләјиб чумарлар иди,
Әтдән, ашдан гапыб гачарлар иди.
Ашпазын тәлх оларды өвгаты,
Хәрчи артыб итәрди зәһматы.
Дарыхыб пусгуда чәкирди кешик,
Растына дүшсә иди һансы пишик,
Фикри ондајды ким, вуруб јыхсын,
Онлары өлдүрүб əвəз чыхсын.

Варды орманда бир ганан мејмун,
Чох фәрасәтли, кардан мејмун,
Дүшдү тәшвишә, јапды бир шура,
Јығды мејмунлары, деди куја:
— Чүмлә гәфләтдәсиз, а гардашлар!
Башымызда бөјүк фәлакәт вар.
Падшаһ ашпазы кәлиб гәзәбә,
Етмәк истәр пишикләрә гәләбә.

Олачагдыр мүһарибә бурада,
Горхурам биз тәләф олаг арада.
Јетмәмишкән бизә бу ишдә зәрәр,
Едәлим башга бир дијара сәфәр.
Дедиләр: — Ај гоча, зәифләмисән,
Чашыб әглин, јазыг, хәрифләмисән.
Биз һара, падшаһ сарајы һара,
Биз һара, чәнк, тәбл, нај һара?
Јахшы фикр ет бир, ај чаным, сән өзүн,
Бизә аја нә дәхли вар бу сөзүн?
Истәр ашпаз пишиклә чәнк етсин,
Бизә ондан нечүн зијан јетсин?
Һансы агил едәр буна бавәр —
Ки, јетәр бизләрә бу ишдә зәрәр?
Гоча мејмун чох ејләди исрар,
Сөзүнә һеч кәс етмәди играр.
Көрдү шеј чыхмајыр мүбаһисәдән,
Горхдуғујчүн о ганлы һадисәдән,
Өзү јалгызча етди тәрки-вәтән,
Башга орманда ејләди мәскән.
Ашпаз исә кәлиб даһа тәнкә,
Һазыр олмушду ол заман чәнкә:
Бишириб јығмыш иди јағлы пилов,
Мүрғи-турш, долма, күфтә, шорба, чилов,
Долдуруб дүзмүш иди нимчәләри,
Бәзәмәк истәјирди хөнчәләри —
Ки, гәфилдән пишикләр етди јүрүш,
Кетди талана мүрғи-туршү хуруш.
Гачдылар дишрә, чәкдиләр мирров.
Гапды ашпаз јанар бир одлу көсөв.
Бирин өлдүрдү, гојмады дәбәрә.
Бирисин дамда вурду, салды јерә,
Биринин архасынча силбәләди,
Филһәгигәт оларла чәнк елəди.
Лакин од дүшдү, дам-дирәк јанды,
Падишаһлыг, тәвилә одланды.

Кәрчи сөндүрдү јанғыны һүззар,
Һејф, јанмышды бир нечә атлар.
Јығды бајтарлары о дәм солтан,
Деди: — Тез атлара един дәрман!
Әрз гылды тамам бајтарлар:
— Шаһым, ат јанса бирчә дәрманы вар.
Хејли мејмун јағы кәрәк булуна —
Ки, јанан атлара әлач олуна.
Солтан әмр етди, ләшкәр атланды.
Чыхды фәрман, сәрәскәр атланды.
Пәһливанлар көтүрдү тиру каман,
Олду фөврән мүһасирә орман.
Дөрд тәрәфдән атылды гуршунлар,
Күлләбаран олунду мејмунлар.
Гошун өлдүрдү онлары јексәр,
Гачыб анчаг гутарды бирчә нәфәр.
О да артыг әзабү зәһмәт илә,
Мин бәлаларла, мин әзијјәт илә,
Ол гоча мејмуна кедиб чатды,
Сурәти-мачәраны анлатды.
Ағлашыб олдуларса чох гәмкин,
Гоча сонра она вериб тәскин,
Сөјләди: — Бахмајан бөјүк сөзүнә,
Шүбһә јохдур, зијан вурар өзүнә.

1913

БИР МӘКТӘБДӘ ИМТАҺАН

Имтаһан мәчлиси гурулмушдур,
Залда скамјалар гојулмушдур
Бир-бириндән беш-алты аршын узаг,
Һәр бир скамја үзрә тәк бир ушаг,
Нәзмү тәртиб илә отурмушлар,
Имтаһанчын сијаһи тутмушлар.
Бунларын гаршысында азча кәнар
Јашыл өртүклү бир бөјүк миз вар.
Үзви-мәхсус олан мүәллимләр,
Һәп отурмуш низам илә јексәр.
Гапылар өртүлүб гапанмышдыр,
Архасында нөкәр дајанмышдыр.
Гејз илә дурмуш орталыгда мүдир,
Имтаһан јазысын едир тәгдир.
Рә'д тәк курлајан заманда сәси,
Чыхмајыр, сан, чочугларын нәфәси,
Һамынын гаршыда гәләм-кағызы,
Гурумушдур јазыгларын боғазы.
Әсәбиликдән иштә бә'зи чашыр,
Әлләри титрәјир, дили долашыр,
Бә'зинин горхудан көзү гаралыр,
Үрәји чырпыныр, үзү саралыр.
Бә'зи тутмуш ики әлилә башын,
Фикрә далмыш, унутмуш аркадашын.
Өзүнә јолдашын көрүб үскүн,
Бә'зи олмуш һәјатына күскүн.
Каһ мудирин ачыглы гашгабағы

О сајаг горхудуб јазыг ушағы —
Ки, јазыг бүсбүтүн итирмиш өзүн,
Јазмаға тапмајыр дүнәнки сөзүн.
Ајры-ајры һәрә китабәт едир,
Хачәләр онлара нәзарәт едир.
Һансы шакирддә варса истеʼдад,
Фикрә пичидәдир, јазыр дилшад;
Һансы шакирддә ким бәтаәт вар,
Сурәтиндә гәрибә һаләт вар,
Јару јолдашларындан ар едәчәк,
Бәлкә ахырда интәһар едәчәк.
Бу сајаг кәсби-елмә рағиб икән,
Бу сајаг хачәләр мәвазиб икән,
Тифли-мәʼсумлар имтаһан тутду,
Башларында билик мәкан тутду.
Алдыларса гызыл нишанларыны,
Һејф билмәзләр өз лисанларыны.
Әчнәби дилләриндә чох маһир,
Өз лисанында дилләри гасир.
Аталар чохлары әвамүннас,
Өз јанында едир бу нөвʼ гијас:
«Өз дилиндән һеч олмасын хәбәри,
Ону билмәклијин нәдир сәмәри?»
Өз дилин билмәмиш јарым-јамалаг,
Тәрбијәт алса әчнәбидән ушаг,
Һисси-миллијјәт онда битмәзми?
Ады дүнја үзүндә итмәзми?

1913

ҺЕКАЈӘЛӘР

ЧӘРРАҺЛЫГ

А. П. Чехова нәзирә.

Дәлләк дүканыдыр. Дүканын ичәрисиндәки сағ тәрәфдә олан ширәли сәкинин үстүнә салынмыш јыртыг һәсирин үзәриндә башыачыг отуран мүштәринин үстүнә гырмызы, чиркли фитә салынмыш; габағында башы кечәл балача шакирд овуч илә тасдан су көтүрүб мүштәринин тәпәсиндән төкүр вә бојнуна, боғазына чаланыркән онун башыны исладыр.

Сол тәрәфдәки сәкинин үстүндә палчыг мангалын кәнарында гојулмуш ики балача тасда исти су буғланыр.

Дәлләк шакирди һәрдән бурнуну әтәјинә силиб башыны гашыјаркән, мүштәринин башыны овмагда иди. Устасы дәлләк Мәшәди Әскәр бир өрү ашаға, бир өрү јухары кејдији гара гәдәк архалығынын дөшү вә әтәкләри чиркдән гара мешин кими ишылдајыр, сүртүлүб јыртылмыш чибләринин ағзы садыр бағламыш; белиндәки кисәбәндинин јарысы јејилмиш гајышынын үзәринә һәрдән үлкүчү савлајыб сүртүр вә ағзындакы деми чубуғунун түстүсүнү додағынын күнчүндән пүскүрәрәк һавада думанладыр. Бу һалда моталпапаг, шал чухалы, узун бојлу, чалсаггал бир киши гапыдан ичәри кириб салам верир. Сонра чиркли, гара сәпкили ағ дәсмал илә бағладығы сағ көзүнүн үстүнә әлини гојуб, сол сипалаг көзү илә ојан-бујана бахыб:

— Уста бурададырмы? — дејә сорушур.

Уста Әскәр деми чубуғуну әлинә алыб әснәјәндән сонра:

— Аһа, хош көрдүк, а Молла Еjваз дајы, нә әчәб сәндән? Нә гуллуғун вар?

— Шүкр олсун, aj уста.

Өмрүнә дуачы варам.

Әлиндәки хурчуну сәкинин үстүнә гојуб ајаг үстүндә дурдуғу һалда:

— Анчаг, чанына сағлыг, бир нечә күндүр ки, дишим ағрыјыр. Нә чај ичә билирәм, нә чөрәк јејә билирәм, нүзлә дуасы да јаздырдым, јенә тохтамады. Билмирәм бу нечә дәрддир? Ох... ох.. Белә сызылдајыр ки, елә бил гулағымын ичинә мых чахылыр. Лап бејнимин ичи дә лүккүлдәјир. Аз галыр башым партласын. Инан ки, намусума гысылыб ағламырам. А киши, бу чајы бина гојанын Аллаһ евини јыхсын. Бундан ирәли јүз јашында кишиләрин ағзындакы дишләри сәдәф кими иди. Бу чај зәһирмар бәдәнимизин ахырына чыхды.

Уста Әскәр:

— Көзүнә нә олуб, а киши, бағламышсан?

— А киши, бу дишим зәһирмар санчдығына көрә бағламышам. Јохса көзүм ағрымыр.

Уста Әскәр:

— Дәсмалы ач, бир бахым көрүм.

Молла Еjваз:

— Ваһ, ваһ, дишим елә санчыр, елә санчыр ки, үрәјимин башы зоггулдајыр. Ағзымы ача билмирәм, даныша билмирәм. Үз-көзүм дә шишиб, кечәләр сәһәрәчән јата билмирәм

Уста:

— Зәрәри јохду, отур, ач ағзыны көрүм.

Молла Еjваз отуруб дәсмалы ачандан сонра ағзыны аралајыр. Уста Әскәр дә башыны әјиб онун ағзына бахыр. Илләрдән бәри тәнбәки түстүсүндән саралмыш дишләрин арасында паласа бағламыш чиркли бир чүрүк диш көрүнүр.

Молла Еjваз:

— Нә гәдәр ағзыма сумаг тутмушам, нә гәдәр тәзәк түстүсү вермишәм, динчәлмәмишәм. Үздән ираг, ермәни Мелкумдан да диш дәрманы алыб гојдум, һеч бир көмәклик еләмәди. Билмирәм бу нечә дәрддир мәни тапды? Аллаһа пәнаһ, оручлуг да кәлди чатды. Даһа һеч дава-дәрман еләмәк олмаз.

Уста Әскәр (бир гәдәр дајанандан сонра):

— Молла дајы, кәрәк дишин чәкилсин?

— Сән јахшы билирсән, нә әрз едим, һәр нә еләмәлисән елә; анчаг бирчә динчәлим... Аллаһ өмүр версин, аллаһ сәни әскик еләмәсин. Мән кечә-күндүз сәнә дуачы варам.

Уста Әскәр:

— О нәмәнәдир? Мәним әлимдә су ичмәкдән дә асандыр, — дејиб көһнә бир фитәјә бүкүлмүш карастыларын ичиндән бир кәлбәтин чыхардыр. — Чәррәһ дејәндә чәтин бир шеј дејил, анчаг адәт лазымдыр. Әл кәрәк әсмәсин, вәссалам!... Одур, срағa күн Марағалыоғлу Һачы Бәјдәмирин дә диши ағрыјырды. Киши Иран сөвдәкәри, чијниндә кабили күрк, ајағында сағры башмаг. Бир дәгигәдә дишини чәкдим, гуртарды кетди. А киши, зарафат дејил, сүмүк сындырмышам, бунлары өјрәнинчә гат-гат габыг гојмушам. Мәним әлимдән һәр шеј кәлир. Гол ганы алмаг, мәлазә чәртмәк, дилалты ганы алмаг... Бунлар сәнә зарафат кәлмәсин; кәрәк биләсән ки, гејфал ганы һансыдыр, осејлим һансыдыр, әкһәл һансыдыр. Галды диш чәкмәк, диш чәкмәк мәним әлимдә су ичмәкдән дә асандыр. Бу саат чәкәрәм. Јохса һәр данадолуг, чана-чуна адамын иши дејил. Елә диш вар кәлбәтин илә чәкәрләр, еләси вар машын илә чәкилир, еләси дә вар ки, гармаг илә чәкилир. Онларын јерини билмәк лазымдыр.

Уста Әскәр кәлбәтини әтәјинин учуна силәндән сонра истифһам һаләтилә она бахыб јерә гојур, сонра машыны көтүрүр:

— Һә, ач ағзыны, чох арала! — дејиб Молла Ејваза тәрәф јөнәлир. — Бу саат чәкәрәм гуртарар кедәр. Бу үч пүскәли дишдир; кәрәк бычағын учу илә азачыг әтини аралајым, вәссалам, гуртарды кетди.

Дишин әтини кәсир.

— Һә, чәтини бу иди.

Молла Ејваз:

— Нә дејим, Аллаһ сәнә көмәк олсун. Нә әҹәб, киши, сән варсанмыш. Јохса бу ҹамаат батыб гырыларды. Аллаһ сәнә өмүр версин.

Уста Әскәр:

— Бах, тәрпәнмә, анҹаг ағзыны јахшы арала.

Кәлбәтини көтүрүб ағзына апарыр:

— Дајан, дајан, тәрпәнмә, бир азачыг давам елә, бу саат гуртарым. — Зор илә диши чәкир. — Анҹаг сөз бурасындадыр ки, азы дишдир. Өзү дә үч пүскәли. Кәрәк көтүјү сыныб ичәридә галмасын. — Чәкир.

Молла Ејваз:

— Вај дәдәм вај! Ох, ох, ох...

Уста Әскәр:

— Дајан, дајан, бу саат гуртарым, әлимә јапышма, әлими бурах.

Чәкир.

Молла Ејваз:

— Вај, нәнә вај! Вај, баба вај! А киши чәк чыхсын, даһа нә узадырсан.

Уста Әскәр:

— Сәнә зарафатмы кәлир, бу ҹәррaһлыгдыр а!.. Бирдән олмаз. Будур, будур аз галыб.

Молла Ејваз ајагларыны дизләринә гәдәр галхызыб титрәдији һалда сурәти боғумтул, гара-гырмызы рәнк алыр., тәр үзүндән дамчылајыр, төјшүјә-төјшүјә нәфәс алыр.

Уста Әскәр исә вар күчү илә голларыны тәрпәдиб чәкмәјә чалышыр... Гајәт әзијјәтли бир дәгигә кечәндән сонра кәлбәтин шаггылты илә диши сындырыб Молла

Ејвазын ағзындан бајыра атылыр. Молла Ејваз диши чәкилиб гуртармыш зәнн едәркән, бармағыны ағзына апарыр. Лакин дишинин сынмыш олдуғуну һисс етдикдә:

— Чәкдин? Бу сәнин көрдүјүн иш!.. Ҹанына дәјсин.

Ағлар вә истеһзакаранә бир сәслә:

— Аллаһ јаман күндән сахламасын. Елә габилијјәтин бу имиш? Ҹаным, бир иши баҹармырсан, даһа нә үчүн бојнуна чәкирсән? А киши, сән мәни өлдүрдүн ки... Көзүмүн габағы гаранлыг кәтирир.

Уста Әскәр:

— Сән нә үчүн әлими тутурсан? — Ачыглы бир һалда: — Мән чәкирәм, сән мәним дирсәјимин алтындан вурурсан, нә билим нә ојун чыхардырсан. Гојдун мәкәр бир көрүм мән нә гајырырам.

Молла Ејваз:

— Сән салмысан зырпылығына, даһа она мән нә гајырым. Бир гәләти eләјә билмирсән, даһа нә бош данышырсан.

Уста Әскәр ачыглы бир һалда:

— Гәләт дә елә, даһа узун данышма, ач ағзыны көрүм. Өјрәнмисиниз һаваjы јемәјә. Бу өлү һалвасы дејил ки, дамағыны шаггылдада-шаггылдада јејәсән. — Молла Ејвазы јамсылајараг — «башармырсан, башармырсан». Бујурун, инди бу мәнә өјрәдәҹәк; башындан бөјүк данышмағына бах. Марағалы Бәјдәмирин сәнин ағырда әскинасы вар, дишини чәкдим, һеч уф да демәди... Мин дәфә үст-башы сәнинкиндән тәмиздир. Һеч әлимә дә јапышмады. Отур, ағзыны ач көрүм, мәни мә'тәл еләмә.

Молла Ејваз:

— А киши, башым киҹәлир, гој бир нәфәсими дәрим а... — Отурур. — Узун дартма, бир дәфә чәк чыхсын, мүхтәсәр елә.

Уста Әскәр:

— Инди бу мәнә өјрәдәҹәк. Аллаһын лә'нәтинә кәләсән, кор шејтан һа. Ач ағзыны! — Кәлбәтини салыр. —

Бу чәррабһлыгдыр а... Сәнә зарафат кәлирми јохса? — Голларыны тәрпәдиб чәкир. — Тәрпәнмә, аз галыб чыхсын, көтүјү лап дәриндәдир. — Чәкир. — Башыны тәрпәтмә. Һә, белә, белә. Бир азачыг дајан, һа. — Хырчылты сәси ешидилир. — Даһа инди гуртарар.

Молла Ејваз өлү кими һәрәкәтсиз отуруб, көзләри бәрәлиб дүканын сәгфинә дикилмиш, рәнки-рују ағарыб, үзүндән тәр ахыр.

Уста Әскәр:

— Ах, кичик кәлбәтин бурада олсајды, нә јахшы оларды.

Бу һалда кәлбәтин диши бурахыб Молла Ејвазын ағзындан бајыра атылыр. Молла Ејваз нәфәсини аландан сонра тез бармағыны ағзына сохуб ағрыјан дишинин әвәзиндә башга бир дишинин чәкилиб лахламағыны көрәркән:

— Тфу! Бојнуну аллаһ сындырсын! Чаным, сән мешәдән тутулмамышсан, ајы дејилсән ки... Ағрыјан диши гојуб башгасыны нә үчүн чәкиб лахладырсан? Аллаһ кәссин габилијјәтини!

Уста Әскәр:

— Ағзыбашына данышма, јекәбаш! Бунун сир-сифәтинә бах, башындан бөјүк данышмағына бах! Марағалы оғлу Һачы Бәјдәмир бөјүк тачир, нечә илләр Иранда олмуш, ағыллы адам, һачы киши, кабили күркү јүз маната дәјәр, о бир кәлмә артыг-әскик данышмады... Амма бу мәни көр нечә данлајыр.

Молла Ејваз сәкинин үстүнә гојдуғу хурчуну көтүрүб, әлини үзүнә гојдуғу һалда мырылдаја-мырылдаја гапыдан чыхыб кетди.

1915

БӘДБӘХТ АИЛӘ

Карс вә Әрдәһандан гачыб гуртармыш бир дәстә ачјалавач, чыл-чылпаг арвад-ушаглар Тифлисдә мүсәлманлар мәһәлләсинин күчәләриндә сәфил-сәркәрдан галмышдылар. О чүмләдән бели бүкүлмүш ағсаггал Һәмид адлы бир киши, гоча бир арвад илә күчәнин бир тәрәфиндә, гуру торпаг үстүндә отуруб онбеш јашында хәстә бир оғлан ушағынын башыны дизи үстүнә алмышды. Гоча арвад даима хәстә чочуғун үзүнә бахаркән көзләриндән ахан ганлы, одлу јашы башындакы јыртыг көһнә шал илә силирди.

Хәстә чочуг бәнзи саралмыш, гыздырмадан ләһләјирди. Тез-тез кәсик-кәсик нәфәс алыркән чох-чох өксүрүрдү. Додаглары гурујуб, үзүнүн гәнәләри инчәлмишди. Биһушлуг һалында дүшмүш хәстә титрәк, зәиф сәслә:

— Ај нәнә, бир аз су — дејә буланыг, солғун көзләрини ачыб јенә дә гапады. Гоча киши дәриндән бир аһ чәкиб сакитанә ағларкән ајаға дурду, јахындакы гапыны ачыб су истәди. Дәрһал Мүслүмбәј адлы узунбојлу, хош сималы бир чаван су кәтириб о кишијә верди. Гоча киши сују алыб хејир-дуа едәркән нәвәсинин јанына кәлди.

— Бала, су кәтирмишәм, ал ич, — дејә ушағын башыны әлилә галдырды.

Хәстә чочуг титрәк, арыг әлини узадыб су габына јапышды вә биһисс бир һалда судан бир нечә удум ичдисә дә, пејдәр-пеј өскүрәк ону лап дилдән салды.

Мүслүмбəј бу һејндə гапынын ағзында дајаныб онларын бу фəлакəтли һалына бахырды. Гоча кишијə хитабəн:

— Əми, бу ушаг сəнин нəјиндир, оғлундурму? — дејə суал етди.

Һəмид киши јенə бир аһ чəкиб:

— Гардаш, бу ушаг мəним нəвəмдир, оғланларымы өлдүрдүлəр, гызларымы, кəлинлəрими əсир апардылар. Мəн башыбəлалы анчаг бу ушагчығы бир ноилə көтүрүб гачмышам. О да јолда бу ноилə хəстəлəнди... Шүкүр Аллаһын кəрəминə! — дејиб дə ағламаг боғазыны тутуб сакит олду.

Мүслүмбəј нəһајəтдə бу сөздəн гəмлəнди. Даһа бир сөз демəјиб евинə гајытды. Бир гəдəрдəн сонра күчəјə чыхыб:

— А киши, əми! Ушағы евə кəтириниз! — деди.

Мүслүмбəјин бу мəһəббəтиндəн фəлакəтзəдə аилəнин үзүндə шадлыг асары көрүндү. Мүслүмбəјə хејир-дуалар едəрəк, хəстəни ичəри апардылар.

Мүслүмбəј онлара мəнзил вериб раһат елəдикдəн сонра:

— Мəн кедиб ушаг үчүн һəким кəтирим, — дејə онлара тəсəлли верди.

Бир о гəдəр кечмəмишди ки, хəз палтолу, гара шлјапалы, чалсаггал бир доктор Мүслүмбəј илə бəрабəр ичəријə дахил олду. Хəстəни мүајинə едиб нүсхə јаздыгдан сонра, дышары чыхыб кетмəк истəди. Һəмид киши доктору эгəбинчə кəлиб онун ајагларына јыхылды. Онун өлү рəнкиндə олан учуг бəнзиндə горху əламəти мүшаһидə олунаркəн:

— Чəнаб доктор, сəһһəт үмиди вармы? — дејə мүнтəзиранə һалəтлə суал етди.

Доктор:

— Хејр, онун иши мүаличəдəн кечиб, — дејə чијинлəрини ојнатды. Сонра башыны ашағы дикиб мүтəкəбиранə бир һалəтлə фајтона тəрəф јолланды. Гоча киши:

— Доктор эфəндим! Аллаһ хатиринə, əкəр мүмкүнсə мүзајигə етмə. Бир бөјүк күлфəтдəн бирчə буна көз дикмишəм, — дејə горхулу бир əда илə докторун өнүнə кечди.

Доктор дајаныб фикрə кетдикдəн сонра:

— Һəлə бу дəрманы вериниз, бахалым нечə олур? фəгəт,... — дејə сөзүн ахырыны сөјлəмəјиб мүтəəссифанə бир əда илə əлини тəрпəтди, сонра Мүслүмбəјлə худаһафиз едиб фајтона əјлəшди.

Севкили нишанəсинин һəјатындан үмиди кəсилмиш гоча киши ајаг үстə гурујуб галды. Вар ə'засы титрəркəн һөкүртмə чалыб ағламаға башлады. Мүслүмбəј јазыға тəсəлли вериб евə гајытды. Гоча Һəмид көзлəринин јашыны əлилə силəркəн ичəријə кирди. Нəвəси фəрасəтлə бабасынын позғунлуғуну дəрк етдијиндəн јатагда дикəлиб:

— Баба, бураја кəл! — дејə ону чағырды.

Һəмид киши нəвəсинə јахынлашыб:

— Бала, сөзүн нəдир? — дејиб əјлəшди.

Ушагчыг дəф'əтəн арыг, назик голларыны галхызыб бабасынын бојнуна салды, нəнəси дə о севкили баласыны гучаглады, һəр үчү шиддəтлə ағлашдылар. Сонра хəстə чочуг:

— Баба, мəн билирəм доктор сəнə нə сөјлəди — дејиб јенə баба вə нəнəсини гучаглады вə башыны бабасынын чијнинə гојуб төшкүјə-төшкүјə бир гəдəр сакит олду. Бир аз динчəлдикдəн сонра:

— Баба, атамдан-анамдан сонра мəн даһа өлмəјими истəрəм. Анчаг сəнə васијјəтим одур ки, сəбр елə, чох ағлама. Нə етмəли, гəзадан бизим үчүн белə имиш...

Гоча киши өз саггалы узуну ахан көз јашларыны силəркəн:

— Бала, өлүм мəним үчүндүр. Аллаһ сəнин өлүмүнү

1253—15

мәнә көстәрмәсин... Горхма, бала, Аллаһ гојса сағаларсан...— дејә нәвәсинин үз-көзүн тумарлады.

Хәстә чочуг:

— Баба, мән билирәм, ахыр нәфәсимдир. Анчаг сәндән тәвәггем одур ки, мәни өзүн тәбрә гојарсан вә әкәр бу шәһәрдә галмалы олсаныз, тез-тез мәним гәбримин үстә кәләрсән, мәни унутмајасан — дејәрәк нәфәси кәсилди. Јенә дә баба вә нәнәсини гучаглајыб һәр үчү ағлашдылар. Мүслүмбәј онлары овудуб тәсәлли верди. Сонра доктор јаздығы нүсхәни өз нөкәринә вериб дәрман алмаға көндәрди. Сонра Һәмид кишијә хитабән:

— Әми, сәсин нә үчүн хырылдар? Мәкәр сән дә хәстәмисән? — дејә сорушдугда гочанын әјалы:

— Ај башына дөнүм, хәстә дејилдир, лакин үч күндүр ки, чөлләрин бузу, гары бу јазығын гидасы, хөрәји өлмушдур, — дејә чаваб верди.

Мүслүмбәј:

— Вај, сиз ачсынызмыш... Бәс нә үчүн, нијә сөјләмәјирсиниз? — дејә дәрһал онлар үчүн јемәк тәдарүк етди вә бир гәдәр дә сүд кәтириб хәстә чочуға ичиртдиләр. Бир саатдан сонра нөкәр дәрман кәтирди; ондан да хәстәјә вердиләр. Мүслүм сонра өз ишинә кетди.

Лакин әср заманы иди ки, хәстәјә ғишвә ариз олду. Он дәгигәдән сонра ајылдыса да, лакин бүтүн әһвалы харабләшмаға үз гојду. Әл-ајағы сојуду, алнында сојуг тәр әламәти көрүндү, верилән дава-дәрман боғазындан кечмәјиб һијәнкләриндән бајыра төкүлдү. Кечәнин јарысыначан бу һал үзрә галды. Севкили баласыны бәстәри-еһтизарда көрән гоча арвад јумругла өз синәсинә вураркән әринә хитабән:

— А киши, көрмәјирсәнми, һеч олмаса јасин оху, балам Гур'ансыз кечинмәсин — дејә һајкырды.

Бәдбәхт гоча киши чашыб өзүнү итирдијиндән «јасини-шәриф» әвәзинә «Һәмд сурәси» охумаға башлады. Бир о гәдәр кечмәди ки, хәстә чочуғун үзүнә өлүм рәнки гонуб бир-ики дәфә чәнә чалдыгдан сонра, нәфәси гәт олду. Бу вахт о бәдбәхт гочаларын башына санки гијамәт гопду. Кечәнин јарысы өзкәнин евиндә, гәриб өлкәдә ев саһиби нараһат олмасын дејә ихтијарсыз учалан фәрјадларыны синәләриндә боғаркән, о сојумуш бәдәни гучаглајыб сызылдадылар...

1915

ГАРАКҮНЛҮ ҺӘЛИМӘ

Гыш фәсли иди. Тәгрибән кечә јарысындан дөрд саат кечмишди. Дағларын, гајаларын зирвәләри зәиф, сөнүк бир ишыгла ағармышды. Күнәш һәнуз түлу етмәмишди. Һава гајәтдә сојуг иди. Јалчын гајаларын, јүксәк дағларын үзәриндә тәраким етмиш гар комалары вә буз парчалары әчәб гәрибә сурәтләр тәшкил етмишди. Шиддәтли әсән сојуг күләк ағачларын гурумуш будагларына, гајаларын бузлу јарғанларына чарпдыгча ваһимәли сәсләр төрәдирди. Нечә күндән бәри арасы кәсилмәдән ешидилмәкдә олан топ курултулары бир аз јавашымышды. Кет-кедә һава ишыгланыб күнәш зијасынын мүгәддимәтилчејиши әтрафдакы дағларын зирвәләриндә нүмајан олду. Бу һејндә Бајбурт шәһәринин ичәрисинә бир һөвлнак чахнашма дүшдү. Бу вәһшәт галанын тәслим едиләчәји хәбәриндән нәш'әт етмишди. Әһали сәрасимә әлинә кәләни көтүрүб гачышырдылар. Бәшәр балалары гојун-гузу кими мәләшәркән чөлләрә дағылмагда иди. Гоһум-гоншулары, һеч кәс һеч кимсәнин јадына дүшмүрдү. Һәр кәс өз чанынын гејдиндә, һәр кәс өз башынын һарајында иди. Анбарлара, тајалара од вурулмушду. Шиддәтли күләјин зәрбәсиндән јанғын анбаан артмагда иди. Бир нечә саат ара вермиш топ атәши јенидән фәалијјәтә башламышды. Пејдәрпеј атылан топ гумбараларынын дүшүб партламасындан һәр тәрәфдә бир атәш туфаны вүчуда кәлмишди. Бир аз фасиләдә шәһәр бом-бош бошалды. Кетмәјә гүдрәти оланлар тәмамән гачыб дағылдылар. Јалныз бәстәри-еһтизарда

булунан јетмиш јашлы Һачы Нуру кишинин әјалы Һәлимә кәсрәти-һүзн вә кәдәриндән чылдырмаг дәрәчәсинә кәлмиш икән әзизликлә бөјүтдүјү балаларыны хилас етмәји дүшүнүрдү. Анчаг ағлына бир шеј кәлди: беләки, горхудан титрәјиб дили тутулмуш, чығырышан он јашлы Зејнәб адлы гызынын вә алты јашлы Әһмәд адлы оғлунун әлиндән тутуб евләринин зирзәмисинә апарды. Сонра оранын дөшәмәси үзрә тә'бијә едилмиш бир тахта гапыны галдырыб титрәк бир сәда илә: «Бурасы пәк әски бир лағымдыр, мәдхәли бура исә, мәхрәчи мәмләкәтимизин ичәрисиндәдир. Аллаһа әманәт оласыныз, балаларым, бу јол илә кединиз, һәр һалда бир тәрәфә сәламәт чыхарсыныз үмид едирәм» — дејә Һәлимә керидөндү.

Заваллы чочуглар горхудан нә лағымын ичәрисинә кирмәјә, нә дә аналарынын јанына гајытмаға чүр'әт едирдиләр. Чансыз бәдән кими һәрәкәтсиз галмышдылар.

Көј курултусундан даһа дәһшәтли олан топ гумбараларынын тәрагәләри кетдикчә артмагда иди. Һәлимә исә әринин балини-еһтизарындан дизләрини гучуб одлу көз јашлары төкмәкдә иди. Та ки, галанын ичәрисиндә олан јанғын кет-кедә артыб бунларын да евләринә јетишди. Бир дәгигәдә атәш евин дөрд тәрәфини әһатә етди. Ағлајыб, сызлајыб сачларыны јолмагла каһ бајыра јүјүрүб, каһ ичәријә гајыдырды. Бу һејндә шејпур сәдасы ешидилди. Бунунла пишдарларын галаја јахынлашдығыны анлады. Вәһшәтдән бүтүн өзүнү итирмишди. Ачы, гара түстү евин ичәрисинә долуб буруг-буруг пәнчәрәләрдән харичә чыхырды. Гырмызы алов күләјин шиддәтиндән һәр дәм зәбанә чәкиб јан-јөрәни кәмирирди. Бичарә Һәлимә әринин јары өлү чәсәдини гучаглајыб евдән кәнара чыхармаг истәдисә дә, јағмур данәси кими төкүлән күлләләрә мә'руз олмаг горхусундан бу фикирдән дашынды. Лакин бир гәдәр чәкмәди ки, алышмагда олан пал-палтары онда бир һаләт төрәтди ки, о

точа хәстә әрини дә унудуб, о атәш далғаларынын арасындан өзүнү һәјәтә-бәрәјә атды. Бир нечә дәгигәдән сонра о, алышан мәгбәрәнин төкүнтүләри алтында зирзәмидәки лағымын да мәдхәли гапаныб, бичарә тифилләр орада галмаға мәһкум олдулар.

О фәләкзәдә чочуглар гаранлыгда горхушуб чығрышырдылар. Јекдикәрини көрмүрдүләрсә дә, лакин әл-әлә јапышыб лағымын ичәрисинә доғру бир нечә аддым ирәлиләдиләр. Лағымын јери рүтубәтли олдуғундан тез-тез ајаглары сүрүшүб јыхылмаг дәрәчәсинә кәлирди. Бир гәдәр кетдикдән сонра Әһмәдин ајағы бир шејә тохунуб үзүүстә јыхылды. Алны нәјә чарпдыса, јарылыб исти бир шеј үзүашағы чари олду... Ағрынын шиддәтиндән биһал олуб тәрпәнмәди. Зејнәбин әли гардашынын әлиндән үзүлдү. Фәгәт онун инилтисини ешидирдисә, нечә олдуғуну көрмүрдү. О бәдбәхт гызчығаз өз итијини арамаг гәсдилә әлини лағымын диварына сүртүб «Әһмәд! Әһмәд!» — дејә гардашыны чағырырды. Гәзадан һәмин јердә бир нечә јол ајрычы варды. О јетим гызчығаз гардашыны арамаг үчүн әлини лағымын диварына сүртә-сүртә бир нечә аддым кетдикдән сонра дәлиләр кими мүтәвәһһишанә бир һалда дајанды. Зира ки, Әһмәдин зығылтысы даһа ешидилмәмиш олду. Наүмидлијә гарышмыш бир горху онун вүчудуну сарсыб дизләри тагәтдән дүшдү. Учадан ағламасыны шиддәтләндирдисә дә, лакин лағымын диварында әкси-сәда төрәдән өз сәсиндән башга гејри сәс ешитмәди. Гүссәдән бағры чатламаг дәрәчәсинә кәлди. Ојан-бујана јүјүрмәкдән лағымын диварына әлләри, үзү тохунуб јараланды. Ганлы бармагларыјла, вәһшәтли гәлбилә итирдијини нә гәдәр арадыса, бир әсәр, бир нишанә буламады. Билахирә мәбһут бир һаләтдә дајаныб нә едәҹәјини билмирди. Бу һалда чох узагдан гајәт зәиф ишыг кими бир шеј көзүнә чарпды. Үрәји о гәдәр шиддәтлә дөјүндү ки, чырпынмасыны өзү ешидирди. Чох зәһмәтлә сүрүнә-сүрүнә о, ишыг кәлән тәрәфә јөнәлди. Бурасы

лағымын мәхрәҹи иди. Вәгта ки, лағымдан кәнара чыхды, күнәшин нуру онун алнына дүшүб һаванын сојуғу вүҹудуна тә'сир етдикдә ағлы башына кәлиб јурдсуз-јувасыз бир бијабанда булундуғуну дәрк етди. Абаданлыг арамаг хәјалы илә бујан-ојана диггәт етдикдән сонра чох узагда јыхылмыш бир табијә көзүнә саташды. Истәди ки, ораја кириб гардашы Әһмәди хилас етмәк үчүн јардым диләсин. Гәдәм көтүрүб ирәлиләдикҹә ајағынын алтында гап сычрајыб үз-көзүнә сәпәләнди. Јерә бахдыгда бир әскәр мејиди көрдү. Сонра дөнүб керијә диггәт етдисә бир мәһшәри-әмват ичәрисиндә булундуғуну мүшаһидә етди. Вәһшәти фөвгәл'адә артыб ағлаја-ағлаја бујан-ојана гошмаға башлады. Ајағы-ајағына долаша-долаша чох кетмәмишди ки, бир дәрәдән беш-он нәфәр јараглы атлы чыхдығыны көрдү. Заваллы ушағын горхудан дизләри титрәјиб јерә чөкдү. Бу атлылар әскәрләр иди. Онлар о бәдбәхт гызчығаза јахын кәлиб әл илә ишарә едәрәк:

— Горхма, горхма — дејә өзләрилә кетмәјә әмр етдиләр. О, бичарә гардашынын јанында галмаг лазым кәләркән хаһи-наһахи онларын әмринә итаәт етди. Бу минвал илә бир нечә ај Анадолу хәрабәләриндә сәфил-сәркәрдан долашырды. Бу мүддәтдә өзү кими бир нечә нәфәр кичик јашлы ушаглар да она јолдаш олмушдулар. Әскәрләрин әлләриндән төкүләнләри, бајыра атдыглары шејләри јемәклә өлүмдән бетәр бир һәјат кечирмәкдә иди. Таинки бир күн һаванын кәскин шиддәтли бораны о заваллы чочуғу бир мәхрубә евин далдасына сығынмаға мәҹбур еләди. Ичәри кирдикдә орада бир нечә нәфәр аҹиз, әлли киши-арвад көрдү ки, либас дејилән шејдән анҹаг сәтри-өврәтдән башга әјинләриндә бир шеј јох иди. Аһү әнинләри ешидиб-көрәнин үрәјини кабаб едәр иди. Лакин онларын арасында гуру торпаг үзрә дүшүб галмыш бир инсан һејкәли, бир арвад шәкли вар иди... Белә бәдви-нәзәрдә һәр кәс ону көрмүш олсајды, онун инсан олуб-олмадығыны јәгин едәмәзди.

Зира ки, шәкли-шәмаили дөнмүш иди. Үзү-көзү тамамән јанмыш вә гырышмыш иди. Кирпиксиз олан ганлы көз гапагларыны тез-тез гырпырды. Бәлли иди ки, ишыг онун көзләринә әзијјәт едирди. Бәдәнинин көрүнән јерләринин дәриси тамамилә јаныб гырмызы әт галмышды. О арвадын ким вә нәрәли олдуғуну билмәдији һалда Зејнәбин она рәһми кәлиб пәрәстарлыг етмәк үчүн она јанашды. Лакин биз танıјырыз ки, бу арвад һаман Һәлимә вә Зејнәбин анасы иди. О, һәсрәтлә чыхан хырылтылы сәс илә:

— Аллаһ хатиринә, бир ичим су, — дејә зарыды.

Зејнәб дәрһал гајыдыб сојугдан донмуш бармагларыны һаврыха-һаврыха сыныг бир габ парчасында она су кәтирди. О арвад сују ичдикдән сонра санки Зејнәбин бу гәдәр мәрһәмәтини дәрк етмәјиб бөһт вә сүкута далмышды. Лакин гајәт аһәстә сәслә бир нечә сөзләр тәкрар едирди. Зејнәбә о арвадын сәси ашина кәлдисә дә, танымады. Чүнки о заваллы һејкәл бир парча әт вә сүмүкдән башга бир шеј дејилди. Зејнәб тәрәһһүмамиз бир горху илә ашағы әјилиб онун сөзләринә гулаг вердикдә: «Зејнәб, Әһмәд!.. Зејнәб, Әһмәд!..» — сөјләдијини анлады. Бу кәлмәләри ешитмәкдән Зејнәбин үрәји далына дәјиб бир сөз сөјләмәк истәдисә, лакин ағламасы данышмағына мане олду. Дәрһал о балача әлләрини үрәјинин үстүнә гојуб куја бунунла үрәјинин чырпынтысыны азалтмаг истәјирди. Даһа артыг сәбр едәмәјиб титрәк бир сәда илә:

— Аначан, аначан!.. — дејәрәк балача голларыны әлилә арвадын бојнуна доладı... Бу дәгигәдә санки гаракүнлү Һәлимәнин сөнүк мүшаириндә бир ишыг вүчуда кәлди. Јетимә баласыны танıјыб гују дибиндән чыхан кими бир сәслә:

— Ох, јаврум Зејнәб, сәнмисән? Бәс гардашын Әһмәд һаны? — дејә ана-баланын одлу көз јашлары бир-биринә гарышды...

1917

ПЈЕСЛӘР

ЈОХСУЛЛУГ ЕЈБ ДЕЈИЛ

Рус эдиблэриндэн А. Н. Островскијэ нэзирэ.

ЭФРАДИ-МЭЧЛИС

Һачы Дэмир — Јетмиш јашында бир тачир.
Сэфэр — Һачы Дэмирин гардашы, гырх јашында.
Јусиф — Һачы Дэмирин мирзэси, ијирми беш јашында.
Эһмэд бэј — Мүлкэдар бир бэј.

Мэчлисэ лазым олан шејлэр: дөшэк (үстүндэ Һачы Дэмир отурмаға). Стол, дэфтэр, кағыз, шотка, календар, сандалја, дэмир сандыг, дэват, гэлэм.

БИРИНЧИ ПЭРДЭ

Мэчлис ваге олур һачынын һүчрэсиндэ. Мирзэ Јусиф столун далында отуруб һесаба бахыр:

Сэфэр

Гардашымдыр, Јусиф, бу тачирбашы,
Мэн дэ онун кичик, доғма гардашы.
Бир аз бурда исинмэкчин гој кэлим,
Титрэјирэм, тутмур сојугдан элим.

Јусиф

Ејби јохдур, кэл, гардашым Сэфэр, кэл,
Истэсэн дэ јат, бир гэдэр дэ динчэл.

Сэфэр

Говмазсан ки, мэни, Јусиф, бурдан сэн?
Бах, сојугдан титрэјирэм, көрүрсэн.

Јусиф

Бу нә сөздүр, һеч белә шеј олармы,
Мүсәлман да гонағыны говармы?

Сәфәр

Јусиф, аллаһ хошбәхт еләсин сәни,
Дүз бир илдир гардашым говуб мәни.
Бу дәрбәдәр Сәфәр гаданы алсын,
Гој дәрдими дејим, гәлбим бошалсын.
Нә гәдәр ки, пулум, малым, вар иди
Мәнә һәр кәс јолдаш иди, јар иди.
Һәр јердә аш варды орда баш идим,
Хана гардаш, бәјләрә јолдаш идим.
Мәсткән молла евинә дә кедәрдим,
Бир суфрәдә чох вахт наһар едәрдим.
Инди һеч кәс саламымы алмајыр,
Јолдашлар да мәни јада салмајыр.
Ујдум мән ахмаг ичкијә, гумара,
Гојдум пулу ханәндәјә, гызлара.
Ашна дедикләрим мәни сојдулар,
Ахыр белә јаман күнә гојдулар.

Јусиф

онун сөзүнү кәсәрәк

Јахшы, инди ки, сән буну дујурсан,
Нечүн гумара, ичкијә ујурсан?

Сәфәр

Нечүн? Бу ашкар шејдир, ахмаглыгдан,
Бәдбәхтликдән, јәгин ки, сарсаглыгдан.

Јусиф

Кәл тәрк ет ичкини, олма гумарбаз,

Сәфәр

Сән билмирсән, Јусиф, тәрк етмәк олмаз.
Кимсә ки, дүшсә белә бир пис јола,
Чох чәтиндир бир дә о агил ола.

Јусиф

Нечә? Нә јол?

Сәфәр

Динлә шәрһи-һалымы,
Гој нәгл едим, сән дә бил әһвалымы:
Ијирмиjди атам өләндә јашым,
Ајрылмаг истәди мәндән гардашым.
Кәр данышсам мәни нечә ајырды,
Мүлкүн чохун өз адына гајырды.
Бу... узундур, аллаһ өзү алимдир,
Мәним бу гардашым нечә залимдир.
Һәр нә исә, ахыр мәнлә бөлүшдү.
Мүлкләр она, мәнә пул, вексил дүшдү.
Мән дә бурдан һајды, кетдим Тифлисә,
Јолдаш олдум наәһлә, һәр писә.
Трактирдә, духанда, падвалларда,
Кејф еләдим театрда, балларда.

Јусиф

Театра кетмәк кәтирмәз нөгсан,
Көрәр о күзкүдә өз ејбин инсан.

Сәфәр

Мәкәр һеч мән ајыг олурдум кечә,
Та биләјдим артист ојнајыр нечә?
Анламырдым әсла һара кедирдим,
Кедиб јар-јолдашы гонаг едирдим.
Кефли идим, пулум нә гәдәр варды,
Анчаг ајылдым онда ки, гуртарды.

Бахдым көрдүм, нә тас галыб, нә һамам,
Чыхмыш әлимдән вар-јохум биттамам.
Көнлүм ички истәјир, нә етмәли,
Пул да јохдур, кимә, һара кетмәли?
Тутдум сатдым бирчә-бирчә палтары,
Нәјим варды; күркү, бөркү, шалвары.
Инди көрүрсән бу көкдә лаәлач,
Бу гыш фәсли әјним чындыр, гарным ач.
Һардан кетсәм бахыр мәнә чәмаәт,
Инан ки, өлдүрүр мәни хәчаләт.
Бир гәпијим јохдур чибимдә, ачам,
Бир күнүмүн рузисинә мөһтачам.
Анчаг оғурлуға кәлир күманым,
Јох, оңа да разы олмур вичданым.
Сојуг дәјиб, бах гурутмуш белими,
Овушдуруб һовхурурам әлими.
Дырнагларым донур, јерә дөјүрәм,
Өз-өзүмү јорулунча сөјүрәм.
Сәһәр тездән тинкәләрдә дururам,
Кәлиб-кедән мәхлуга баш вururам,
Бундан, ондан гәпик-гуруш алырам,
Үч күн-үч күн чох вахты ач галырам.
Јох бир адам кедиб дәрдими дејим,
Сән де көрүм: нә гајырым, нејләјим?

Ј у с и ф

Бу јарамаз, јох, чарә тап башына,
Мәндән олса јенә де гардашына.

С ә ф ә р

Јох, демәрәм, чүн бир дәфә кетмишәм,
Ағлајараг дәрдими әрз етмишәм.
Говду мәни, дүшдүм ајагларына,
Чох јалвардым арвад-ушагларына.
Дедим: сахла мәни, гул олум сәнә.
Гардаш јох, салеһ оғул олум сәнә.

Деди: јохдур һеч шејә ләјагәтин,
Итил бурдан, басар мәни никбәтин.
Нә етмәли, аллаһ версин бәласын,
Напак гулун һаг динләр иддәасын.

Јусиф истәјир чыхарыб она пул версин

Јусиф, мәнә пул вермә... Јә'ни јох,
Дејирәм ки, версән, аз вер, вермә чох.

Ј у с и ф

Бујур, нә гәдр истәр исән верәрәм,
Сәндән мәкәр мүзајигә eләрәм?

С ә ф ә р

О ағ пулдур, истәмирәм, гој дурсун,
Бу бир шаһы һәлә бәсимдир бу күн.

Һачы Дәмир дахил олур.

Һ а ч ы

Сән бурдасан јенә, ким верди рүсхәт?
Бир дә бура кәлмәјә етдин чүр'әт?
Демәмишәм бу әтрафа доланма,
Итил бурдан, даһа артыг дајанма!

тәрәфә

Бах, бах буна, үз-көзүндән бит јағыр,
Мәсх олубдур, инсана да охшамыр.
Шәхси тутанда аллаһын гәзәби,
Әлбәттә ки, өзү олар сәбәби.

С ә ф ә р

Гардаш, сәнә бирчә кәлмә сөзүм вар.

Һачы сөзүнү кәсәрәк

Һачы

Чых бајыра, етмә бураны мурдар.
Кет, кет. Һәлә бу саат шүғлүм чохдур,
Данышмаға сәнинлә вахтым јохдур.

Сәфәр кедир, Һачы чәкиб һүчрәнин гапысыны өртүр.

Һачы

Јусиф, бу күн бир јахшы фикр етмишәм,
Ағсу бәји Әһмәд бәј, ешитмишәм, —
Бир аз пул истәр едә мүамилә,
Артыг тәнзил илә бир нечә илә.
Фикрим будур ону чағырым гонаг,
Аз пул вериб кәндини киров алаг.
Вә'дә тамамында иши дүзәлмәз,
Нә ки, фәр'ин, әслин дә верә билмәз.
Илдән-илә шишиб артар тәнзили,
Тәзәләрәм настојкајла вексили.
Сонра чыхардарам кәнди әлиндән,
Доланарыг фариғ-бал һасилиндән,
Бир нәфәр дә вар арамызда дәллал,
Танырсанмы? Бинәкдар Шушан баггал.
Бир аз шеј дә она рүшвәт верәрик,
Кәләчәкдә кәндә јијәләнәрик.
Сабаһ кечә кәләчәкдир о бизә,
Сән дә наһар јемәкинән күндүзә,
Ахшам олчаг тез кәл биздә, шам елә,
Јаз кағызын, иши тез тамам елә.
Мән кедирәм, вар гејри јердә ишим,
Анчаг бунунчүндү бура кәлишим.

Һачы кедир. Јусиф јалныз, тәрәфә

Јусиф

Көрүрсүзмү нечә гара вичдандыр,
Инсан чилдиндә јыртычы һејвандыр.
Утанмыр да, дејир мән мүсәлманам,

Һачыјам, мө'минәм, әһли-Гур'анам.
Көрүз нечә памбыг илә баш кәсир!
Өз доғма гардашы сојугдан әсир,
Көһнәчијин гыјыб она вермәјир,
Артыг-артыг мин-мин јаман сөз дејир.
Һәр күн кедир чамаатла намаза,
Башлајыр мәсчиддә разү нијаза.
Бығын вурдурмуш, узатмыш саггалы,
Ағзын етмиш гырхыг пендир моталы.
Әлдә тәсбиһ, додагларын тәрпәдир,
Халг да елә зәнн едир ки, зикр едир.
Һалбуки, тәнзилин сајыр пулунун.
Шәһрин јетим-јесиринин, дулунун
Бу фәнд илә әлдән алыр вар-јохун.
Гәбул едир, долашдырыр аз-чохун.
Сонра вермир, көјә чыхса да үнү,
Көј әскијә дүјүнләјир күнүнү.
Мән дә онун ачығына Сәфәри,
Тапыб верәчәјәм һәмин хәбәри.
Кечә кәлсин, һәм гој јесин ашындан,
Әһмәд бәјин јанында гардашындан
Пул истәјәндә кәсиләр әлачы,
Аз да олса, бош јола салмаз Һачы.
Гој һүчрәни бағлајым, дурум кедим,
Сәфәри бу ишдән хәбәрдар едим.

Пәрдә

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Һачынын еви. Бир нечә дәнә стол вә миз дүзүлүб, лампа јаныр.
Һачы әјләшмишдир. Јусиф дахил олур.

Һачы

Јусиф, кәлдин, кәл әјләш көрәк нә вар?

Јусиф әјләшир

Јусиф

Сағлығыныз, кәлмәјибдир бәс олар?

Һачы

Нечә олар? Јалгызча бир Әһмәд бәк,
Нөкәрсиз, јолдашсыз бура кәләчәк.

Јусиф

Бир адамы тәк чағырмазлар гонаг.

Һачы

Бу нә сөздүр, һәлә ушагсан, ушаг.
Нә вар халгы јығыб бура долдурам,
Истәјирәм мән бәјә тәлә гурам.
Бир аз да гәлп пулум вар, һеч билинмәз,
Веррәм она, хәрчләнә, ја хәрчләнмәз.
Һазыр вексил кағызы вар, јазарыг,
Онун үчүн дәрин гују газарыг.
Бу мәл'уна һәр нә еләсән аздыр,
Ичкичидир, фасигдир, бинамаздыр.
Гәлп пуллары веррик она тәнзилә,
Һәмин бурда гол гојдурруг вексилә.
Сонра кетсин һа чығырсын, бағырсын,
Һәр нә кәлсә әлиндән гој гајырсын.

Јусиф

Һачы, бәлкә ишин үстү ачылар,
Халгын јанында бизи рүсвај гылар.
Гәт'и-нәзәр ондан да бәдтәр даһа —
Олур бу иш ачыг кәләр аллаһа.

Һачы

Јох, јох, сәнин бу фикрин бош хәјалдыр,
Бу чүр адамларын малы һалалдыр.
О аллаһа, пејғәмбәрә инанмыр,
Ачыг чахыр ичир, горхмур, утанмыр.

Алимләрин далысынча данышыр,
Диндән-дондан чыхыб чох азғынлашыр.

Бу әснада Сәфәр дахил олур. Һачы дурур вә гәзәбли бир һалда.

Һачы

Сәнә ким рүсхәт верди кәлдин бура?
Итил, итил кет чәһәннәмә, кора!

Јусиф

Һачы, сәнин үрәјин ки, даш дејил,
Саилдир бу, тутаг ки, гардаш дејил.
Нә ејби вар, гој әјләшсин, шам етсин,
Ондан сонра говсан, јенә гов кетсин.

Һачы

Инди јад адам кәләчәк, мән нечә
Гојум ону бурда галсын бу кечә?
Көрүрсәнми ағзындан нә иј гохур,
Халг јанында башымы јерә сохур.
Нә ки евә, төјләјә дә гојмазлар —
Буну, та бәлкә, шал, гашов оғурлар.

Сәфәр

Мән билмирәм инсанмысан, ја һејван,
Беш дәгигә сәбр гылыб бир дајан!
Гој сөзүмү дејим, бирчә гулаг ас,
Пис данышсам говдур, дөјдүр, даша бас.
Дүздүр, чаванлыгда јолдан азмышам,
Өз-өзүмчүн дәрин гују газмышам.
Сәһв етмишәм пис олубдур мүрәббим,
Сән атсан да, атмаз јәгин ки, рәббим.

Һачы кәмали-күдурәтлә үзүн бундан о тәрәфә чевириб ачыглы дирсәкләниб она бахыр.

Сәфәр

Көрүрсән ки, гардаш, өмрүм гуртармыш,
Белим бүкүлмүш, саггалым ағармыш,
Наһарсызам, сојугдан тутмур әлим,
Өлмәк истәјирәм, чатмыр әҹәлим.
Һаммаллыға, фәһләлијә, јох чаным.
Нә вахтадәк саилликлә доланым?

Сәфәр дизи үстә чөкмүш јалвардығы һалда Әһмәд бәј ичәри кирир вә дајаныб һејрәтлә онлара бахыр.

Сәфәр

Инсафа кәл, чевир мәни башына,
Аллаһ үчүн рәһм елә гардашына.
Јердә галмаз көздән ахан бу јашлар,
Әлбәттә ки, аллаһ гулун бағышлар.

Әһмәд бәј салам верир. Һачы гајыдыб ону көрдүкдә ајаға дурур.

Һачы

Бағышлајын мәни, бәј чәнаблары,
Хош кәлмисиз, бујур, бујур јухары.

Әһмәд бәј әјләшир вә тәаруф гајдасы илә.

Әһмәд бәј

Әһвалыныз, худаһафиз, ја аллаһ,
Ејимисиз, Јусиф? Аға Сәфәр, паһ!
Көрүкмүрсән, нә гајрырсан, нејлирсән?
Чохдан бизим тәрәфләрә кәлмирсән.
Бундан габаг мағыл кәлиб-кедирдин?

Сәфәр

Јахшы олду, сән дә тәшриф кәтирдин.
А бәј, сән дә бир гулаг вер сөзүмә,
Наһаг данышсам, дур түпүр үзүмә.
Мән дејирәм бизим Һачы дадаша,
Һарда лазым олар гардаш гардаша?

Көрүрсән ки, нә көкдәјәм, нә күндә,
Гафирин дә рәһми кәләр көрәндә.
Говма мәни бу һалла, аз утандыр,
Бирчә гарын чөрәк вериб доландыр.
Јаван чөрәк тапсам, һеч дәрдим олмаз,
Јанырам, ај гардаш, түстүм дујулмаз.
Бу мән, бу сән, бу гылынчын, бу башым,
Јохсуллуг ки, ајыб дејил, гардашым.

Һачы

Бәсдир, даһа наһаг јанма, алышма,
Апарма бејнимими, узун данышма...
Бу гәдр бил аләм дөнсә пилова,
Пуп еләјиб көзүн дүшсә овчуна,
Гарышдыррам ону тоза, пејинә,
Бир дүјү, бир сулуф вермәрәм сәнә.
Һајыф дејил сәнә мәним чөрәјим?
Үзүнү көрчәк буланыр үрәјим.
Адыны гојмусан мө'мин, мүсәлман,
Амма кечә-күндүз лүл-гәнбәр, пијан.
Утанмырсан, бу нә гандыр, нә ардыр?!
Мүсәлманлыг өзү сәндән бизардыр.
Дур ајаға, дарыхдырма чох мәни,
Итил, јохса сүрүтдүррәм лап сәни!

Сәфәр дуруб кедир. Әһмәд бәј Һачыја тәәччүб вә гејзлә дејир.

Әһмәд бәј

Һачы, мән һеч белә билмәздим сәни,
Башга чүрә алдатмышдылар мәни.
Нәинки сәндән мән пул көтүрмәрәм,
Евиндә дә бир саат отурмарам.
Бурда чөрәк јејиб кетсәм јатмаға,
Јухумда көрәрәм илан-гурбаға.
Гардашына рәһм етмәјән бир нәфәр,
Башгасыјла јахшымы рәфтар едәр?

Јох, јох, сәндән кәнар олмаг јејрагдыр,
Сәндән гачан дәрд-бәладан узагдыр.

Дурур кетмәјә. Јусиф мүтәвәччеһ олуб дејир.

Јусиф

Бәј әфәнди, зәһмәт чәк, бир аз дајан,
Кетмәлијәм мән дә сәнинлә бурдан.
Бир-ики сөзүм вар Һачыја, гој дејим,
Буна хидмәт истәмирәм еләјим.

Сонра Һачыја мүтәвәччеһ олуб дејир

Нә зүлм олубдур сәнә, чәнаб Һачы,
Бу нөвилә олмусан ганы ачы?
Бир фикр елә, јетмишә чатмыш јашын,
Мүсәлманам дерсән, зәкат вермәзсән,
Нәзрү нијаз, еһсан, хејрат вермәзсән.
Бир гәпикдир сәнин отуз ики дишин,
Кечә-күндүз фикрин, сәнәтин, ишин
Бунун-онун малын мәнкирләмәкдир.
Бир фикр елә өзүн, бу нә демәкдир?
Мәкәр сәнин јохдур һәјан, абирун.
Туталым ки, јығдын олдун да Гарун,
Сәндән сонра көрүм кимә галачаг?
Арвадыны бир башгасы алачаг.
Дөвләтинә саһиб олуб јејәчәк,
Руһун үчүн мухәммәсләр дејәчәк.

Һачы

Артыг-узун данышма, һәрзә годуг!

Јусиф Әһмәд бәјин әлиндән тутуб кәнара чәкир вә дејир

Јусиф

Кәл, Әһмәд бәј, бундан учуз гуртулдуг,
Јохса сојачагды сәнин дәрини,
Ағлар гојачагды јетимләрини.
Мәним дә шеј вермәјәчәк баһама,
Хатадыр јовуглуг бу чүр адама.

Чыхырлар

Пәрдә.

1912

НЕФТ ФАНТАНЫ

Ермәни драматургу А. Абелјанын «Нефт фантаны» адлы драмындан игтибас едилмишдир

МӘЧЛИС ӘҺЛИ

Бәјбала — гарасаггал, Авропа сәбкиндә кејинмиш управлјајушши. 30 јашында.
Әһмәд Мәммәд — вышка саһиби. 50 јашында.
Мирзә, Шафагат — фәһләләр.
Әли Шәфи — приказчик, 25 јашында.
Хансәнәм — Мирзәнин анасы, 40 јашында.

ӘВВӘЛИНЧИ ПӘРДӘ

Мәчлис ваге олур Балаханы кәндиндә. Сол тәрәфдә гапылар. Јазы столу, алтында зәнбил, үстүндә кағыз, гәләм, мүрәккәбгабы, шотка, бир телефон апараты, бир дә Балаханы нәгшәси вә бир нечә стул.

БИРИНЧИ КӘЛИШ

Бәјбала *(јалгыз кәзир)*. Парижин выставкасында бизим бу дағылмыш Балаханы елә јахшы көрүнүр ки, даһа нә дејәсән! О вахтда үрәјимдә гојдум ки, һачан Бакыја кетсәм, һәр нөв илә олса Балаханыда өзүмә бир гуллуг тапым. Елә дә олду, иш раст кәтирди, гуллуг да тапдым. Инди бу Балаханы... Гара нефтин, палчығын, түстүнүн, һисин-пасын ичиндә адам нечә јашасын? Чох

да адам управлјајушшидир. Өзүм дә мат галмышам ки, нә үчүн бу ады мәнә гујруг бағлајырлар. *(Тәәччүблә.)* Управлјајушши! Доғрусу, шәһәр конторларынын лап алчаг нөкәри биздән јахшы доланыр. Бунлар кечәр кедәр, һамысындан бәдтәр одур ки, күндә бир дәфә конторчу кәлиб дејир: «Бу нәдир? Бу гәдәр дә пиј ишләнәр? Пиј јејирсиниз нәдир?». Чарә нәдир, нә етмәли? Һаг-наһаг һирсини сахлајырсан, иши салырсан зарафата, дејирсән: «А чаным, а көзүм, биз сичан дејилик пиј јејәк». Бир дәгигә дә раһатлығымыз, динчлијимиз јохдур. Истәјирсән бир китаб охумаға, бир дә көрүрсән мирзәләр, фәһләләр: Аға, жалонка дүшдү гујунун ичинә. Аға, паравојун топгасы шишиб. Аға, очаг карастылары сындырды, салды гујунун ичинә.

Бу вахт бир сәс.

ИКИНЧИ КӘЛИШ

Әли Шәфи кәлир

Әли Шәфи *(тәәччүблә)*. Бу нә сәсдир?

Бәјбала. Аj оғлан, бајырдан сән кәлирсән, мәндән нијә сорушурсан?

Әли Шәфи. Мән елә билирәм бурадан кәлир. *(Әли Шәфи кедир)*.

Бәјбала *(јалгыз)*. Һә, бу да мәним приказчиким. *(башыны силкәләјир)*.

ҮЧҮНЧҮ КӘЛИШ

Мирзә ара гапыдан кәлир вә дајаныр.

Мирзә. Чәнаб управлјајушши, горхма, бу курулту фантанын пилтәсинин сәсидир. Арабанын ичиндән јерә саланда сәс еләди.

Б ә ј б а л а. Ај сағ оласан, ај оласан сағ.

М и р з ә. Аға, мән Сағи дејиләм; мән Мирзәјәм. Сағи мәним атамын гардашынын бибиси нәвәсинин оғлудур. Инди бурада дејил, кәндә кедиб.

Б ә ј б а л а. Јахшы, чох јахшы, даһа бәсдир, узун мүшәррәф еләмә, кет Әли Шәфијә де арабачынын пулуну версин, јола салсын.

М и р з ә. Баш үстә. *(Бу вахт телефон зәнк вурур.)* Телефон извон еләјир, аға!

Б ә ј б а л а. Јахшы, көрүрсән ки, телефонун сәсин мән ешидирәм. *(Өз-өзүнә)*. Бурада кәрәк мән түркчә данышмағы да јаддан чыхардым. Кәрәк русча данышаг, јаваш-јаваш кәрәк тат дилини дә өјрәнәм. Бир дә, бу јазыглар түрк дили билмирләр ки. Нә етмәли? *(Мирзәјә.)* Һә, нијә дајанмысан, Мирзә? Јенә бир дәрдин вар јохса?

М и р з ә. Аға управлјајушши! Әкәр о четворти номер фантан еләсә, мәним донлуғуму артырарсанмы, ја јох?

Б ә ј б а л а. Нечә јох, әлбәттә артырачағам. Һә, сонра даһа нә гуллуғун вар? Ахыр сәнә сөз дедим, кетсәнә ишинә. *(Јенә телефон зәнк вурур)*.

М и р з ә. Һеч нә, телефон извонит еләјир.

Б ә ј б а л а. Ешидирәм, чаным, кет даһа.

Мирзә чыхыр.

ДӨРДҮНЧҮ КӘЛИШ

Әли Шәфи кәлир

Б ә ј б а л а *(кәлир телефону көтүрүр, гулағына тутуб данышыр)*. Промысла господина Мамедова. Һә, мәнәм, Бәјбала. Салам әлејкүм, сабаһыныз хејир, чәнаб Әһмәд аға. Дөрдүнчү нөмрә бөјүк үмид верир. Фантан көзләјирик. Бешинчи нөмрәдә дә ишимиз чох јахшыдыр. Дүнәндән бәри орада балта сыныб галыбдыр.

Бәли, чохдан тутмушуг, чәкирик, ики дүјүм кәлиб. Икинчидән жалонканы чыхармышыг. Кечәни сәһәр олунча чалышмышыг; амма о шоғәриб балта чыхмады, галды гујунун ичиндә. Амма зәрәр јохдур, јенә чыхардарыг. *(Бир аз даһа диггәтлә динләјир)*.

Нечә? Гоншунун пахыллыгдан лап бағры чатлајыр. *(Бурнунун алтында мырылдајыр.)* Онлар да јүз әлли сәккиз сажындадырлар. Мәним горхум ондадыр ки, олмаја бизимки илә онларынкы да ејни мәнбәдән, бир көздән олмуш ола. Сонра бизим нефт дә орадан кедә. Архајын олун. Нечә ки, бир парча гәндин үстүнә милчәк гонар, о чүр дә фәһләләр дөрдүнчү нөмрәнин үстүндә ишләјирләр. Даһа нечә ола биләр ки, адамы да чох еләјәк, хәрч дә аз олсун. *(Отбој верир.)* Башыныза нә кәлсин, сизин... нә дејим?! Сөзүмү ағзымда јарымчыг гојду кетди. *(Саата бахыр.)* Саат үчдүр, һәлә мән динчәлмәмишәм. Һә, нә вар, Әли Шәфи?

Ә л и Ш ә ф и. Фантанын гапағыны көтүрдүм.

Б ә ј б а л а. Сонра?

Ә л и Ш ә ф и. Мән истәјирәм бир сөз демәк.

Б ә ј б а л а. Оһо! Демәк? *(Тәрәфә)*. Јахшы данышыр. Бујур, де көрүм, мән дә истәјирәм гулаг асмаг. *(Тәрәфә)* Динләмәк јеринә гулаг асмаг. *(Гулағыны тутур.)*

Ә л и Ш ә ф и. Дејирәм ки, ахыр биз дә адамыг, адам баласыјыг, бир јемәк-ичмәјә дә мачалымыз јохдур. Арвад јох, ушаг јох, ана јох, бачы јох... Тәвәгге еләјирәм ки, бизим үчүн дә бир вахт гојасыныз ки, һачаг јејәк, һачаг ичәк.

Б ә ј б а л а. Пәки, чох көзәл сөздүр. Кет, әзизим, нә вахт јемәк истәјирсән је, нә вахт ичмәк истәјирсән ич.

Ә л и Ш ә ф и. Нечә бујурдун, анламадым?

Б ә ј б а л а. Билирәм о сәнин аз ағлын илә бу мүшкүл фәлсәфәни анламазсан.

Ә л и Ш ә ф и. Еләдир.

Б ә ј б а л а. *(өзү-өзү илә тәрәфә).* Јә'ни ки, анлады. Башга гуллуг.

Ә л и Ш ә ф и. Башга шеј јохдур. Мән истәјирәм чыхым.

Б ә ј б а л а. Нә үчүн?

Ә л и Ш ә ф и. Донлуғум аздыр. Одур инди фантал олачаг, сән мәним донлуғуму артырмырсан. Доғрусу, мән бу донлуг илә дајанмарам.

Б ә ј б а л а. Гардаш, һәлә һеч зад јохдур, индидән ајагларынызы јухары нәрдибана гојмусунуз. А јазыг, һара кедәчәксиниз? Ким сәнә артыг верәчәк?

Ә л и Ш ә ф и. Мобилә*.

Б ә ј б а л а. Ким?

Ә л и Ш ә ф и. Мобил! Мобил! Үч ил онун јанында да дајанмышам.

Б ә ј б а л а. Ај үзүн ағ олсун. Һәлә үч ил јанында олмусан, адыны билмирсән.

Ә л и Ш ә ф и. Еләдир дә...

Б ә ј б а л а. Будур, сөзүн чавабында да белә дејирсән. Амма ону унутмусан ки, онларын јанында кәрәк русча јазы-позу биләсән.

Ә л и Ш ә ф и. Нечә ки билмирәм. Әлбәттә билирәм. Һәлә ондан башга јенә гејри јерләрдә дә хидмәт етмишәм.

Б ә ј б а л а. Сөјлә көрүм даһа һарда гуллуг етмисән?

Ә л и Ш ә ф и. Чорни Городун приставынын јанында. Онун лап көзүнүн ишығы идим.

Б ә ј б а л а. Де көрүм, бу јаланлары өзүндән гајырырсан, јохса өјрәнмишсән?

Ә л и Ш ә ф и. Инчималын јанында, Панталјон һәкиминин јанында; валлаһ, биллаһ.

Б ә ј б а л а. Панталјон кимдир?

---

* «Нобел» демәк истәјир.

Ә л и Ш ә ф и. Нә билим, бир бөјүкдүр. *(Бир аз дајаныр.)* Инди нә дејирсән? Одур, шүкүр аллаһа ки, инди фантандыр; мәнсиз нә гајырачагсыныз?

Б ә ј б а л а. Әлбәттә, сәнсиз бөјүк иш олмаз.

Ә л и Ш ә ф и. Бәс!..

Б ә ј б а л а. Де көрүм русча билирсәнми?

Ә л и Ш ә ф и. Нечә билмирәм. *(Чибиндән кағыз чыхардыр).* Будур, прошинә јазмышам.

Б ә ј б а л а. Көрүм. *(Алыр бахыр.)* Оһо, әризәдир!

Ә л и Ш ә ф и. Јох, прошинадыр.

Б ә ј б а л а. Тәфавүтү јохдур, бирдир. *(Охујур.)* Еjо Белогороду гаспада Мобил, Әли Шәфи Гурбановдан прошинјадыр. Вот мој хәтт. *(Бәјбала күлүр.).* Пожалјуста мине пиранмит изделај, мән жалованы петсат рубли месјасти, маја имеет прикашчик, изданшик псерона.

Б ә ј б а л а. Ај оғул, сән бу дили һарада өјрәнмисән?

Ә л и Ш ә ф и. Бизим мәктәбдә.

Б ә ј б а л а. Чох јахшы, мән буну көндәрәрәм бизим гәзетләрә.

Ә л и Ш ә ф и. Һәлә бу чорнавојдур. Бәлкә бунун биллаварын да көрәсән.

Б ә ј б а л а. Бу да јахшыдыр. Бирчә кет бизим нәччар Ирәфи чағыр бура.

Ә л и Ш ә ф и. Аға, мән Ирәфи нечә чағырым? Ирәфин ки, чаны јохдур.

Б ә ј б а л а. Сән һансы Ирәфи дејирсән? Ада, мән дүлкәр Ирәфи дејирәм еј...

Ә л и Ш ә ф и. Елә мән дә дүлкәр гајыран ирәфи дејирәм дә.

Б ә ј б а л а. Ада, мән дејән мүсәлмандыр еј... Ермәни дејил.

Ә л и Ш ә ф и. Ај аға, ирәфин дә ермәни-мүсәлманы олар? Ирәфә евләрдә каса, бошгаб дүзәрләр.

Б ә ј б а л а. А чаным, сән мәни лап дарыхдырдын, кет бизим гоншу базардакы дүлкәри чағыр.

Ә л и Ш ә ф и. О тирјәки дүлкәри дејирсән? О ки,

арағынын вахты кәләндә сәкран ит кими әсир, ону дејирсән?

Бәјбала. Һә, ону дејирәм. Ады Ирәф дејил, бәс нәдир? Амма бизләрдә дә гәрибә-гәрибә адлар вар һа... Ирәф, Тахта-бохча, Ағабала, Ағабаба, Дурдугулу, Балагулу...

Әли Шәфи. Нә гајыраг, биз гојмамышыг ки, мама гојан аддыр. Биз охујанда гојуруг Ајы Хәлил, Ешшәк Гәни, Гојун Һәсән, нә билим. Һә, Ирәф, одур вышганын үстүндә кәлләчарх гојур. Сәнин башын үчүн, Мобилин пиркашчики көрдү, лап мә'тәл галды, дүз кетди: мән ики манат да сөз вермишәм ки, артыг верим.

Бәјбала. Ај чох сағ ол! Һәмишә мәним тәрәфими сахла. Мән дејәнә әмәл еләсән, ахырда адам оларсан. Инди мән кедим, бир аз динчәлим. Әкәр кәлиб сорушан олса, дејәрсән иш үстүнә кетди.

Бәјбала кедир

БЕШИНЧИ КӘЛИШ

Әли Шәфи. *(јалныз)*. Һә, дәрә хәлвәт, түлкү бәј. О бәј дә мәнәм. *(Отурур управлјајушшинин јериндә. Бир гәләм дә көтүрүр, елә көстәрир ки, јазыр.)* Амма бу управлјајушши кими адам јохдур. Доғрудур, дили бир аз зијадә ачыдыр, амма үрәји сафдыр. Ах, бир о дөрдүнчү нөмрә фантан еләсин, донлуғум гырх манат олсун, дај һеч дәрдим олмаз. Ај көпәк оғлунун гәләми. *(Чызыр.)* Биз дә управлјајушши олаг, бурда отураг. Амма нечә управлјајушши оларам. Бујурарам, басарам, кәсәрәм, гышгырарам, чығырарам, ону-буну сөјәрәм, ушагларын һамысыны гамчынын алтына саларам, бијара апарарам. *(Горхараг.)* А, бирдән сонра мәни атарлар һа!.. *(О, вахт телефон зәнки чалыныр)* Нә олајды бу зәнки вуран хозејин олајды. Она бир пара сөзләр хәбәр верәрдим, олардым көзүнүн ишығы; сонра бу управлјајушшини алардым овчумун ичинә, мум кими јумшалдардым *(тәмәллүганә бир һаләт илә данышыр.)* Аға, сәнсән? Ихто апарат, ихто? Һы, аға! Аға, сизсиниз? Одур јатыб, нә билим? Бир-ики саат олар ки, јатыб. Еләдир, доғрудур, һәмишә отурур, телефон илә данышыр, јенә дә јыхылыр јатыр. Сәнин һеч хәбәрин јохдур, әкәр биз олмајаг, бураны о аллаһ һаггы лап талан еләр. Нә? Ким? Кимсән? Ешшәк сәнин ағандыр. *(Өз-өзүнә)*. Мән дә елә билдим ки, ағадыр... Итил, чәһәннәм ол гырышмал!.. Ада, бәлкә хозејин имиш? Һәр нә исә, кечәр кедәр. Јалан-палан бир тәһәр дүзәлдәрик. *(Отурур Бәјбаланын јериндә)*.

АЛТЫНЧЫ КӘЛИШ

Шафагат кәлир, гапыны бәрк ачыр вә папагла дахил олур.

Шафагат. Аға, сабаһын хејир.

Әли Шәфи. Пәһә, горхдум ки, еви дағылмышын оғлу! Чорт изнает. *(Әлини шалвар чибинә гојур вә тәкәббүрлә данышыр)*. Папағыны көтүр, гапыны өрт: *(Өзүнә күлүр)*.

Шафагат. Бағышлајыныз, мән управлјајушшини истәјирәм.

Әли Шәфи. Сәнин илә данышандыр. Јә'ни ки, биз олуруг. Нә әрзин вар? Де!

Шафагат. *(Ики әлини дөшүнә гојуб баш вурур)*. Салам әлејкүм. *(Бир дә баш вурур.)* Салам әлејкүм.

Әли Шәфи. Ај әлејкәссалам. Машаллаһ, мә'рифәтли оғлан, көрүнүр ки, кириб-чыхан адама охшајырсан.

Шафагат. Аға, ешитмишәм фантаныныз вар, мәнә бир јер верин.

Әли Шәфи. Көрүм әлиндән нә кәлир, һа, де көрүм?

Шафагат. Суканчы.

Әли Шәфи. Изначит тартанчик. Одур ки, јә'ни мүсүрман дили илә нефт чыхарданчы *(Дурур кәзир.)* Хәрчин сәндән жаловнаны нә гәдәр паздравит ејләјәк?

Шафагат. Бир ај ишләјим, көрәрсиниз дә...

Әли Шәфи. Елә исә, мә'рифәтли данышырсан.

Шафагат. Мән дә гәдирбилән адамын јанында гуллуг етмәк истәјирәм.

Әли Шәфи. О һалда јахшы нәгшин кәтирди. Һә, сөјлә көрүм, једди ешшәјин арпасын бөлә билирсәнми?

Шафагат. Нијә билмирәм. *(Әли Шәфи гәләм көтүрүр, бир шеј јазыр)*

Әли Шәфи. Адын нәдир?

Шафагат. Нөкәрин Шафагат.

Әли Шәфи. Мүсәлмансан, јохса ермәни?

Шафагат. Вај, нијә ермәни олум, мүсәлман.

Әли Шәфи. Һеч зәрәр јохдур. Фамилјан нәдир?

Шафагат. Ганпаноф.

Әли Шәфи. Һә, инди билдим, атана рәһмәт, дүзәлди. Сизин кәндинииздә молла вар? *(Јенә јазыр).*

Шафагат. Һә, әлбәт ки...

Әли Шәфи. Мусурмандыр ја ермәни?

Шафагат. Дазданија еләсән нијә олмаз.

Әли Шәфи. Ахы, милли мој, мән бир јазан, позан адамам. Амма Шафагат Ганпаноф мусурман ады һеч татын китабында да көрмәмишәм. Мусурманын ады олар Бөјүкаға, Әлибаба, Мәшһәди Таргулу, Кәрбәлајы Сиҗимгулу, јохса Шафагат?

Шафагат. *(Онун сөзүн кәсир).* Ада, новханылы Ханчанын оғлу Әли Шәфи, нә узун данышырсан? Елә билирсән сәни танымырам? Даббаханада көнүнү дә танығырам. Даһа узун мүшәррәф еләмә. Ал бу ики манаты, управлјајушшијә де, мәнә бир јер версин.

Әли Шәфи *(тәрәфә).* Олду, гуртарды.

Шафагат. *(верир).* Ал, сох көзүнә. *(Шафагат кедир).*

ЈЕДДИНЧИ КӘЛИШ

Әли Шәфи. Көрдүнүз, нә чүвәллағы адам иди? Амма фантан ки јавуглашыб, кәлирим артыр һа... *(Акошгадан галхыб бағырыр.)* Мирзә, Мирзә, Мирзә...

Мирзә. *(Харичдән).* Нә дејирсән?

Әли Шәфи. Ада, мәним о голтуг бајазымы кәтир бура. Мирзәчанын нимдәринин алтындадыр.

Мирзә. *(Јенә харичдән).* Нә үчүн? Нөкәринәм? Ит һамбалы дејиләм ки...

Әли Шәфи. Ада, көзүмә јахшы бах, мәни танығырсанмы? Бунун ағзына-бурнуна бах...

Мирзә. *(Јенә харичдән).* Һә, даһа бәсдир, аз данышш.

Әли Шәфи. *(өз-өзүнә).* Чаным, бизим бу мүсүрманын иши лап тәәччүблүдүр. Бунлар бир-биринин ајағыны чәкмәјә, пислијини истәмәјә лап һәвәс едирләр. Ачындан өлүрдү, кәтирдим ведрәчилијә гојдум, инди мәни дә бәјәнмир. Аз галыр ки, ловғалығындан партласын. Сорушсаныз ки, нә гәдәр рүшвәт алдын? Һеч нә. Вур, тут *(бармағы илә көстәрир)* ики аббасы.

СӘККИЗИНЧИ КӘЛИШ

Әли Шәфи вә Мирзә

Мирзә орталыг гапыдан кәлир вә ики китаб верир.

Мирзә. Мирзәчанын нимдәринин алтында имиш, јохдур, бунлары да чәлләјин үстүндән көтүрдүм.

Әли Шәфи. Ај еви дағылмыш, бу бајаздыр? Бу ки, Тарывердинин гәзәл китабыдыр. *(охујур.)* Ај далај, далај, далај...

Јүз фикрү хәјал ејләјирәм, көнлүм ачылмыр,
Гүссә мәһү сал ејләјирәм, көнлүм ачылмыр.

1253—17

Мирзә. Нијә көнлүн ачылмыр? Будур, дөрдүнчү нөмрә фантан елəјир, онда үрәјин ачылар. Индидән һәлә бир нәфәр мүсүрман мәнә ајда беш манат верир ки, онун каналына нефт бурахым.

Әли Шәфи. Оһо! олмаја ки, мәнсиз иш тутасан һа! *(Сонра о бири китаба бахыр.)* Оһо! Бу нәдир, Крыловун баснылары дыр.

Мирзә. Билмирәм нәдир, мән охумамышам.

Әли Шәфи. Одур, охумамысан ки, бу күнә галмысан да.

Мирзә. Сән ки, охумушсан, көрүрүк елә вәрәзән күнә чыхмысан.

Әли Шәфи. Анламырсан, сәнә нә дејим. *(«Квартет» баснијасыны охујуб јары рус, јары Азәрбајҹан дилиндә изаһ едир.)*

Мирзә. Нә узун гулағымызы дәнк еләдин, сөјлә көрәк нә дејир о?

Әли Шәфи. Дејир ки:

Надинҹ мејмун, ешшәк, кечи тапдылар —
Бир ајыны квартет чалмаға.

Мирзә. *(онун сөзүнү кәсир вә тәмәсхүранә)*. Пуф... пуф.., һајыф дејил бизим Кәлләдәмәнә* китабы?!.. Һә, јахшы, јахшы. Бизим управлјајушши нәрдивана мәрдивән дејир а.

Әли Шәфи. Пәһ, сән ону дејирсән, хәбәрин јохдур, дүлкәр Ирәфә дә нәччар дејир. *(Күлүрләр.)* Аһа, бирдән Бәјбала ешидәр һа?

Мирзә. Бир дә де көрүм нә дејир?

Әли Шәфи. А һејван, бизи биабыр едәрсән, чых бурдан, ҹәһәннәм ол!

Мирзә. Оһо, оһо, оһо!

---

* «Кәлилә вә Димнә» китабы нәзәрдә тутулур.

Әли Шәфи. Тәрс силлә кәләр һа! Чых бурдан, чых!

Мирзә. Јаваш, јаваш! Оһо, оһо!

Әли Шәфи. Мәни танырсанмы? Көзүнү сил, мәни әмәлли таны!

Мирзә. Нечә мәкәр, јохса моғрусан, галабәјисән? Нә чых-чых дејирсән? Һавајы кәлмәмишәм ки! Ики аббасы сағ олсун, ики аббасы.

Әли Шәфи. Еһ, сәнин ики аббасын башына дәјсин. Ал итил, ачыл башымдан!

Икиси дә кедирләр.

ДОГГУЗУНҸУ КӘЛИШ

Бәјбала *(кәлир)*. Бу нә сәс иди, гојмадылар бир аз јатым, динҹәлим. Әли Шәфи көрәсән һансы ҹәһәннәмә кетди. Амма мән бунун хатырыны чох истәјирәм! Јахшы гуллугбаз, вәфалы адамдыр. Мәммәдовун јанында мәни тә'риф едә-едә лап көјә чыхардыб.

Хансәнәм *(дахил олур)*. Бәјбала сәнсән?

Бәјбала. Бәли, бачы, мәнәм. Нә гуллуғунуз вар?

Хансәнәм *(кәлир лап Бәјбаланын үзүнә бахыр вә саггалындан јапышыр.)* А саггалын ағарсын, бу мәним ушағымы нә үчүн чыхартмысан?

Бәјбала *(өз-өзүнә)*. Натараз арвадды һа! Һеч харрат базарындан кечмәјиб. *(Хансәнәмә хитабән)* Сәнин ушағын кимдир, бачы?

Хансәнәм. Ким олаҹаг, Мирзә!

Бәјбала. Нә Мирзә?

Хансәнәм. Ики ил иди бурда гуллугда иди. Дүнән бир, бу күн ики, кәлдин-кәлмәдин ушагчығымы чыхартдын, гојдун авара. Сәнә нә јаманлыг етмишди? Фајда вермәз, тәзә кәлмисән ахы... Тәһәр-төрүнә бах бунун... Адама охшамаз. *(Бармағы илә һәдәләјир.)* Будур мән кедирәм шәһәрә, ушағымы көндәрәчәјәм кәлсин.

Б ә ј б а л а *(өз-өзүнә)*. Биз дә дејирик ки, мүсәлман арвадларында гочаглыг јохдур. *(Хансәнәмә хитабән.)* А бачы, бујурурсан, јохса хаһиш едирсән?

Х а н с ә н ә м. Әлбәттә хаһиш едирәм, тәвәггә едирәм, Бәјбала аға! Дедијим будур ки, бир тәһәр јола кедин. Биз дә, ахыр, мүсәлманыг, адамыг, гәриб өлкәдән кәлмишик; өзкәнин јанында үзүмүзүн сују төкүлмәсин. Биз дә, ахыр, бир очағыг! Јохса мәни танымырсан? Мән Кәрбәлајы Мәшәди Һачынын ушагларынын анасыјам. Кечән ил габан овуна кедәндә овда өлдү. Даш дүшсүн фәләјин башына. Јохса мән һара, Балаханы һара? Ағдам маһалы һара, бура һара?

Б ә ј б а л а. Ејби јохдур, де кәлсин, аллаһ гојса фантанларымыз атар, бир ишә гојарыг.

Х а н с ә н ә м. Чох сағ оласан. Аллаһ сәнә өмүр версин. *(Столун үстүнә бир чүт чораб гојуб дејир.)* Бу да сәнин пешкәшин.

Ә л и Ш ә ф и *(кәлир)*. Аға, ганаты кәтирдиләр, амма јахшы дејил, чүрүмүшдүр. Өзүнүз бахсаныз јахшы олар.

Бәјбала кедир.

ОНУНЧУ КӘЛИШ

Х а н с ә н ә м *(өз-өзүнә)*. Ај оғлан, бу Бәјбала Түкәзбан Ханбачынын бачысы оғлу дејил, јохса Тубунисанын гардашы оғлудур? *(Әли Шәфи буну көрмүр, кәлир телефонун јанына зәнк вурур)*. Буј, бисмиллаһ, бу нәдир? *(Јенә зәнк вурулур.)* Ај балам, бу шејтандыр, нәдир? *(Јенә зәнк вурулур.)* Вај дәдәм сәнә гурбан *(Әли Шәфи буна бахыр, Хансәнәм горхур, кедир, онун јанында дурур.)*

Ә л и Ш ә ф и. Ај бачы, нијә белә кизләнирсән?

Х а н с ә н ә м. Аллаһ амандыр, бу шејтандыр, нә-

дир? А балам, әкәр мүсәлмансан, аллаһ хатиринә, даһа мәни горхутма, даныш кәрәк сөзүн нәдир?

Ә л и Ш ә ф и. Ај бачы, шејтан кимдир?

Х а н с ә н ә м. А балам, өдүмү гусдум ки, бир даныш кәрәк нә тәһәр адамсан?

Ә л и Ш ә ф и. Ким илә данышырсан, ај арвад? *(Күлүр.)* Һа, һа, һа... баһ, телефона дејирсән. Адам да балача зәнкдән горхар? Горхма, бачы, горхма. Бу бир мәзәли машындыр, кәл көстәрим, бир көр бу нә чүр шејдир.

Х а н с ә н ә м. Јох, горхурам, а бала.

Ә л и Ш ә ф и. А бачы, «сијиредените» елијәнләр һамысы арваддыр. Нәдәндир сән горхурсан, олар јох, Јахын кәл, бах, кедәрсән кәнддә сөһбәт еләрсән, һамы мат галар. Бир бах, көр бунун ичиндә илдырым вар?

Х а н с ә н ә м. Јох, мән горхурам, истәмирәм.

Ә л и Ш ә ф и. А бачым, мән јекәликдә киши сәнин јанында, нијә горхурсан, нәдән горхурсан? Мән будур зәнки вурурам. *(Зәнки вурур.)* Мадмозел дејир, јә'ни арвад дејир *(арвад сәси илә)* сентралны. Мән дејәчәјәм сијиредените пожалуста кислотны рағото Фракул Һурвич Бирнатагов. Инди һазырдыр. Зәнки вурдум, данышачаглар.

Х а н с ә н ә м. Сиз ахы рус дили илә данышырсыныз, мән ки билмирәм.

Ә л и Ш ә ф и. Ахы сәнин хәбәрин јохдур. Истәјирсән лап молтаны дили илә данышым. Бир бах *(Данышыр)*. Ихто апарат? Зырпы, сәнсән? Горағсанмы? Издес адин гарабагски мадам јест; данышмаг истәјирсәнми? *(Хансәнәмә дејир.)* Кәл, көтүр, гулағына тут, һәм ешит, һәм даныш.

Х а н с ә н ә м *(данышыр)*. Кимсән? Хансәнәм? Нә дејирсән? *(Телефону атыр.)* Ала ала! Вуј, лова дүшәсиниз! Күлүм онун башына!..

Ә л и Ш ә ф и. *(Күлүр.)* А бачы, нә деди?

Х а н с ә н ә м. Һеч нә, күлүм онун башына!

ОН БИРИНЧИ КӘЛИШ

Әли Шәфи, Хансәнәм. Мәммәдов орта гапыдан кәлир.

Мәммәдов. Бу кимдир? *(Әли Шәфи горхур).*

Әли Шәфи. Анамдыр, бибимдир. *(Сонра.)* Мирзәнин бачысыдыр, Ибадын халасыдыр...

Мәммәдов. Һә, дөрд адамсынызмыш. Бәс о бириләри һаны?

Әли Шәфи *(јавашча Хансәнәмә).* Ишин варса де. *(Әли Шәфи кедир).*

Мәммәдов. *(Хансәнәмдән сорушур).* Ај арвад, әрин бурда ишләјир?

Хансәнәм. *(Башыны силкәләјир).*

Мәммәдов. Оғлун бурда ишләјир?

Хансәнәм. *(Башы илә «һә» дејир).*

Мәммәдов. Нечә оғлун вар?

Хансәнәм *(бармағы илә көстәрир 5 вә кедир. Телефонун зәнки вурулур. Мәммәдов јахын кәлир вә данышыр).*

Мәммәдов. Кимсән? Әли Шәфи? Нә дејирсән? Нә мадам? Итил телефондан, һарамзада! Бир дә бизим промысла илә данышма. Сән дә ахмагсан, Әли Шәфи дә. *(Јенә динләјир.)* Сәнә дејирәм кәс сәсини! *(Телефону гојур јерә.)* Сиз аллаһ, һеч мүрүввәтдир, инсафдыр, буну аллаһ көтүрәрми? Иши гојублар, көр телефон илә нә бичлик, һарамзадалыг чыхардырлар. Мәнә дә дејирләр ки, фантан вар, фантан вар. Мән дә шәһәрдән фајтона миниб јорта-јорта кәлмишәм, көрүм нә вар? Һеч зад! Бир әтәк пул төкмүшәм. Бунлара бах, бурада карт ојнајырлар. Кечә јатдыглары бәс дејил, күндүз дә јатырлар. Нә бөјүк, нә кичик. Мән дә дејирәм өзлүјүмдә фантаным вар, фантаным.

ОН ИКИНЧИ КӘЛИШ

Бәјбала, Әли Шәфи, Мәммәдов.

Бәјбала. Ада, Әли Шәфи, Әһмәд Ағаја ким дејибдир, фантан вар?

Әли Шәфи. Валлаһ, һеч мәним хәбәрим јохдур. Мән демәмишәм.

Мәммәдов. Јалан демә, ешшәк! Сән дејил идин телефонда мәкәр? Сонра да дедин ки, ешшәк гардашындыр?

Әли Шәфи. О телефон јахшы данышмајыбдыр, харабдыр. Мән елә билдим ки, данышан Мирзәнин гардашыдыр. Дедим ки, гардашын иштәкдир, јә'ни чох ишләјән адамдыр, ишләмәкдән јорулмур. Телефонда чыхыб ешшәк гардашындыр.

Мәммәдов. Сән дедин ахыр фантан вурур.

Әли Шәфи. Мән демишәм ки, Манташовун фанталы вурур.

Мәммәдов *(онун сөзүнү кәсир).* Кәс сәсини, ахмағын бириси! Нә бөјүк вар, нә кичик. Евими јыхдыныз. Узун елә пул вер, пул. Бу нәдир? Кәндир. Бу нәдир? Дәмир. Бу нәдир? Торба. Бу нәдир? Шалман. Бу нәдир? Тахта. Бу нәдир? Машын. А киши, белә дә мүсәлманчылыг олар? Евим јыхылды. Һеч мәкәр аллаһыныз јохдур? Бириси балтаны гујуда сындырыр, о бириси жалонканы чыхарда билмир.

Бәјбала. Әһмәд Аға, бир аз һөвсәлә единиз, дарыхмајыныз, шүкүр аллаһа, ишимиз јахшы кедир.

Мәммәдов. А киши. Он ики илдир мән һөвсәлә едирәм. Ај еви јыхылмышын оғлу, даһа бәс дејил?

Әли Шәфи *(Бәјбалаја хитабән).* Инди нә бујурурсан, о Шафагат бир јахшы сүканчыдыр. Мәндән олса елә еләјәк ки, о әлимиздән чыхмасын. Одур гөјмушам жалонканы чыхарсын.

Бәјбала. Гујудан һеч әсәр-әламәт вармы, нефт көрүнүрмү?

Ә л и Ш ә ф и. Чох...

М ә м м ә д о в *(Бәјбалаја хитабән)*. Сиз бунун сөзүнү адам сөзү һесаб едирсиниз? Бу ки, һејвандыр...

Б ә ј б а л а. Нә еләјим, о бирләри дә онун тајыдыр. Нә тәфавүтү вар.

М ә м м ә д о в *(ибарә илә)*. Шу готур һәриф зати-алиләринин әлејһиндә бана бир чох ихтаратда булунуб да дејир иди ки, әксәр кечәләр гумарбазлыгла имрари-вәгт едир.

Б ә ј б а л а *(сорушур)*. Јә'ни бу ешшәк демишми?

М ә м м ә д о в. Әвәт, шу ешшәк һәриф дејир ки, бүтүн күндүзләр јухудан галхмајыр.

Б ә ј б а л а. Әчаиб! Јә'ни бу һејван һәриф демишдир?

Ә л и Ш ә ф и. Һәлә елә билирсиниз ки, биз ешшәјик, һеч баша дүшмүрүк нә данышырсыныз. Доғрудур, Шафагат елә бир аз да карт ојнајандыр. Күндүз дә бир гәдәр јатыр, амма ону мән әлимдә мум кими јумшалдарам.

М ә м м ә д о в *(Әли Шәфијә)*. Итил бурдан, ахмаг!

Әли Шәфи кедир.

Б ә ј б а л а. Зәннимчә, о мәним әлејһимә данышмаз.

ОН ҮЧҮНЧҮ КӘЛИШ

Бәјбала вә Мәммәдов

М и р з ә *(дахил олур, Мәммәдова хитабән)*. Аға, көзүн ајдын, второј нөмрәнин балтасыны чыхартдым.

М ә м м ә д о в. Ој... шүкүр аллаһа, шүкүр аллаһа.

Ш а ф а г а т. Аға, көзүн ајдын, перви нөмрәнин жалонкасыны чыхартдым.

М ә м м ә д о в. Чох јахшы, чох јахшы.

Әли Шәфи бир чох фәһләләр илә кәлир.

Ә л и Ш ә ф и. Аға, көзүн ајдын, муштулуғуму вер, фантан вурду.

Б ә ј б а л а. Дедим ки, Әһмәд Аға, бу Балаханыда кәрәк һөвсәлә едәсән. *(Әли Шәфи ојнајыр, фындыгча чалыр.)* Муштулуғуму вер, аға! Муштулуғуму вер!

М ә м м ә д о в. Шүкүр аллаһа, шүкүр аллаһа. *(Харичдә сәс-күј ешидилир, Бәјбала дурур кедир, фәһләләрә дејир.)* Күрәкләри көтүрүн, далымча кәлин!

Ә л и Ш ә ф и. Елә көрдүм даш дешилди, сонра бомбом, фантан пыр-пыр еләди.

М ә м м ә д о в *(фәһләләрә чыхарыб пул верир)*.

Ә л и Ш ә ф и *(фындыгча чалыб ојнајыр)*. Һај, һај, һај. Фантандыр, ај фантандыр...

П ә р д ә.

ЧӘҺАЛӘТ СӘМӘРӘСИ ЈАХУД БИР ЈЕТИМИН ХОШБӘХТЛИЈИ

МӘЧЛИС ӘҺЛИ

Ф а и г ә ф ә н д и — Мүәллим
Ә с ә д Ә һ м ә д з а д ә, С а д а ј Һ ә с ә н з а д ә — Сә'јли шакирдләр
И с м а ј ы л — Тәнбәл вә надинч шакирд.
Д а д а ш — Әсәдин атасы.

Мәчлис мәктәбин мүәллимләр отағында әмәлә кәлир. Фаиг әфәнди сандалјада отуруб гәзет охујур. Һәјәтдә ушагларын ојнамаг сәси кәлир. Исмајыл дөшү ачыг, үзү мүрәккәб илә гараланмыш ичәри кирир. Көзләрини вәһши кими ачыб-јумуб чығыра-чығыра данышыр вә кетдикчә сәсини јавашыдыр.

И с м а ј ы л *(ағлаја-ағлаја)*. Мүәллим әфәнди, Садај Һәсәнзадә дәрс охудуғум јердә кәлиб башыма бир јумруг чырпды ки, ағлым башымдан чыхды. Бир бахыныз, јери шишибдир *(көстәрир)*.

Ф а и г Ә ф ә н д и. Мән сәни дә танырам, Садајы да. *(Чешмәјини дүзәлдир)*. Садај һеч вахт елә иш етмәз.

И с м а ј ы л. Мүәллим, һамыдан хәбәр алыныз, мән һеч нә етмирдим. Өз јеримдә отуруб дәрсими охујурдум. О нечә дәфә мәни вуруб, амма мәним јазығым кәлдији үчүн кәлиб сизә шикајәт етмәмишәм. *(Әлини башына апарыб јаландан дејир.)* Оф... Оф... Нечә ағрыјыр.

Ф а и г ә ф ә н д и. *(Бахыб көрүр ки, дөшү, гарны ачылмыш, пенчәји дүјмәләнмәмишдир)*. Бу нәдир? Гарнын ачыг, тәкбәндсиз. Дөшүнү дүјмәләмәк дә билмирсәнми? Әдәбсиз!... О нәдир, үзүн гапгара гаралмышдыр? Мәкәр сән үзүнү јумурсан?

И с м а ј ы л. *(Ағлаја-ағлаја)* Јујурам, мүәллим. *(Өзүнү елә көстәрир ки, куја утаныр)*.

Ф а и г ә ф ә н д и. Бу гара нәдир, үзүнү-көзүнү буламысан?

И с м а ј ы л. Гара писдир, мүәллим әфәнди, јајылыр.

Ф а и г ә ф ә н д и. Нечә гара писдир, јајылыр? Үзүнә јазмырсан ки.

Бу вахт Әсәд Әһмәдзадә ичәри кирир.

Ә с ә д. Мүәллим әфәнди, бу Исмајыл Садајы елә вурду ки, јазығын бурнундан ган булаг кими ахыр.

Исмајыл буну ешидәндә Әсәдә гаш-көзлә ачыгланыб һәдәләјир вә өзүнү елә көстәрир ки, куја ағлајыр.

И с м а ј ы л. Мүәллим, һамы шакирдләр мәнимлә дүшмәндирләр. Һамысы кәлиб јаландан сизә шикајәт едир ки, сиз мәнә тәнбеһ едәсиниз.

Ф а и г ә ф ә н д и. Еј надинч, елә бунун үчүн габагча шикајәтә кәлмишсән?

С а д а ј *(үзү јујулмуш ичәри кирир)*. Мүәллим әфәнди, мән билмирәм бу Исмајыла нә етмишәм? Дүнән бир ермәни ушағы илә күчәдә савашырды, мән дә кедиб аралашдырдым. Инди мәндән разылыг етмәк әвәзинә вуруб бурнуму ганатды.

И с м а ј ы л *(ағлаја-ағлаја)*. Мүәллим әфәнди, јалан дејир, сиз дә онун сөзүнә инанырсыныз.

Ә с ә д. Бах одур, алныны да дүнән ермәни ушағы вуруб.

Ф а и г ә ф ә н д и. Ај јарамаз, бәс дејирсән Садај сәни вурмушдур?

С а д а ј *(тәәччүблә)*. Мән сәни нә вахт вурдум?

И с м а ј ы л *(ағлаја-ағлаја)*. Һә, сән вурдун да...

Ф а и г ә ф ә н д и. Сәсини кәс, әдәбсиз! Надинчлик

етдијин бәс дејил, кәлиб бир бөһтан да дејирсән?! Бу күн бир саат наһарсыз галарсан. Кет!

И с м а ј ы л *(ағлаја-ағлаја)*. Мүәллим әфәнди, мән нә еләмишәм?

Ф а и г ә ф ә н д и. Даһа нә едәчәксән? Мин дәфә сәнә тапшырмышам ки, динҹ ол, савашма, күчә ушаглары илә кәзмә. Амма мәним сөзләрим һеч сәнә тә'сир етмир.

И с м а ј ы л *(ағлаја-ағлаја)*. Мүәллим әфәнди, дүканымызын габағында јазыгҹа-јазыгҹа отурмушдум, һеч кәслә ишим јох иди...

Ф а и г ә ф ә н д и *(сөзүнү кәсиб)*. Һә, јазыгҹа-јазыгҹа, доғру дејирсән. Чох јазыг оғлансан, машаллаһ.

И с м а ј ы л. Бәли, јазыгҹа-јазыгҹа отурмушдум. Бирдән гоншумуз бир ермәни ушағы кәлиб башыма вурду, гачды. Мән дә дуруб ону вурдум.

Ф а и г ә ф ә н д и. Сәнин дүканда нә ишин вар иди?

Ә с ә д. Мүәллим әфәнди, һәр күн мәктәбдән чыхыб дүкана јүјүрүр.

И с м а ј ы л. Мән кетмирәм, анам јоллајыр.

Ф а и г ә ф ә н д и *(јан тәрәфә)*. Тахсыр бунларын ата-анасындадыр, евладларына тәрбијә вермәк әвәзинә күчә-базарын чанына салырлар. Ушаг зај олур, кедир. Бундан сонра бунлардан адам олармы? Тәрбијәсизлик, әдәбсизлик бунларда көк бағламышдыр. *(Исмајыла)*. Мән сәнә демәмишәмми ки, дүкана кетмә? Дүнән атаны чағырыб она демәдимми? Итил бурдан! Саат үчәчән наһарсыз галарсан!

И с м а ј ы л. Даһа кетмәрәм, мүәллим әфәнди, бу дәфәлик мәни бағышла. Ушаглар һамысы мәнимлә дүшмәндирләр.

Ф а и г ә ф ә н д и. Сәни мин дәфә бағышламышам. Амма әсла һалына тәфавүт етмәмишдир. Кет!.. Әсәд, сән дајан, сәнинлә сөзүм вардыр.

Исмајыл вә Садај кедирләр. Отагдан чыхан вахт Исмајыл Садајы дүртмәләјир вә гајыдыб көзалты мүәллимә бахыр.

Ф а и г ә ф ә н д и. Әсәд, һәрчәнд чох зәһмәт чәкдим, амма шүкүрләр олсун ки, зәһмәтим итмәди. Гори дарүлмүәллимининдә олан пансиона бир нәфәр шакирд гәбул етмәк үчүн вердијимиз әризәни оранын мүдири гәбул етмишдир. Сәнин чалышган вә сә'јли олмағына көрә гәрар гојмушуг ки, ораја көндәрәк. Көрүрсән ки, сә'јли олмаг нә гәдәр јахшыдыр. Сән чалышган вә сә'јли олмасајдын, бу күн бу хошбәхтлик бир башга шакирдә гисмәт олачаг иди. Инди кет, ата-анана хәбәр вер ки, сабаһ сәни Горијә көндәрәчәјәм. Әзизим, орада чалыш, сә'ј ет, гој мүәллимләр сәни севсинләр. Инан ки, үч илдән сонра бир алим вә камил инсан олуб вәтәнинә гајыдачагсан. О вахт милләт вә инсанијјәтә хидмәт едәрсән.

Ә с ә д. *(Бәшашәт илә)*. Әфәндим, тәшәккүрләр едирәм. Сизин јахшылыгларынызы мән һеч вахт унутмарам.

Ф а и г ә ф ә н д и. Кет евиниздә де ки, палтарларыны һазырласынлар. Сабаһ кәрәк кедәсән.

Әсәд кедир. Фаиг әфәнди гәзет охумаға башлајыр. Бу һалда Садај ичәри кирир вә бир тәрәфдә гәмкин дајаныр. Мүәллим ону көрмүр. Бир аздан сонра мүәллим башыны галдырыб көрүр вә ону чағырыр.

Ф а и г ә ф ә н д и. Садај, бураја кәл көрүм, нә үчүн ағлајырсан?

С а д а ј. Әфәндим, мәкәр мән чалышган дејиләм? Мәкәр мән тәнбәләм?

Ф а и г ә ф ә н д и. Нечә? Сәнә ким дејир ки, тәнбәлсән?

С а д а ј. Бәс Горијә Әсәди көндәрирсиниз, мәни нә үчүн көндәрмирсиниз? Онун ата-анасы вар, мән јетимәм, онун үчүнмү? Мүәллим әфәнди, тәвәгге едирәм, мәни көндәриниз. Сөз верирәм ки, кечә-күндүз чалышыб чох јахшы охујарам. Оранын мүәллимләриндән сорушарсыныз, әкәр пис охусам, јенә мәни кери гајтарарсыныз.

Ф а и г ә ф ә н д и. Садај, пахыллыг етмә! Пахыллыг чох јаман сәнәтдир. Доғрудур, Әсәдин атасы вар.

Амма онлар да фәгирдирләр. О гәдәр варды, пуллу дејилләр ки, ушагларыны елм охумаға көндәрсинләр. Јенә тәкрарән дејирәм, пахыллыг јахшы хасијјәт дејилдир. Сән дә чалыш, онун кими оласан. Сәни дә аллаһ гојса, кәлән ил көндәрәрәм. Инди һәлә балачасан

Садај. Әфәндим, инаныз ки, артыг сә'ј едәчәјәм. Инди Әсәддән бир аз кери галмағымын сәбәби одур ки, халамын евиндә нөкәрчилик едирәм. Пансиона кирәндә дәрсдән башга һеч бир ишим олмајачагдыр. О вахт мән чох јахшы охуја биләчәјәм. Мән һеч бир синифдә галмарам.

Фаиг әфәнди. Мән сәнә инанырам. Амма сән дә инан ки, инди даһа ону гојуб сәни көндәрмәк олмаз. Гоҏидә дә билирләр ки, биз ораја кими көндәрәчәјик.

Садај. Әфәндим, чох тәвәгге едирәм ки, мүмкүн олса...

Фаиг әфәнди. Кәлән ил, аллаһ гојса, сәни көндәрәрик. Кет хатирчәм ол! *(Садај кедир)*. Ах, нә олајды ки, гүдрәтим олајды, бу ушағы ағламаға гојмаздым. Көндәриб өз хәрчимлә охударды. Һәм габил, һәм сә'јли вә һәвәсли бир ушагдыр.

Дадаш кишинин сәси кәлир. Бајырдан кәндли дили илә чығырыр.

Дадаш. Моллахана бурадыр?

Фаиг әфәнди. Бујурунуз, бујурунуз!

Дадаш Әсәдин әлиндән тутуб ичәри кирир вә ајаг үстә дурур.

Дадаш. *(Чығыра-чығыра)*. Салам-әлејкүм, молла! Нечәсән, јахшысанмы? Аллаһа шүкүр биз јахшыјыг.

Фаиг әфәнди. Әфәндим, бујурунуз, әјләшиниз.

Дадаш. Елә белә дә јахшыдыр, раһатдыр. Сағ оласан, ај моллачан! Ахыр сән бу ушағы лап зај етдин, кетди һа... Бу күн бу мәним әһвалымы позуб хараб еләмишдир.

Фаиг әфәнди *(күлүмсүнүр)*. Нә олуб мәкәр?

Дадаш. А киши, мән нә билим, јахамдан тутуб дејир ки, Ғарыдурму, Ғурудуму, нә зәһирмардыр, дејир ораја кедәчәјәм. Быј а!.. Ағлыны гара апарыб, дәли олуб. Ахыр, билмирәм, бундан ахунд олачаг, әфәнди олачаг? Ахыр нә олачаг, кәрәк?

Фаиг әфәнди. Нә үчүн, Дадаш дајы? Охујар, мүәллим олар. Бәс сән истәмирсән ки, ушағын охујуб камил бир адам олсун?

Дадаш. А киши, мәним ушағым бир аз сијаһысәриштә баша дүшдү, чохдур. Даһа чох охуса вечдән чыхар. Инди һеч билмирәм буну сән нечә башдан чыхартмысан? Ахыр бунун нә дедијидир?

Фаиг әфәнди. Дадаш дајы, бәс биз дөрд-беш ај бундан ирәли Әсәд барәсиндә данышмадыгмы вә сән дә мәнә сөз вермәдинми ки, Әсәди көндәрәк кетсин охусун? Инди бәс нә үчүн разы олмурсан? Көрүрсән ки, бир нөвлә чара тапмышыг. Нә үчүн зәһмәтимиз һәдәр олсун?

Дадаш *(јалтаглыг илә)*. Сәнә гурбан олум, мән нә вахт сөз вердим?

Фаиг әфәнди. Нечә нә вахт сөз вердин? А киши, бәс дөрд-беш ај бундан ирәли ағсаггалларын јанында кәлиб биздән разылыг етмәдинми?

Дадаш. А башына дөнүм, о вахт сән мәнә бир јәкин сөз демәдин. Анчаг дедин ки, јазаг, нә билим даһа нә дединиз. Мән дә бир кәлмә дедим, һә, јахшы... Бы, а!.. Гәләт етмәдим ки! Вај... Ода-ојуна дүшдүк, а кишиләр...

Әсәд *(атасына јавашча)*. Јаваш, а киши, јаваш! Бир аз гајда илә данышı.

Фаиг әфәнди. А гардаш, мән сәни чәбрән оғлуну көндәрмәјә вадар етмирәм ки... Мән сәнә анчаг јахшылыг едирәм. Даһа ода-ојуна нә үчүн дүшүрсән? Ушағыны мүфтә охумаға көндәририләр. Сән кәрәк разылыг, тәшәккүр едәсән.

Дадаш. Јох, моллачан, сән оласан о аллаһ, бизим ушағын јахасындан әл чәк. Мән өлмәмишәм ки, о чөлдән-чөлә, дағдан-дағa дүшсүн, өзкәләрин гапысында

нөкәр олсун. Мәкәр мәнә ејиб дејил? Ахыр мән дә өзүм үчүн бир адамам.

Ф а и г ә ф ә н д и. А гардаш, нә сөзләр данышырсан? Бир кәлмә баша дүш вә анла! Биз сәнин ушағыны көндәрмирик ки, кедиб нөкәрчилик еләсин. Биз көндәририк ки, кедиб охусун, адам олсун, мәдәни бир инсан олсун.

Д а д а ш. Паһ, бу нә сөздүр? Бәдәни олсун? Инди мән охумамышам, бәдәним јохдур? Адам дејиләм? *(Тәрәфә)*. Кишиләр, көрүнүз бирчә нәләр данышыр, бишмиш тојуғун да күлмәји тутур.

Ф а и г ә ф ә н д и. Јахшы адамсыныз, Дадаш дајы, амма елминиз олсајды, лап көзәл оларды.

Д а д а ш. Нечә, јә'ни бурун-гулағымы дәјишдирәрдим?

Ә с ә д. Ата, мән кетмәк истәјирәм, сән аллаһ гој кедим.

Д а д а ш *(оғлуна)*. Кәс сәсини, һејван! *(Башына бир гапаз вурур)*.

Ф а и г ә ф ә н д и. Дадаш дајы, гулаг ас, көр нә дејирәм. Наһаг јерә ушағыны бәхтсиз етмә. Белә иш миндән бир ушаг үчүн мүмкүн олур. Әсәд габил вә сә'јли ушагдыр. Она мәним һајфым кәлир. Јәгин билирәм ки, бир нечә ил Горидә охујандан сонра чох камил бир мүәллим олар.

Д а д а ш. Моллачан, сән оласан аллаһ, бу хатаны мәним башымдан рәдд ет! Билирәм, сиздән бир ушаг истәјибләр, бир јетимдән-заддан тапыныз, көндәриниз. Даһа мәним оғулчуғазымы әлимдән алмајыныз. Моллачан, вер әлини өпүм. Аллаһ хатиринә, мәни бу оддан-аловдан гуртар, ушагчығы да евдән-ешикдән һүркүтмә, авара етмә, дәрәјә-тәпәјә салма. Сән аллаһ, мәнә јазығын кәлсин.

Ә с ә д *(јавашча)*. Нә үчүн гојмурсан кедим, ај дәдә, бирчә де көрүм? Сән аллаһ гој, мән кетмәк истәјирәм.

Д а д а ш. Сән чох гәләт еләјирсән! Һејвәрә, ахмағын бири!..

Ә с ә д. Ај дәдә, белә чығырма! Бу чүр бәрк данышмаг ајыбдыр.

Д а д а ш. Адә, демирәм сәсини кәс! Ахмаг-ахмаг данышма! Бу саат дәрини боғазындан чыхардарам!

Ф а и г ә ф ә н д и. Гардаш, бәлкә сән башга чүр фикир еләјирсән. Бу гәдәр бил ки, Горидә бир бөјүк мәктәб вар. Мән дә орада охумушам. Сәнин оғлуну да ораја көндәрирәм.

Д а д а ш. *(Тәәччүблә)*. Пи... а... Мән о гәдәр ахмаг дејиләм ки, анламајым.

Ф а и г ә ф ә н д и. Ди јахшы, атан рәһмәтлик, биз дә истәјирик сәнин оғлун кедиб орада охусун. Елмли, камаллы, мәдәни инсан олсун.

Д а д а ш *(тәрәфә)*. Јаваш је, боғазында галар. Буна бах, мәни алдатмаг истәјир. *(Мүәллимә)*. Ахыр, моллачан, ејиб олмасын, Әсәдин анасы дејир ки, мән ушағымдан бир саат да ајрылмарам. Истәјирсән кедәк бизим евә, көр анасы нә гијамәт гопардыр.

Ф а и г ә ф ә н д и. Һәгигәт билмирәм сизин бу ишләринизә нә ад гојум?

Д а д а ш. Моллачан, истәјирсән мәни бурда тут бир јахшыча көтәклә, лап дур башымы да јар. Анчаг мәни бу тәләдән гуртар. Аллаһ хатиринә, мәни бу хатадан азад ет.

Ф а и г ә ф ә н д и. Дадаш дајы, сонра пешиман оларсан. Амма даһа о вахт чарә олмаз, вахты кечмиш олар.

Д а д а ш. Нә үчүн пешиман олурам. Ушағымдан әл чәкмишәмми?

Ф а и г ә ф ә н д и *(тәрәфә)*. А кишиләр, лап мән тәәччүб едирәм ки, дүнјанын бу ишыглы вахтында, ијирминчи әсрдә белә дә гәрибә, надан авам олурмуш?

Д а д а ш *(тәрәфә)*. Ах... бу моллалар нә данышырлар һа... Ај бунлар узунчу олур һа... *(Мүәллимә)*. Доғрусу, мән сәнә ушаг вермәрәм. Мән ушағымы күчәдән тапмамышам ки... Јумшаглыг илә дејирәм, көрүрәм ган-

1253—18

мырсан. Көрүнүр ки, мәни ахмаг тапмысан. Билирсән ки, нә еләрәм?..

Ф а и г э ф э н д и. Бундан артыг даһа нә едәчәксән? Сиз дә дејирсиниз ки, биз дә атајыг, адамыг. Ај машаллаһ!

Д а д а ш. *(Ловғаландығы һалда отурдуғу јердән гәзәбли галхыр)*. Мән кимдән әскијәм? Сәндән әскији ит јесин. Јә'ни сән бу кағызын ағыны-гарасыны гандын, адам олдун?... Биз һејван олдуг?... *(тәрәфә)*. Буна бах, көр нә данышыр.

Ф а и г э ф э н д и. Гардаш, мәним вахтым јохдур ки, сәнинлә савашам. Сәнинлә данышмаг вахты тәләф етмәк, вахты өлдүрмәкдир.

Д а д а ш. Нечә? Мәни өлдүрмәк! Сән нәчисән ки, мәни өлдүрәсән?! Өлкәнин јијәси сәнсән? Күч дејил ки! Мән ушағымы вермирәм дә!..

Ф а и г э ф э н д и. Гардаш, сән тары, кет башымдан ол. Сәнинлә данышмаға мәним вахтым јохдур.

Д а д а ш. Һә, һәр илдә үч-дөрд дәфә бир-ики вәрәг чәрәкәләрини ушаглара вериб пул аланда вахтын олар!?

Ә с ә д. *(Атасына)*. Ата, бир аз әдәбли даныш, ајыбдыр.

Д а д а ш *(оғлуна)*. Сәсини кәс, ахмаг! Узун данышма! Дүш габағыма кедәк. *(Гајыдыр мүәллимә)*. Сән дә галмајасан, мәктәбин дә. *(Сонра оғлуну бојнунун ардындан итәләјир)*. Сүр кедәк, надан.

Бунлар чыхандан сонра сәһнәнин архасында ушаг ағлаја-ағлаја атасына дејир.

Ә с ә д. Ата, нә үчүн белә гилү гал едирсән?

Д а д а ш *(оғлуна)*. Ада, демирәм сәсини кәс, јохса, јохса лап тәпәни әзәрәм. Ахмағын бири!...

Ф а и г э ф э н д и *(јалныз)*. Инди кәл белә адамлар үчүн һәгги-сә'ј елә, зәһмәт чәк. Ахырда бу да алдығым музд. Доғрусу, бизим мүсәлманлар үчүн мүәллим олмагдан чәтин әзаб олмаз. Чалыш, вуруш, зәһмәт чәк,

әзијјәтдә гал, буна јалвар, она јахар, бунун үчүн иш дүзәлт, ахырда разылыг әвәзинә, бујур, сөјүш ешит. Аһ, билмирәм, биз нә вахт өз хејир вә шәримизи ганыб, достдүшмәнимизи таныјачағыг.

Бу һалда Исмајыл ағлаја-ағлаја ичәри кирир.

И с м а ј ы л. Мүәллим әфәнди, мән отуруб дәрсими охујурдум, лап наһаг јерә Садај кәлиб мәнә бир тәпик вурду. Аз галмышды ки, лап јыхылыб голум сынсын.

Ф а и г э ф э н д и. Итил, чәһәннәм ол, надүрүст! Мән таныјырам сән нә јуванын гушусан!

И с м а ј ы л. *(Ағлаја-ағлаја)*. Елә сиз һәмишә Садајын сөзүнә инанырсыныз.

Ф а и г э ф э н д и. Дөшүнү дүјмәлә, палтарыны дүзәлт, биәдәб. Бу нәдир гарнын, дөшүн ачыг, кәлиб габағымда дајанмысан. Кет Садајы бураја чағыр. *(Исмајыл кедир. Сәһнәнин архасында учадан дејир)*. Садај Садај!

И с м а ј ы л. Бујур, бујур, инди сән дә мәним кими наһарсыз галарсан.

С а д а ј. *(Садај горха-горха кәлир вә дајаныр гапы ағзында)*. Мүәллим әфәнди, инаныз ки, мән һеч бир шеј етмәмишәм. Исмајыл өзү...

Ф а и г э ф э н д и *(онун сөзүнү кәсиб)*. Садај, гулаг ас, динлә. Сән јетим олдуғун үчүн аллаһ-тааланын сәнә рәһми кәлди. Сән Әсәддән хошбәхт олдун. Даһа Горијә ону көндәрмәјәчәјәм. Кет, һазырлан, сабаһ Горијә сәни көндәрәчәјәм.

Садај шадлығындан өзүнү итирмиш бир һалда о јан-бу јана бахыр.

Ф а и г э ф э н д и. Нә үчүн мат-мәәттәл галмысан? Сабаһ јәгинән кедәчәксән. Кет, һазырлан, вәссалам!

С а д а ј. Мәним гијмәтли вә севкили мүәллимим! Сиз бу күн мәни әһја етдиниз, мәнә дирилик вердиниз. Аллаһ сиздән разы олсун. Билмирәм нә нөв илә сиздән разылыг едим.

Ф а и г э ф э н д и. Кет, эзизим! Үмидварам ки, аз бир вахтда камил бир инсан олуб өз вэтэнинэ гаjыдарсан. Вэтэн вэ миллэтинэ хидмэт едэрсэн. Кет, елмин нуру илэ ишыглан вэ бу гара чамаата гандыр ки, елм вэ мэдэниjjэт инсанын хошбэхтлиjидир. Кет, аллаһ сэнэ көмэк олсун!

1912

П э р д э

ТАҒЫ ВӘ НАҒЫ

Бир пэрдэли пjес

ӘФРАДИ-МӘЧЛИС

Т а ғ ы — чаван оғлан, гаровулчу.
Н а ғ ы — чаван оғлан, папагчы.
Г а р ы — ев jиjэси.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ.

Ҝасыб бир евдэ ваге олур. Тағы элиндэ jаjлыг, ичиндэ эт, jорулмуш дахил олур, jаjлығы мизин үстэ гоjур.

Т а ғ ы. А кишилэр, белэ күн кечирмэк олар? Кечэлэр сүбһэ кими jатмаjыб гаровул чэк, бунунла белэ алдығын донлуг да сэни көрмэсин. Күндэ дэ бир дүканчы кэлир ки, нэ билим бу кечэ мэним дүканымы кэсиблэр. Инди кэл алдығын донлуғу да буна вер ки, хэчалэтдэн гуртарасан. Сэһэр чөрэjини күнорта, күнортаны ахшам саат 8-дэ jекинэн. *(Эти доғрамаға башлар).* Бу күнлэри чанымдан, боғазымдан кэсиб вар-jохуму вермишэм jарым кирвэнкэ этэ; чүнки, аллаһ өлэнлэринизэ рэһмэт елэсин, мэним рэһмэтлик нэнэм деjэрди ки, балам, чүмэ ахшамы очағын алтыны бош гоjма. Одур ки, мэн дэ онун сөзүнү jеринэ jетирирэм *(Машыны jандырыб эти таваjа төкэр.)* Бу бишмэкдэ олсун, мэн ке-

дим чајчыдан чај алым кәтирим, чүнки бу шоғәрибин үстүндән чај ичмәсәм, әлүстү әнкәл еләјәчәк. *(Кедир.)*

Бир гәдәрдән сонра Нағы әлиндә чијәр, өвгаты гаралмыш кәлир.

Н а ғ ы. Аллаһ кәссин белә күзәраны, аллаһ! А кишиләр, сәһәр-сәһәр дамағын чағ ачырсан дүканыны бир тикә алыш-вериш еләјәсән *(әлиндәки чијәри мизин үстә гојар)*, еләә отурмағыны көрүрсән, бир дә көрүрсән кирдовој кирди ичәри: «Закриваj јес!». Күнаһкар олурсан дејәсән: «Нә үчүн, јенә нә олуб бәјәм?». Бир дә көрдүн, бир дүртмә бојнунун ардына вурду ки, «пашолт пирсидски лопатка, севодни падшаһ анадан олан күнү рабатај?». Бәли, бағладым. Бу күн белә кетди. Инди кәмали-истираһәтлә јенә дүканда отуруб папаг тикирсән, бир дә агалошник кәлди: «Ада, разве сәним не знаеш ки, бу күн падшаһ тахта чыхан күн рабатај?». Паһ атонһан, бу күн дә бағладыг. Нә билим, о бири күн кәлир ки, бу күн тахтдан дүшән күнү рабатај. А киши, тәк падшаһ олса јахшыдыр, бунун арвады вар, оғлу вар, гызы вар, нәвәси вар, нәтичәси вар, нә билим ити вар, гурду вар, зири вар, зибили вар. А кишиләр, лап адамы чана дојдурублар. *(Чијәри көтүрүб таваја төкмәк истәдикдә әти көрәр.)* Аһа... бу нәдир? *(Гајыдыб чијәри мизин үстә гојар.)* Бурада ки, әт вар! Буну бура ким төкмүш олсун? *(фикирләшир.)* һә, јәгин ки, бу гарынын ишиди. Еви бош көрүб... Јахшы, залымын гызы, инди сәнә көстәрәрәм. *(Таваны көтүрүб пәнчәрәдән атар, чијәри таваја төкүб говурмаға башлар.)* Бу бурада говрулмагда олсун, мән дә кедим бир дәстә кәвәр алым. *(Кедәр.)*

Бир аздан сонра Тағы әлиндә чај дахил олур, чајы мизин үстә гојуб әти говурмаға кетдикдә, чијәри көрүб тәәччүбләнәр

Т а ғ ы. Аһа, бу нәдир? Бу ки, чијәрдир. Әт ки, дөнүб чијәр олмаз. Аһа, јәгин бу гарынын ишидир. *(Гапыја тәрәф.)* Ај сән өзүн өләсән, «дејә-дејә ашна, чыхдын

очаг башына». Сәнин кимиләрин хорузуну чохдан голтуғуна вермишәм. *(Әтәјилә таваны көтүрүб гапыдан атмаг истәдикдә, кәлмәкдә олан Нағы илә бурун-буруна тохунарлар).*

Һәр икиси: Паһо...

Бир-биринә бахдыгдан сонра Тағынын әлини тава јандырдығындан, машынын үстә гојар вә ачыглы Нағыја бахар. Нағы әһәмијјәт вермәјиб кедиб чијәри говурар. Тағы тәәччүблә.

Т а ғ ы. Балам, сән кимсән?

Н а ғ ы *(чијәри гурдалар.)* Балам, бәс сән кимсән?

Т а ғ ы. Мән сәнә бујурурам, сән кимсән?

Н а ғ ы. Мән дә сәнә әрз едирәм, сән кимсән?

Т а ғ ы. Аһа, бу јахшы! Балам, сән бурда нә едирсән?

Н а ғ ы. Әввәл сән сөјлә көрүм, сән бурда нә еләјирсән?

Т а ғ ы. Мән бу отағы гарыдан кираjә тутмушам.

Н а ғ ы. Нә? Адә, мән ки, буну гарыдан тутмушам.

Т а ғ ы. Һә, һәпәнд баласы, һәпәнд, кетдикчә чашырсан һа!..

Н а ғ ы. Гырышмал оғлунун ағыз-бурнуну вуруб дағыдачағам. *(Балача гулајланыр.)*

Т а ғ ы *(ачыглы)*. Адә, отағымы јаландан кирајә тутмушам дедијин бәс дејил, бир һејвәрә-һејвәрә дә данышырсан?

Н а ғ ы. Адә, мәним отағымы адына салмаг истәјирсән?! Аллаһ вуруб сәни дә, сәнин бабаны да! Отаг мәнимдир.

Т а ғ ы. Адә, белә еләмә ки, јыхым ајағымын алтына, гол-габырғанла һесаблашым һа?!

Н а ғ ы *(бир дүртмә вурур Тағыја)*. Адә, кимин, адә?

Т а ғ ы *(Тағы да бир дүртмә вурур)*. Адә, сәнин...

Н а ғ ы *(бир јумруг)*. Дејәсән лап башдан чыхырсан. Отаг мәнимдир.

Т а ғ ы. Хејр мәнимдир. *(О да вурур).*
Н а ғ ы. Мәнимдир.

Вурушурлар. Бу дәмдә гары ичәри кәлдикдә бунлар гызышдыгларындан гарыја бир нечә јумруг дәјир. Тағы гарынын голундан јапышыб бир тәрәфә чәкир.

Т а ғ ы. Ағыз, де көрүм, отаг киминдир?
Г а р ы. Сәнин.
Т а ғ ы *(Нағыја).* Көрдүн?
Н а ғ ы *(гарыны бир тәрәфә чәкәр.)* Доғрусуну де, киминдир?
Г а р ы *(Нағыја)* Сәнин!
Н а ғ ы *(Тағыја).* Көрдүн ки, мәнимдир?
Т а ғ ы. Хејр, мәнимдир!
Н а ғ ы. Аллаһ сәни вурмушду. *(Вурушурлар, гары аралыгда әзилир).*
Г а р ы *(дөјүлә-дөјүлә).* Ај балам, бир дајанын, бура кәлин, отурун. *(Араларына кириб һәр икисинин голундан тутур. Һәрәсини бир стул үстүндә отурдуб араларында дурур. Нағыја.)* Ев сәниндир. *(Тағыја.)* Ев сәниндир. *(Онлар һәр икиси дә мат бир-бирләринә бахырлар. Гары Нағыја.)* Бах, сән күндүзләр дүкана кедиб ахшамлар кәлирсән. *(Тағыја.)* Сән кечәләр кедиб күндүзләр евә кәлирсән. Мән дә ки, сонсуз, кимсәсиз гарыјам. Бу отағы бир-бириниздән кизлин һәр икинизә вермишәм ки, бир нөв беләһеј... сизин дә ишиниз кечсин, мәним дә. Инди өпүшүнүз. *(Һәр икисини миз үстүндән әјдириб өпүшдүрүр.)* Бу күн дә ки, чүмә ахшамыдыр, дүјүдән-заддан биширмиш оларсыныз, јәгин ки, бу гоча гарыны да јаддан чыхармазсыныз.

Тағы вә Нағы мат-мәбһут чамаата бахдыгларындан гары үсуллуча чыхыб кедир. Тағы вә Нағы һәрдән бир-биринә бахыб күлүрләр вә үзләрини о јана чевирирләр.

Т а ғ ы. Балам, сәнин адын нәдир?
Н а ғ ы. Бәс сәнин адын нәдир?

Т а ғ ы. Мәним адым Тағы!
Н а ғ ы. Мәним дә адым Нағы!
Т а ғ ы. Сәнәтин нәдир?
Н а ғ ы. Мән папагчыјам. Бәс сән нә ишдәсән?
Т а ғ ы. Мән дә дарғајам, дарға!

Бирдән ајаг сәси ешидилир, һәр икиси гапыја кедиб гапыны тутурлар.

Н а ғ ы. Аһа, дејәсән кәлән вар, јәгин гарыдыр. Гојма!
Т а ғ ы *(гапыны бәрк тутур).* Бәрк тут, мәбада бурахасан. Залым гызы јәгин ки, јемәјә кәлиб.
Г а р ы *(гапы далындан).* Горхмајын, ичәри кәлмәјәчәјәм, постадан кағыз вар, ону кәтирмишәм.

Т а ғ ы вә Н а ғ ы. Алдада билмәзсән, ачмарыг.

Г а р ы *(о тәрәфдән).* Елә исә гапыны балача аралајын, кағызы верим.

Онлар гапыны аралар, кағызы Нағы алар.

Н а ғ ы *(үстүнү охудугдан сонра).* Бу кағыз сәнәдир, бурада Тағы јазылыб. *(Кағызы узадыр Тағыја).*
Т а ғ ы *(алыб охујур).* Хејр, сәниндир, бурада Нағы јазылыб. *(Кағызы Нағыја вермәк истәр. Нағы алмаз.)*
Н а ғ ы. Хејр, хејр. Өләсән дә Тағы јазылыб, көрмүрсән? *(Бармағы илә кағызын ардыны көстәрир.)*
Т а ғ ы *(ачыглы кағызы мизин үстә чырпар).* Бурада Нағы јазылыб!

Нағы лабүд галыб кағызы охујур.

Н а ғ ы. Әзизим Тағы!
Т а ғ ы. Хејр, Нағы!
Н а ғ ы. Әввәлән, үмдә мәтләб вүчудунузу аллаһтаала саламат еләсин вә сәнијән, әкәр бу тәрәфин әһва-

лын билмәк истәсәниз, мәтләб бурдадыр ки, сән јола дүшәндән сонра әминин кет-кедә һалы хараблашыб, инди лап өлүм һалындадыр. *(Тез кағызы мизин үстә атар.)* А киши дејирәм сәниндир, дејирсән белә. *(Бир јана чәкилир.)*

Т а ғ ы *(бир гәдәр Нағыја бахыб охујур.)* Евдә мәндән башга бир кимсә олмадығындан, әмин үчүн корлуг кечир. Чүнки мән бир тәк она лазымынча гуллуг едә билмирәм. Әмин хаһиш едир ки, әлиндә су да олса, одда олса гојуб кәлсин. Мәнә бир нөв хидмәт еләсин ки, бу күн-сабаһ дүнјадан кедәчәјәм, бәлкә бир нөв дәрманлар васитәсилә бабат олам. Әмин гызы сәнә гурбан олсун! Кәл ки, әмин јазыгдыр. Бары һәрдәнбир далына алыб бағда кәздирәрсән. Бәлкә тәзә һава илә бир ләззәт алсын. *(Нағыја.)* Ал, ал, мәним белә гоһум-гардашым јохдур. *(Нағыја көстәрир.)* Бах, бурада Нағы јазылыб, бу кағыз сәниндир!

Н а ғ ы. Хејр, Тағы јазылыб. Көрүрсән ки, нөгтә ики дәнәдир.

Т а ғ ы. Хејр, нөгтә бир дәнәдир, анчаг јазанда гәләми бәрк басыблар, галын дүшүб, она көрә дә, ики дәнә кими көрүнүр, ал. *(узадыр.)*

Н а ғ ы. Хејр, гәләми бәрк басмајыблар, һәгигәтән, бишәк-бишүбһә ики дәнәдир.

Т а ғ ы *(кағызы башына чырпар).* Адә, дејирәм зәһирмар сәниндир. Ај сәнин белә...

Н а ғ ы *(сөзүнү кәсәр).* Адә, дејирәм сәниндир. *(Бәркдән.)* Адә, ашкар Тағыны көрмүрсән? Ики дәнә нөгтә гојулуб, ики дәнә.

Т а ғ ы. Хејр, хејр, нөгтә бир дәнәдир. Јәгин јанындан милчәк кечиб, бир нөгтә гојуб, она көрә Тағы охунур. Көрмүрсән, бири лап јоғун, бири чунгушдур. Аја вар, аја јох.

Н а ғ ы. Адә, сәниндир дејирәм. Бурада Тағы јазылыб.

Т а ғ ы. Нундур.

Н а ғ ы. Тејдир.

Т а ғ ы. Дејирәм нундур.

Н а ғ ы. Мән дә дејирәм тејдир.

Вурушурлар. Бир гәдәрдән сонра гары әлиндә башга бир кағыз дахил олур, о да дүшәр јумруг алтына.

Г а р ы. Ај бала, ај балам, мәни өлдүрдүнүз. Алыныз постдан јенә кағыз кәлиб.

Т а ғ ы *(бир-бирләринә бахырлар).* Бу да сәнә кәлиб.

Н а ғ ы *(кағызы алыр. Гары кедир.)* Бах бурда лап ашкар Тағыдыр, дәхи бунун башга шәкки-шүбһәси јохдур.

Т а ғ ы *(алар бахар).* Балам, бурда Нағыдыр. Нун һәрфи лап ајдын билинир.

Н а ғ ы. Хејр, сәһвин вар, теј һәрфи ашкардыр, бура да кејфи-мајәша дејил. Будур, будур ики дәнә нөгтә сәдди-Искәндәр кими дуруб көзүнүн габағында.

Т а ғ ы *(лабуд галыр).* Аллаһү әкбәр. *(Кағызы алар, охујар.)* Әзизим Нағы!

Н а ғ ы. Хејр, Тағы!

Т а ғ ы, Салам-дуадан сонра јазыб сизә билдирирәм ки, әввәлинчи кағызы сизә көндәрәндән ики саат сонра әминин лапдан чаны чыхды. Өләндә о рәһмәтлик бу вәсијјәти еләди: Мәним јатдығым јердә торпағын ичиндә күпдә гызыл вар. Ону көтүрәрсән, әмин оғлуна да кағыз јазарсан ки, кәлсин *(Нағыја.)* Бах, бу кағыз мәнимдир.

Н а ғ ы *(чәлд әлиндән гапар вә бир тәрәфә чәкиләр.)* Хејр, бурада ашкар Нағыдыр. *(Охујур.)* Ев-ешикдә олан-олмазы сатарсыныз вә мәним сүр-сүмүкләрими көч едиб көндәрәрсиниз Кәрбәлаја. Орда гызыллары јејиб ичиб кеф едәрсиниз.

Т а ғ ы (*әлиндән гапыр. Бир тәрәфдә*). Аhа, кеф едәрсиниз. Инди сәнин јолуну көзләјирәм.

Н а ғ ы (*далдан гапар*). Тез кәл, әз тәрәфи... (*Тағыја*). Балам, бу кағыз да, габагкы кағыз да мәнимки имиш, мән һеч билмәмишәм. (*Бүкүб чибинә гојмаг истәр.*)

Т а ғ ы. Дајан, дајан, сәни аллаһ вурмушду. Кағызы мәнә вер. (*Онун голундан тутар. Нағыны бәрк итәләјәр.*)

Н а ғ ы. Адә, итил о јана, мәним сәфәрим вар!

Т а ғ ы. Адә сәнинлә дејиләм? (*Јапышыб мизин үстә јыхар, сонра Нағы дуруб вурушурлар. Сәс-күј дүшәр*).

Г а р ы (*дахил олур*). Ај балам, јенә нә олду?

Н а ғ ы. Сән аллаһ, ај гары нәнә, бир буну оху көрәк Тағыдыр, ја ки, Нағы?

Г а р ы. Ај балам, мән охумаг һардан билирәм?

Т а ғ ы (*ағлар*). Ај гары нәнә, аллаһ өләнләринизә рәһмәт еләсин, мәним рәһмәтлик әмим аллаһ рәһмәтинә кедиб. Инди онун...

Н а ғ ы (*онун сөзүнү кәсәр, ағлаја-ағлаја*). Хејр, ај гары нәнә, о рәһмәтлик мәним әмимдир, кағыз мәнә јазылыб.

Т а ғ ы (*бәркдән*). Хејр, мәнә јазылыб, (*Гашыныр.*)

Н а ғ ы. Хејр, мәнә јазылыб.

Вурушмаг истәјирләр. Гары аралашдырыр.

Г а р ы. Нәнә сизә гурбан олсун, вурушмајыныз, дајаныныз мән чөп кизләдим, һансыныз тапса, кағыз онундур. Һә, нечәсиниз, разысыныз ја јох?

Т а ғ ы. Разыјам.

Н а ғ ы. Мән дә разыјам.

Гары јердән чөп көтүрүб кизләдир. Нағыја.

Г а р ы. Һә, тап көрәк.

Н а ғ ы (*фикирдән сонра*). Вер бундан!

Г а р ы (*әлини ачыр, чөп о бири әлиндән чыхыр*).

Бах, удуздун. (*Кағызы алыб Тағыја верир.*) Бах, даһа вурушмајыныз, кағыз бу кишининдир. (*Кедир. Тағы шад олуб ора-бурасыны дүзәлдир*).

Н а ғ ы. Истәр лап фәләк кәлсин, өлсән дә кағыз мәнимдир ки, мәнимдир.

Т а ғ ы (*нәвазишлә*). Балам, атам оғлу, бах бу кағыз мәнимдир, үстүндә әмим гызы Исмәтин ады јазылыбдыр. Атасы Јафтумәли мәним әмимдир ки, аллаһ рәһмәтинә кедиб: мән дә Мирзә Әскәрин оғлујам. Атам Кәрбәлаја кедәндә мәни әмимә тапшырмышды. Өзү дә јолда Бағдадда аллаһ рәһмәтинә кетди. Одур ки, әмим мәни өзүнә оғуллуға көтүрмүшдү.

Н а ғ ы (*тәәҹҹүри-һал илә*). Сән Мирзә Әскәрин оғлусан? О да мәним әмимдир, мән дә папагчы Јафтумәлинин оғлујам.

Т а ғ ы. Вахсеј, әми оғлу!

Н а ғ ы. Тағы әми оғлу!

Һәр икиси гучаглашанда пәрдә дүшүр.

Пәрдә.

Гејдләр

Аббас Сәһһәтин сечилмиш әсәрләри анчаг совет дөврүндә топланыб күллијјат һалында чап олунмушдур: биринчи нәшр —1935-чи илдә (тәртиб едәни: Әлиаббас Мүзниб, мүгәддимәнин мүәллифи: Мир Чәлал) вә икинчи нәшр —1950-чи илдә (тәртиб едән, мүгәддимә вә изаһларын мүәллифи: Қамал Талыбзадә).

Ики чилддән ибарәт јени, јубилеј нәшри жанр вә әсәрләрин сајы е'тибарилә даһа әһатәлидир. Бир чох ше'р, мәгалә тәрчүмәләр шаирин күллијјатында илк дәфә верилир. Әввәлләр лүзумсуз ихтисарла чап едилән ше'рләр там һалда чап олунур. Мәтбу мәтнләрдәки тәһрифләр дүзәлдилмишдир. Әсәрләрин дил, үслуб вә имла хүсусијјәтләри әсасән сахланылмышдыр.

Бу нәшрин I чилдиндә ше'рләр, сатиралар, ушаг ше'рләри, мәнзум мәктублар вә пјесләр, II чилдиндә исә мәгаләләр, тәрчүмәләр, һабелә Сәһһәтин һәјат вә фәалијјәтинә аид хатирәләр, бәдии әсәрләр. гејдләр вә с. кедир.

I ШЕ'РЛӘР.

ШЕЈХ СӘ'ДИ

(сәһ. 7).

«Сыныг саз», Бакы, 1912, сәһ. 16. Сәһһәт ирсинин әлдә олан илк нүмунәләриндәндир. Мүәллиф Иран әдәбијјатынын бөјүк классикинә һәср етдији бу ше'ринин јазылыш тарихи һаггында белә мә'лумат верир: «Бу ше'р 1316-чы илдә (јени стиллә 1898-чи илдә — *К. Т.*) Ширазда дејилмишдир». «Сыныг саз», сәһ. 16.

«Сыныг саз»да «Шејх Сә'ди» ше'ринә мүәллиф ики изаһат вермишдир:

«Дилкуша» — о бағын адыдыр ки, Шејх Сә'ди орада дәфн олунуб (сәһ. 16).

Абидә — мүчәссимә јахуд статуја демәкдир (сәһ. 16).

ХАЧӘ ҺАФИЗ

(сәһ. 8).

Ширазда икән јаздығы бу ше'р һаггында шаир «Сыныг Саз»да белә мә'лумат верир: «Бу ше'р дә јенә Һафиз мәрһумун мәгбәрәсиндә охунулмуш бир хитабәдир» (сәһ. 18). «Сыныг саз»да ше'рин нә заман јазылдығы гејд олунмамышдыр. Лакин шаирин тәрчүмејиһалындан мә'лумдур ки, о, Һафизлә Сә'динин мәгбәрәләрини тәхминән ејни вахтда зијарәт етмишдир.

«ЕЈ КӨНҮЛ, ЈАТМАКИЛӘН, ДУР КӨЗҮН АЧ, БИДАР ОЛ!»

(сәһ. 9—10).

«Шәрги-Рус» гәзети, 3 март 1904, № 25.

Аббас Сәһһәтин илк мәтбу әсәридир. Ше'р «Аббасгулу тәбиб Меһдијев Шамахылы» имзасы илә нәшр олунмушдур. Көрүнүр, һәмин илләрдә шаир «Сәһһәт» тәхәллүсүнү һәлә ишләтмирмиш. 1904-чү илдә рус-јапон мүһарибәсинин башланмасы мүнасибәтилә јазылан бу ше'р Сәһһәтин 1905-чи ил ингилабына гәдәрки јарадычылығынын идеја хүсусијјәтләрини, онун чаризмә вә руһанилијә мүнасибәтини тәсәввүр етмәк үчүн мараглыдыр. Мәнзумәни шаир ашағыдакы мүрачиәтлә нәшр етдирмишдир: «Әфәндим! «Шәрги-Рус» гәзетинин васитәсилә исламијјәт аләминә вердијиниз ишығын давам вә истидамыны рәббим дәркаһындан истид'а едирәм. Бу күнләрдә ә'лаһәзрәт императори-ә'зәм һәзрәтләри илә јапонијалылар дава вә мүһарибә башладығына көрә тамам рәајаји-дөвләти-бәһијјеји-Русијјәјә лазым вә вачибдир ки, малү чан вә зәбан илә о ә'лаһәзрәтин мүзәффәријјәти бабында чалышсынлар. Филһаза кечән зилгәдә ајынын 27-чи күнүндә Шамахы ујездинин шиәмәзһәб газысы Ахунд Аббасгулу Әбдүлһүсејн чәнабларынын сәрәнчамы илә Шамахы шәһәринин чүмлә үләма вә руһаниләри вә дәхи мәктәб мүәллим вә шакирдләри вә саир шиәмәзһәб синфи шәһри-мәзбурун Галабазар мәсчидинә чәм олуб ә'лаһәзрәт императори-ә'зәмә фәтһ вә зәфәр дуасы охунду. Бу барәдә нәзм олунмуш бир нечә әфрадиатијәлзикр хидмәти-шәрифинизә ирсал олунду. Тәвәггеји-күлли олунур ки, чәридеји-мүбарәкинизә дәрч бујурасыныз».

«Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир.

ДӘРЈА КӘНАРЫ

(сәһ. 11—12).

1905-чи илин сон ајларында А. Сәһһәтин Абдулла Шаигә көндәрдији мәнзум мәктуба әлавә олунмуш бу ше'р илк дәфә там һал-

да «Тәранә» сәрлөвһәси илә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1923-чү ил, 10-чу нөмрәсиндә чап олунмушдур. Ше'рә «Тәранә» ады редаксија тәрәфиндән верилмишдир. Мәктубда исә ше'рә ад гојулмамыш, анчаг ашағыдакы мә'лумат әлавә олунмушдур: «Әзизим, вәрәгпарәләрдә хәјалым кими пәришан олан бә'зи әш'арымдан нүмунә олараг хидмәтинизә пишнәһад едирәм. Чүн үсули-чәдид, Авропа шаирләринин сәбки вә сәлигәси үзрә нәзм олунуб, им'ан нәзәрилә тәсһиһини рича едирәм». Мәктубун әсли Азәрбајчан Мәркәзи Дөвләт Архивинин «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» шө'бәсиндә, А. Шаигин архивиндә сахланылыр.

Ше'р «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында ашағыдакы мә'лу-матла дәрч олунмушдур: «Мәшһур шаирләримиздән А. Сәһһәтин гејри-мәтбу әсәрләриндәндир ки, мөһтәрәм Салман Мүмтаз васитәсилә идарәмизә јетишмишдир. Идарә».

Ше'рин редаксијаја һансы мәнбәдән чатдырылмасы бизә мә'лумдур. А. Шаигин шәхси архивинә мәхсус олан бу мәктуб 20-чи илләрин әввәлләриндә әдәбијјатшүнас Салман Мүмтаза верилмиш, о исә һәмин мәктубдакы үч ше'р нүмунәсини нөвбә илә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында нәшр етдирмишдир (Бах: А. Шаиг. Хатирәләрим, Бакы, 1973, сәһ. 214—215).

«Сыныг сазы»ы тәртиб едәркән Сәһһәт мәнзумәнин бир һиссәсини (16 мисра) «Дәрја кәнары» ады илә ајрыча ше'р кими китаба дахил етмишдир (сәһ. 15—16). Шаир һәмин парчанын бә'зи сөз вә ифадәләрини дәјишмиш, ашағыдакы бејти әлавә етмишдир:

Сакин дәнизин сәфһәси ајинә кими саф,
Күн нуру дүшәркән көрүнүр, бах, нечә шәффаф.

Шаирин дүзәлишләри јени нәшрдә нәзәрә алынмышдыр. «Сыныг саз»да «Дәрја кәнарында» ше'ринә мүәллиф беләә гејд вермишдир: «Бир нәсри нәзмә тәһвил етмәјә «әгд» дејилдијини шакирдләрә көстәрмәк үчүн бу мәнзумәнин мәзмуну «Мә'лумат» журналында бир нәсрдән алынмышдыр» (сәһ. 15).

«Сечилмиш әсәрләр»ин 1950-чи ил нәшриндә јанлыш олараг «Тәранә» вә «Дәрја кәнарында» ше'рләри башга-башга әсәрләр кими чап едилмишдир.

Ше'р шаирин өзү тәрәфиндән верилмиш сәрлөвһә илә нәшр олунур.

ШАМАХЫ ЗӘЛЗӘЛӘСИ

(сәһ. 13—14).

«Һәјат» гәзети, 5 март 1906, № 51. Һәмин ше'ри шаир сонралар ихтисарла «Сыныг саз» китабчасында чап етмишдир *(сәһ. 11).*

Икинчи нәшрдә А. Сәһһәт бә'зи тәсһиһләр дә етмиш, «Дүшдүкдә о истәкли вәтән сәмтә никаһым» мисрасыны «Дүшдүкдә мәним о нәзәркаһә никаһым» шәклиндә дүзәлтмишдир. Китаба ше'рин ихтисар едилмәмиш илк варианты верилир.

Мәһфәзәгулу — о заманки әдәбијјатда «гылафлы адам» мә'-насында ишләнирди.

ДӘ'ВӘТ

(сәһ. 15—16).

«Рәһбәр» журналы, 1906, № 2. «Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир.

НИДАЈИ-МИЛЛӘТ ЈАХУД АМАЛИ-ВӘТӘНПӘРВӘРАНӘ

(сәһ. 17—18).

«Рәһбәр» журналы, 1906, № 3. Сәһһәтин ше'р вә мәгаләләриндә, хүсусән илк әсәрләриндә «ислам», «мүсәлман», «мүслим» сөзләри тез-тез ишләнир. Һәмин сөзләрдән шаир чох заман өз вәтәндашларына мүрачиәт мә'насында истифадә едирди. «Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир.

ФӘРЈАДИ-ИНТИБАҺ ВӘ ЈА АМАЛИ-ВӘТӘНПӘРВӘРАНӘ

(сәһ. 19—20).

«Дәбистан» журналы, 15 нојабр 1906, № 15.

Шаирин әсәрләринин 1935-чи ил чапында:

Гәфләти, чәһли фәрамуш едәлим,
Шаһиди-елми дәрағуш едәлим, —

— бејти ихтисар олунмуш,

Кәсби-елмү шәрәфү нам едәлим, —

— мисрасы дәјишдириләрәк:

Чәһл илә гәфләти е'дам едәлим, —

— шәклиндә јазылмышдыр.

«Ше'р «Сечилмиш әсәрләр»ин 1950-чи ил чапында ихтисарла верилмишдир.

«Нәшри-маариф». XX әсрин әввәлләриндә Бакыда тәшкил олунмуш хејријјә чәмијјәтидир.

1253—19

ГӘЗЕТ НӘДИР?

(сәһ. 21—22).

«Дәбистан» журналы, 7 декабр 1906, № 16.

«Молла әми» — һамы кими, Сәһһәт дә бу адла Чәлил Мәммәдгулузадәјә вә онун нәшр етдији «Молла Нәсрәддин» журналына мүрачиәт едирди.

«Иршад», «Фүјузат», «Дәбистан», «Рәһбәр», «Һәјат» — 1905—1907-чи илләрдә Бакыда нәшр олунан мүхтәлиф истигамәтли мәтбуат органларыдыр. Сәһһәт ше'рдә адларыны чәкдији гәзет вә журналлары мәфкурәви истигамәтләринә көрә фәргләндирмәмишдир.

Әввәлки нәшрләрдә бурахылмыш бир сыра сәһвләр тәсһиһ олунмуш, 1950-чи ил чапындакы ихтисарлар бәрпа едилмишдир.

«ЕЈ ВӘТӘН, КЕТМӘ КИ, ӘЛДӘН КЕДӘРИЗ».

(сәһ. 23).

«Иршад» гәзети, 5 декабр 1906, № 278. М. Ә. Сабирин «Ләббејк ичабәт» мәгаләсиндән көтүрүлмүшдүр. «Иршад» гәзети бағланмаг тәһлүкәси гаршысында оларкән бөјүк шаир бу мәгаләни јазыр вә өз тәәссүфүнү билдирикән Сәһһәтин она мә'лум олан ше'риндән һәмин парчаны нүмунә кәтирир. Сабир бу мүнасибәтлә јазыр: «Гајети-тәһәссүрүмдән нә јапачағымы шашырыб сәрасимә һәмвәтәнләрим олан Шамахы әһлинә тәвәччөһүмдә нә кердүм? Бүтүн шәһәр әһли мүтәәссир олуб үмуми бир пәришанлыг илә рәфигим Сәһһәтин шу бејтләри илә мүтәрәннүм олмаг истәјирләр».

«Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир.

НАЛЕЈИ-ТӘҺӘЈЈҮР ЈАХУД МИЛЛӘТӘ ХИТАБ

(сәһ. 24—25).

«Рәһбәр» журналы, 17 јанвар 1907, № 5. «Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир.

ДИЛБӘРИ-ҺҮРРИЈЈӘТӘ

(сәһ. 26).

«Рәһбәр» журналы, 17 јанвар 1907, № 5.

ЈАД ЕТ!

(сәһ. 27—28).

«Иршад» гәзети, 14 феврал 1908, № 19. Икинчи дәфә «Әкрәмбәј һәзрәтләринә нәзирә» ады илә «Сыныг саз»да чыхмышдыр. (сәһ. 20). Әкрәмбәј Рәчаизадә мәшһур түрк классикләриндәндир.

Гәзетдә ше'р «Әш'ар» сәрлөвһәсилә нәшр олунмуш вә она ашағыдакылар әлавә едилмишдир: «Устади-мөһтәрәм Әкрәмбәј һәзрәтләринә пејрәв ола биләрмијәм? Әдибимиз Әһмәд Камала тәгдим олунур».

«Сыныг саз»да мүәллиф ашағыдакы бәнди ихтисар етмишдир.

Вәгта ки, әсәр сәба рижаһи,
Көнлүм ачылар тәрәввүлүндән.
Рөвшән олар е'тила сәбаһи,
Тә'лимү тәәлүмүн күчүндән,
Бахдыгча чәванибү нәваһи
Беһчәтдә олар ријази-чәннәт,
Милләт һамы дәрк едәр фәлаһи
Пајанә јетәр бу гәм, бу мөһнәт,
Јад ет мәни, сакитанә јад ет!

Бу бәнд дәгигләшдириләркән Республика Шәрг Әлјазмалары секторун да сахланылан әлјазмасындан истифадә олунмушдур (Бах, инв. № 4098).

ВАВЕЈЛАЈИ-НИФРӘТ

(сәһ. 29—30).

«Иршад» гәзети, 24 март 1908, № 38. «Әш'ар» сәрлөвһәси илә, «Ә. Тофиг Ширвани» имзасы илә нәшр олунмушдур. Гәзет сонракы нөмрәдә ше'рин А. Сәһһәтә аид олдуғуну «Идарәдән» адлы мә'луматда хәбәр вермишдир. («Һәмин мәгаләдә зикр олунан әш'ар дүнәнки нөмрәмиздә «Ә. Тофиг Ширвани» имзасы илә сәһвән бурахылдығындан әфвләрини истәриз». «Иршад» гәзети, 1908, № 39).

Икинчи дәфә «Сыныг саз»да чыхмышдыр (сәһ. 8). Һәмин ше'рин Шәрг әлјазмалары секторунда сахланылан әлјазмасы илә мәтбу мәтни арасында фәргләр вардыр (инв. № 4098).

«ЈАЗ», «ЈАЈ», «ПАЈЫЗ ЧАҒЫНДА», «ГЫШ».

(сәһ. 31—34).

М. Маһмудбәјзадә, С. Әбдүррәһманбәјзадә, С. Ахундзадә, Ф. Ағазадә, А. Талыбзадә, Ә. Әфәндизадә, «Икинчи ил», Бакы, 1908, сәһ. 89, 91, 94, 96.

ВӘТӘН

(*сәһ. 35*).

М. Маһмудбәјов, А. Сәһһәт. «Јени мәктәб» (Үчүнчү ил), Бакы, 1909, *сәһ. 143*.

МҮСӘЛМАН ҮРӘФАЛАРЫ

(*сәһ. 36—37*).

«Зәнбур» журналы, 1910, № 13. Шеʼр «Сарсаг» имзасы илә нәшр олунмушдур. Сонра мүәллиф һәмин шеʼри «Сыныг саз» китабына дахил етмишдир (сәһ. 30). «Сарсаг» А. Сәһһәтин кизли имзаларындан биридир.

Бу мисра «Зәнбур» журналында белә кетмишдир:

Сан франсыздыр о вә ја белчик.

«Һәгигәт» (1909—1910) вә *«Күнәш»* (1910—1911) — Бакыда нәшр олунан гәзетләрдир.

«Морнинг» вә *«Деба»* — Инкилис вә франсыз гәзетләридир.

Метропол вә *Сан-суси* — Ресторан адларыдыр. «Сан-суси» франсызча гајғысыз демәкдир.

АЛИМНУМАЛАР

(*сәһ. 38—39*).

«Зәнбур» журналы, 1910-чу ил, 28 мај, № 18. «Сарсаг» имзасы илә нәшр олунмушдур.

Салман-Мәһәммәд пејғәмбәрин ән јахын тәрәфдарларындан олмушдур.

Ибн-Сина (980—1037) — Орта Асијада јашамыш мәшһур енсиклопедист алим вә шаирдир.

Руми Мовлана (Чәлаләддин Руми) (1207—1273) — фарс дилиндә јазан мәшһур түрк шаиридир. Узун мүддәт Түркијәдә вә әрәб өлкәләриндә јашамышдыр.

Фараби (870—950) — Орта Асијада, Фарабда доғулмуш, Бағдад вә Суријада јашамыш мәшһур алим вә философдур.

«САБИР, ЕЈ ШАИРИ-ДҮҺАПӘРВӘР»

(*сәһ. 40—41*).

«Мәʼлумат гәзети, 19 ијул 1911, № 16. Сабирин өлүмү мүнасибәтилә јазылмыш вә «Гара хәбәр» сәрлөвһәси илә бөјүк шаирин өлүмүнү хәбәр верән кичик мәгаләјә әлавә олунмушдур. Сәһһәтин

Сабир һаггында јаздығы бу биринчи шеʼри «Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилир. «Гара хәбәр» ајрыча мәгалә кими «Әсәрләр»ин икинчи чилдинә «Мәгаләләр» бөлмәсинә салынмышдыр.

САБИР

(*сәһ. 42—43*).

«Мәʼлумат» гәзети, 21 ијул 1911, № 18. Шеʼрин илк нәшри тарихи «Сечилмиш әсәрләр»дә јанлыш олараг 1912-чи ил көстәрилмишдир.

Икинчи дәфә «Сыныг саз»да чап олунмушдур (сәһ. 29—30).

ТӘРӘГГИ ВӘ ТӘБИӘТИН ГАНУНУ

(*сәһ. 44—45*).

«Һәгигәти-әфкар» гәзети, 24 декабр 1911, № 11. Гәзетдә «Тәчәддүд вә тәрәгги» сәрлөвһәси илә нәшр олунмушдур. «Сыныг саз»а «Тәрәгги вә тәбиәтин гануну» ады илә дахил едилмишдир (сәһ. 36—37).

ОХУЧУЛАРЫМА

(*сәһ. 46*).

«Сыныг саз», Бакы, 1912, сәһ. 3—4. Бу шеʼр дә нәзәрә алынмагла китаба салынмыш 22 мәнзумә «Сыныг саз»а әсасән нәшр олунур. Буна көрә дә онларын нәшр тарихләри 1912-чи ил көстәрилмишдир. Шүбһә јохдур ки, бу шеʼрләрин бир гисмини шаир әввәлләр јазмыш, анчаг 1912-чи илдә чап етдирмишдир.

«Сыныг саз»да ајры-ајры шеʼрләрә вә мисралара мүәллиф тәрәфиндән изаһлар да верилмишдир.

Ујгу көрмүш бир лалам мән, аләм әһли бүтүн кар,
Сөјләмәкдән мән ачизәм, динләмәкдән хәлајиг —

— мисраларына шаир белә бир гејд вермишдир:

«Мән күнки-хабдидәвү аләм тамам кәр,
Мән ачизәм зи көфтәнү хәлг әз шәнидәнәш —

— шеʼри-фарсисини ихтар едир. А. С.» (сәһ. 4).

ТӘРЧҮМЕЈИ-ҺАЛЫМ ЈАХУД ҺУЛУЛУ

(сәh. 47).

һулулу — «Һүлули» сөзүнүн халг данышыг дилиндә ишләнмиш шәклидир. Һүлулијјә орта әсрләрдә вә XIX әсрдә Шәргдә мүтәрәгги чәһәтләри олан ичтимаи-фәлсәфи чәрәјан олмушдур.

«Бәјани-һал» ше'ринин:

Алмышлар әгәлли, барәкәллаһ!

— мисрасына верилән шәрh беләдир:

«Бу сөз илә:

Сәхаји-бүзүркани-Иранзәмин,
Дүта барәкәлласт, јек афәрин, —

— ше'ри-фарсисинә тәлмиh едәр» (сәh. 5).

«Өлү шәһәр» ше'риндәки:

Гәмли мазисини һекајәт едәр,
Талеиндән бүтүн шикајәт едәр.

— бејти Чәлаләддин Руминин мәшһур «Мәснәви»синдән игтибас едилмишдир.

«Јадындамыдыр» ше'риндә ишләнән «идеал» сөзүнүн шәрhи беләдир: «Идул вә идеал кәлмәләри латынча олуб һәр дилдә истe'малы гәбул олдуғу үчүн ачиз дә ишләтдим» (сәh. 13).

«Фүзулинин бир гәзәлини тәрби» адлы ше'рә верилән шәрh беләдир:

«Әдәбијјатымызда тәхмис, тәсдис вә гејриләри чох олуб да «тәрби» көрмәдијимдән бу гәзәли белә јапдым» (сәh. 18). Ше'р Фүзулинин «Дәһәнин дәрдимә дәрман дедиләр чананын» мисрасы илә башланан гәзәли әсасында јазылмышдыр.

«Јолдашым үчүн көз јашы...» ше'ри «Сыныг саз»да «Мәрсијә» сәрлөвһәси илә нәшр олунмушдур. Ше'рә белә изаһат верилмишдир: «Бу мәрсијә сүнкүләр ағзындан гуртарыб да бир мүсәлман евинә сығынаркән даш үрәкли ев саһибинин гуршуну илә накәһан тәркиһәјат едән јолдашым үчүн көз јашыдыр» (сәh. 29).

ЈАЈ СӘҺӘРИ

(сәh. 76).

«Мәғриб күнәшләри», 1 hиссә, Бакы, 1912, сәh. 18. «Мәғриб күнәшләри»ндә А. Сәhhәтин өз имзасы илә ики орижинал ше'ри

чап олунмушдур ки, онлардан бири «Од тутуб гырмызы атәшлә јенә јанды үфүг» мисрасы илә башланан «Јај сәһәри»дир. «Әсәрләр»дә һәмин ше'р јанлыш олараг тәрчүмә бөлмәсиндә верилмишдир («Әсәрләри», Бакы, 1935, сәh. 273).

ОҒЛУМ ҮЧҮН

(сәh. 77).

«Мәктәб» журналы, 1912, № 5.

САБИР

(сәh. 78—79).

«Мәктәб», 1913, № 11. Сәhhәтин Сабир һаггында јаздығы үчүнчү ше'ридир. Шаирин 1917-чи илдә достунун өлүмүнүн алты иллији мүнасибәтилә јаздығы дөрдүнчү ше'ри исә әлдә јохдур. «Ачыг сөз» гәзетиндә чап олунан «Шамахыда Сабир күнү» адлы мәгаләдә Сәhhәтин бу мәнзумәсиндән бәhс едилир: «...һәмин ијул ајынын 12-дә Шамахыда мүәллимләр курсунда иштирак едән мүәллимләр мәрhум Сабирин алты иллик јовми-вәфаты мүнасибәтилә биринчи шәһәр мәктәбиндә бир «Әдәби сәһәр» тәртиб етмишдиләр. Саат 12-дә мәчлис ачылыр. Әввәл А. Сәhhәт чәнаблары мәрhумун тәрчүмеји-һалы илә һазируну ашина един вә һәмин күнә даир мәрhумун һаггында сөјләдији ше'ри охујур. Сонра мүәллимләр тәрәфиндән мәрhумун өз ше'рләриндән охунур. Әләлхүсус Сәhhәт чәнабларынын сөјләдији ше'р хәлаигдә јени бир руh әмәлә кәтирир» («Шамахыда Сабир күнү», «Ачыг сөз» гәзети, 31 ијул 1917, № 533).

ВӘТӘН

(сәh. 80—81).

«Мәктәб» журналы, 1 феврал 1914, № 2.

НӘВАЈИ-АШИГАНӘ

(сәh. 82—83).

«Гуртулуш» журналы, 20 нејсан (апрел) 1920, № 2. Редаксијадан ше'рә верилән изаһатда јазылыр: «Мәрhум Аббас Сәhhәт әфәндинин ишбу әш'ары 1915-чи илдә нәшр олунан «Гуртулуш»ун 3-чү сајысында чап едилмәк истәнилмишди. Лакин о заман сансор буна мүсаидә етмәдијиндән 3-чү нөмрәнин 1-чи сәhифәси бош галмышды».

Редаксијанын мә'луматыны «Гуртулуш»ун әлдә олан һәмин нөмрәси тәсдиг едир. Һәгигәтән 1-чи нөмрәнин илк сәһифәси бош галмыш, ше'рин анчаг ады јазылмыш, бир дә епиграф кими Һафизин ашағыдакы бејти јазылмышдыр:

Мәсләһәт диди-мән ин әст ки, јаран һәмә кар
Бекүзарәндү хәми-түрреји-јари кирәнд.

(Тәрчүмәси: Мәним мәсләһәтим будур ки, достлар бүтүн ишләрини бурахыб јарын гыврым зүлфүнү тутсунлар). «Гуртулуш», 1 нојабр, 1915, № 3. Бу мәнбәјә әсасән ше'рин чап тарихи 1915-чи ил көтүрүлмүшдүр.

Әввәлки нәшрләрдә ше'рин ады јанлыш олараг «Олмалы» кетмишдир. Әмәкдар мүәллим Чәмо Чәбрајылбәјлинин «Хатирәләр»индә вердији мә'лумата көрә ше'р она итһаф олунмушдур.

НИННИ

(сәһ. 84).

«Гуртулуш» журналы, 16 нојабр 1915, № 4.

БӘРАДӘРИМ Ә. М. СӘРКӘРОВ ЧӘНАБЛАРЫНА

(сәһ. 85—86).

«Гуртулуш» журналы, 16 нојабр 1915, № 4.

Мәзмунундан белә мә'лум олур ки, бу ше'ри Сәһһәт досту Ә. М. Сәркаровун хаһиши илә онун севкилисинә хитабән јазмышдыр.

ҺАШЫМБӘЈ МӘРҺУМ ҮЧҮН

(сәһ. 87).

«Ачыг саз» гәзети, 2 март 1916, № 125. «Тәзә һәјат», «Сәдаји-һәгг», «Сәдаји-Гафгаз» вә с. гәзетләрин редактору олмуш Азәрбајчан јазычы вә журналисти Һашымбәј Вәзировун (1868—1916) вәфаты мүнасибәтилә јазылмышдыр.

«ШАИР, ШЕ'Р ПӘРИСИ ВӘ ШӘҺӘРЛИ»

(сәһ. 88—95).

«Ачыг сөз» гәзети, 4, 5, 6, 7 ијул 1916, №№ 228, 229, 230, 231. Икинчи дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 1923-чү ил феврал нөмрәсиндә сәһв олараг «Аббас Сәһһәтин басылмамыш мәнзумәси» гејди илә натамам вә тәһриф едилмиш шәкилдә чап олунмушдур. Икинчи дәфә чапда поеманын сәрлөвһәси дәјишдириләрәк «Шаир вә ше'р пәриси» адландырылмыш, әсәрин билаваситә идејасы илә әлагәдар олан «Шәһәрли» кәлмәси ихтисар олунмушдур. Бу сәһв узун мүддәт шаирин чап олунан әсәрләриндә тәкрар едилмишдир. Редаксијанын мә'луматыны бураја көчүрүрүк: «Мәрһум шаиримиз Аббас Сәһһәтин чап олунмамыш әсәрләриндәндир ки, һөрмәтли Салман Мүмтаз васитәсилә идарәмизә чатмыш. Биз дә еһја едәрәк мәчмуәмиздә чап едириз. Буну да ихтар едириз ки, Аббас Сәһһәтин 1 сајымызда чап олунмуш «Мајыс кечәси» үнванлы тәрчүмәси тәб олунмамыш әсәрләрдән олуб илк дәфә бизим мәчмуәјә дәрч едилмәк үчүн Һ. Садиг тәрәфиндән идарәмизә верилмишдир» («Маариф вә мәдәнијјәт» журналы, 1923, № 2).

ШӘРАРӘ

(сәһ. 96—97).

«Совгат» гәзети, 3 октјабр 1916, № 27.

ТӘХЛИЈӘ ЈАХУД ГАЧГЫН

(сәһ. 98—99).

«Гардаш көмәји» журналы, Бакы, 1335 (1917)-чи ил, мај.

ШАИР

(сәһ. 100).

Шаирин сағлығында чап олунмамыш ше'рләрдәндир. Илк дәфә 1923-чү илдә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналынын 3-чү нөмрәсиндә чап олунмушдур.

«КӘЛНИЈӘТ» САТИРАЛАРЫ

Аббас Сәһһәт «Кәлнијәт» журналындакы сатираларыны «Шејх Шејпур» вә «А. С.». имзалары илә чап етдирмишдир. Шаирлә шәхсән таныш олан әдәбијјатшүнас Салман Мүмтаз хатирәсиндә «Шејх Шејпур» имзасы илә нәшр олунан ше'рләрин Сәһһәтә аид олдуғуну јазыр (Шәрг әлјазмалары сектору, Архив 38, Г-34 (580), № 1, чүнк). Бу барәдә мәтбуатда да мә'лумат верилмишдир (Нәчәф Нәчәфов, «Азәрбајчан кәнчләри», 11 мај 1971-чи ил; Әждәр Ағајев вә Рамин Исајев, «Азәрбајчан мүәллими» гәзети, 30 ијул 1971-чи ил). Тәдгигат бу мүлаһизәләрин доғру олдуғуну сүбут едир. Сатиралар Сәһһәт күллијјатына илк дәфә салыныр.

ЈОЛ ВЕРИН!

(сəh. 103—104).

«Қəлнијəт» журналы, 15 ијун 1912, № 4. «Шејх Шејпур» имзасы илə нəшр олунмушдур.
«Қəлнијəт» həмин нөмрəдə шаирə белə чаваб вермишдир:

Габагча, Шејх Шејпур, кəл сəбр гыл, ихтијар,
Иранда мин марү мур hөкмдəдир, бəргəрар.
Јалварыб ја етсə зор Гашгај илə Бəхтијар,
Бəлкə, аллаh кəримдир, дајанды Насирəлмүлк.

АЧЛЫГ ДАВАСЫ

(сəh. 105—106).

«Қəлнијəт» журналы, 29 ијун 1912, № 6.

ТƏГДИР ЕДƏЛИМ!

(сəh. 107—108).

«Қəлнијəт» журналы, 13 ијул 1912, № 8.
Көркəмли маариф хадими вə јазычы *Рəшидбəј Əфəндијевин* дини китаблары рус дилинə тəрчүмə етмəсинə ишарə олунур.

ЗƏҺМƏТ ЧƏКМƏ!

(сəh. 109—110).

«Қəлнијəт» журналы, 20 ијул 1912, № 9.
Редаксија həмин нөмрəдə «Шејх Шејпур»а белə чаваб вермишдир:

Утан, а Шејх Шејпур, халга бөhтан атырсан,
Мүсүрманын миллəтин пис ишлəрə гатырсан.
Иш билəндир, данадыр арифимиз, ханымыз,
Молла, бəјə, hамыја гурбан кедəр чанымыз.
Кəл кедəлим кəндлəрə, мирзəлəри көрəлим,
Јүзбашыја баш əјиб нə истəсə верəлим,
«Бəли, бəли» дејəркəн сөјүшлəрə күлəлим,
Ким нə десə динлəјиб дүшүнəлим, өлəлим.

СТУДЕНТ

(сəh. 111—112).

«Қəлнијəт». журналы, 3 август 1912, № 11.

БƏНЗƏТМƏ

(сəh. 113—114).

«Қəлнијəт» 10 август 1912, **№** *12.*

ДЕЈИМ, ДЕМƏЈИМ?!

(сəh. 115—116).

«Қəлнијəт» журналы, 17 август 1912, № 13.

ОРУЧЛУҒУН ПРОГРАММАСЫ

(сəh. 117—119).

«Қəлнијəт» журналы, 31 август 1912, № 15.

ЧƏПƏР ЧƏКМƏСИН

(сəh. 120—121).

«Қəлнијəт» журналы, 6 октјабр 1912, № 20.

ЧОХ ЈАША!

(сəh. 122—123).

«Қəлнијəт» журналы, 21 октјабр 1912, № 22.

ИТАЛИЈА

(сəh. 124—125).

«Қəлнијəт» журналы, 28 октјабр 1912, № 23.

«ҚƏЛНИЈƏТƏ» МƏХСУС ƏДƏБИЈЈАТ

(сəh. 126—127).

«Қəлнијəт» журналы, 4 нојабр 1912, № 24.

ƏДƏБИЈЈАТ

(«Қəлнијəт»! Ал бирчə гəлəмдан, кағыз»)

(сəh. 128—129).

«Қəлнијəт» журналы, 11 нојабр 1912, № 25.

«ҮХҮВВƏТ» МƏКТƏБИ

(səh. 130—131).

«Қəлниjəт» журналы, 18 ноjабр 1912, № 26.
«Үхүввəт»» («Гардашлыг»)—Шамахыда ачылмыш мəктəбин ады.

ƏШ'АР

(«ҚƏЛНИJƏТ, АҒРЫН БУ ГОЧА НАГГАЛА»)
(səh. 132—133).

«Қəлниjəт» журналы, 25 ноjабр 1912, № 27.

ƏДƏБИJJАТ

(«Қəлниjəт!» Еj дəрдимизин дəрманы»)

(səh. 134—135).

«Қəлниjəт» журналы, 2 декабр 1912, № 28.

«СƏНИ МƏН СЕВМƏJИРƏМ, СЕВМƏJИРƏМ...»

(səh. 136—137).

«Қəлниjəт» журналы, 9 декабр 1912, № 29. XX əср Азəрбаjчан мəтбуатында мəгалəлəри, ше'рлəри илə чыхыш едəн, 1913—1914-чү иллəрдə «Шəлалə» журналынын редактору олмуш буржуа журналисти Халид Хүррəм Сəбрибəjзадəнин « О пəризадə ки, əввəлчə севəрдим» мəтлəли ше'ринə пародиjадыр. Сəһһəт ше'ри «Мөһтəрəм Халид бəj Сəбрибəjзадəjə нəзирə» гејди илə нəшр етдирмишдир.

ШЕ'Р JАХУД МЕ'Р

(səh. 138—139).

«Қəлниjəт» журналы, 9 декабр 1912, № 29.

ƏДƏБИJJАТ

(«Бəсди даһа «Қəлниjəт!»)

(səh. 140—141).

«Қəлниjəт» журналы, 16 декабр 1912, № 30.

ƏДƏБИJJАТ

(«Еj «Қəлниjəт!» Еj хатиримин зөвгү сəфасы»)

(səh. 142—143).

«Қəлниjəт» журналы, 16 декабр 1912, № 30.

ОДЕССА ХƏJАЛАТЫ

(səh. 144—145).

«Қəлниjəт» журналы, 1 јанвар 1913, № 1.

РОЗƏХАН

(səh. 146).

«Қəлниjəт» журналы, 20 јанвар 1913, № 4.

ТАЗИJАНƏЛƏР

«ВАРСА ДОҒРУ СӨЗƏ ҺƏВƏС СƏНДƏ»

(səh. 149).

«Қəлниjəт» журналы, 20 ијул 1912, № 9.

«ТЕЛГРАФ ҜҮНДƏ ВЕРИР ХАЛГА ХƏБƏР»

(səh. 150).

«Қəлниjəт» журналы, 28 октjабр 1912, № 23. «А. С.» имзасы илə нəшр олунмушдур.

«РУССКОJЕ СЛОВО», «НОВЫ ВРЕМJА»

(səh. 151).

«Қəлниjəт» журналы, 11 ноjабр 1912, № 25. «А. С.» имзасы илə нəшр олунмушдур.

«Русскоjе слово», «Новоjе времjа» — ингилабдан əввəл Русиjада нəшр олунан мүртəче мəтбуат органлары иди. Буржуа журналисти А. С. Суворинин редакторлуг етдиjи «Новоjе времjа»да əксингилаби вə мүһафизəкар јазылары илə чыхыш едəн М. Меншиков Гафгаз халглары һаггында, о чүмлəдəн Азəрбаjчан халгы һаггында фитнəкар јазылар чап етдирирди.

«ВАР ИДИ ҺЕЧ ОЛМАСА ШИРВАНДА БЕШ-ҮЧ ИЛ ГАБАГ»

(*сәһ. 152*).

«Игбал» гәзети, 16 нојабр 1912, № 213. «Шејх Шејпур» имзасы илә нәшр олунуб.

«ТЕЛГРАФ МҮХБИРИ ШӘРМ ЕЈЛӘМӘЈИР»

(*сәһ. 153*).

«Қәлнијәт» журналы, 18 нојабр 1912, № 26. «А. С.». имзасы илә нәшр олунмушдур.

«БӨЛКҮ-БӨЛКҮ ОЛМУШ БУКҮН ТҮРКИЈӘ»

(*сәһ. 154*).

«Қәлнијәт» журналы, 2 декабр 1912, № 28. «А. С.». имзасы илә нәшр олунмушдур.

АТА ЧЫХАН АҒАЧЫ ОҒУЛ БУДАГ-БУДАГ КӘЗӘР

(*сәһ. 155—156*).

«Қәлнијәт» журналы, 28 октјабр 1912, № 23.

МӘНЗУМ МӘКТУБЛАР

ДОСТУМ МИРЗӘ АБДУЛЛА ШАИГ ҸӘНАБЛАРЫНА

(*сәһ. 159—160*).

Мәктуб Абдулла Шаигин:

Еј чешмимин өнүндә мүҹәссәм вәтән, вәтән,
Гәлбим кими әләмләрә һәмдәм вәтән, вәтән, —

— бејтилә башланан «Вәтән» адлы мәнзумәсинә ҹаваб олараг јазылмышдыр (Бах: А. Шаиг. Әсәрләри, II ҹилд, Бакы, 1968, сәһ. 7.).

А. Сәһһәт илә А. Шаиг 1905-ҹи илдән узун мүддәт мәктублашмышлар. Бу јазышмадан јеканә нүмунә олараг галан һәмин мәктуб Азәрбајҹан ССР Мәркәзи Әдәбијјат вә Инҹәсәнәт архивиндә сахланылыр. А. Сәһһәтин мәктубу бир-бири илә әлагәси олмајан үч мәнзум парчадан ибарәтдир. Бу китабда чап олунан «Дәрја кәнары» вә «Нәғмеји-ордубеһишт» ше'рләри һәмин мәктубун 2—3-чү һиссәләрини тәшкил едир. Мәктуб белә бир гејдлә башланыр: «Әфәндим, өвзаи-рузкарын һәмварә кәчрәфтарлығы вә заманеји-намүсаидин һәмишә кирифтарлығы та бәһал әризәникар олмағыма мане олуб; әләлхүсус поста тә'тили... Лиһаза, бу күнләрдә ки, бәрадәримиз Аға Мирзә Әличаббар ки, хәјали-әзимәт варларыдды, фүрсәт гәнимәт билиб мир'ати-ихлас вә үбудијјәтими хидмәти-шәрифинизә мә'руз етмәјә ифтихар едирәм вә хитаби-һүмајунувуза ҹавабән бир нечә әш'ари-рәкакәтшүары јазмаға ҹәсарәт ејләрәм».

Мәктубун тарихи гејд олунмамышдыр. Лакин А. Шаигин Сәһһәтә јаздығы мәктубун 1905-чи илә аид олдуғуну, мүәллим Әличаббар Оручәлијевин (1876—1935) 1906-чы илин әввәлләриндә Шамахыдан Бакыја көчдүјүнү вә нәһајәт шаирин почта тә'тилиндән сөһбәт ачмагла 1905-чи ил ингилабына ишарә етмәсини көстәрсәк, мәктубун 1905-чи илин ахырлары, 1906-чы илин әввәлләриндә јазылдығыны еһтимал етмәк олар.

Бу мәнзум мәктубда Сәһһәтин 1905-чи илләрдә кечирдији зиддијјәтли әһвали-руһијјә өз ифадәсини тапмышдыр.

ЈАЗМАМ!

Фиридунбәј Көчәрли Ҹәнабларына

(*сәһ. 161—162*).

«Јени иршад» гәзети, 6 декабр 1911, № 81. Икинчи дәфә «Сыныг саз»да нәшр олунмушдур (сәһ. 37—39). Мәнзумәни А. Шаиг «Күлзар» дәрслијинә дахил етмишдир (Бакы, 1912, сәһ. 242—244).

Икинчи нәшриндә шаир сон бәнди артырмыш, бә'зи мисраларда дүзәлиш етмишдир.

«Сыныг саз»дакы мәтн әсасында нәшр олунур.

А. Сәһһәт 1903-чү илдә Ф. Көчәрли илә гијаби таныш олмуш вә бу замандан башлајараг онунла мунтәзәм мәктублашмышдыр (Бах: А. Сәһһәт. Сабирин тәрҹүмеји-һалы, М. Ә. Сабир. Һопһопнамә, Бакы, 1912, сәһ. 8. Ф. Көчәрлинин архив фондунда А. Сәһһәтин хејли мәктубу вар имиш. (Бах: Азәрб. ССР Елмләр Академијасынын Республика Шәрг әлјазмалары фонду, Ф. Көчәрлинин фонду, Г—$^1/_5$). Башга мүасирләри кими А. Сәһһәтин дә мәктублары бизә кәлиб чатмамышдыр.

Мәһәммәд Тәррах. Шамахы шаирләриндәндир. Сәһһәтин башчылыг етдији әдәби мәҹлисин үзвләриндән олмушдур. Классик ше'р үслубунда әсәрләр јазмышдыр.

Јәғма. XIX әсрдә јашамыш, сатирик әсәрләри вә һәчвләрилә мәшһур фарс шаиридир.

БИР МӘКТУБА ЧАВАБ

(сәһ. 163).

«Сыныг саз», Бакы, 1912, сәһ. 17. Мәнзум мәктуб әмәкдар мүәллим Чәмо Чәбрајылбәјлијә јазылмышдыр. А. Сәһһәтлә ше'рлә мәктублашан Ч. Чәбрајылбәјли XX әср мәтбуатында «Ачиз» имзасы илә ше'рләр нәшр етдирмишдир.

НАСЕҺ

(сәһ. 164—167).

«Сыныг саз», Бакы, 1812, сәһ. 23—27.

Ағаәли бәј Әфәндизадә Насеһ (1856—1915). Шамахы шаирләриндәндир. Классик Шәрг ше'ри үслубунда јазылмыш ше'рләрин мүәллифидир.

БӘРАДӘРИМ ФИРИДУНБӘЈ КӨЧӘРЛИ ЧӘНАБЛАРЫНА

(сәһ. 168—169).

«Игбал» гәзети, 3 март 1914, № 592

9 МАРТ. ЧӘМО ЧӘБРАЈЫЛБӘЈЛИЈӘ

(сәһ. 170—172).

Чәмо Чәбрајылбәјли. Хатирәләрим, Низами адына әдәбијјат Институтунун елми архиви, инв. № 498, «Сәһһәт» бәһси, сәһ. 15—18. Ше'р 1915-чи илдә јазылмышдыр.

Илк дәфә «Сечилмиш әсәрләр»дә нәшр олунмушдур, (сәһ. 126—128). «Хатирәләрим»дә һәмин мәктуб һаггында јазылыр: «1923-чү илдә Маариф Комиссарлығы тәрәфиндән нәшрә гојулмаг үчүн бир мәчмуә планлашдырылмышды. Илк тәшкилат ишләрини апармаг үчүн Абдулла Шаиг, Салман Мүмтаз вә мәндән ибарәт олан үчлүк тәшкил едилмишди. Катиблик мәним өһдәмә бурахылмышды.

Мәчмуә үчүн материал топланаркән Сәһһәтин мәндә олан мәктубларыны евдән көтүрүб идарәдәки говлуға гојдум. Истифадә едилдикдән сонра јенә көтүрә биләчәјим үмидиндә идим. Чүнки һәр шеј өз әлимдә иди. Ики ај кечдикдән сонра мәчмуәнин чыхмајачағы мә'лум олду. Бир күн идарәјә кәлиб, ичиндә материал олан говлуғу јериндә тапмадым. Салман Мүмтаз ону апармышды...

Алты ил сонра мәктублардан јалныз 1915-чи илдә 9 март тарихли тәбрикнамәни Мүмтаздан ала билдим». «Хатирәләрим» «Сәһһәт» бәһси, сәһ. 14—15.

УШАГ ШЕ'РЛӘРИ

МӘКТӘБ УШАҒЫ

(сәһ. 175—176).

«Дәбистан» журналы, 1907, № 2. Журналда «Фирдөвсүл-этфал јахуд чочуглар бағчасы» сәрлөвһәсилә чыхмышдыр. Икинчи дәфә «Јени мәктәб»дә «Мәктәб ушағы» ады илә нәшр олунмушдур (Бакы, 1909, сәһ. 6—7).

АНА ВӘ ОҒУЛ

(сәһ. 177—178).

«Дәбистан» журналы, 1907, № 3.

ЧҮЧӘЛӘР

(сәһ. 179).

М. Маһмудбәјов, «Түрк әлифбасы», Бакы, 1907,

ГАРЫ ВӘ ГУЛЛУГЧУЛАРЫ

(сәһ. 180).

М. Маһмудбәјов, «Түрк әлифбасы», «Бакы, 1907, Бир ил сонра һәмин ше'р М. Маһмудбәјовун «Илк гираәт» дәрслијиндә «Аббас Сәһһәт Ширвани» имзасы илә чап олунмушдур (Бакы, 1908, сәһ. 25).

ГАРАНГУШ БАЛАЛАРЫ

(сәһ. 181).

М. Маһмудбәјов, «Түрк әлифбасы», Бакы, 1907.

АТА ВӘ ОҒУЛ

(сәһ. 182).

М. Маһмудбәјов, «Түрк әлифбасы, Бакы, 1907. Һәмин ше'рә «Әјјар» тәхәллүслү шаир «Ата вә гыз» ады илә нәзирә јазмыш вә

«Молла Нәсрәддин» журналында чап етдирмишдир («Молла Нәсрәддин» 14 март 1914, № 9).

«Аj дәдә, дур кет, мәнә голбағ, зәр ал,
Бир дәнә чаршаф, ики топ мәхмәр ал» —

— бејти илә башланан бу нәзирәјә мүәллиф белә бир гејд дә вермишдир: «Мөһтәрәм Аббас Сәһһәт чәнабларына нәзирә».

ИТ ВӘ КӨЛКӘСИ

(сәһ. 183).

«Дәбистан» журналы, 1907, № 6. «Сәһһәт Ширвани» имзасы илә чап олунмушдур. Һәмин шеʼр аз сонра «Икинчи ил» дәрслијиндә јенә Сәһһәтин орижинал әсәри кими нәшр олунмушдур. (Бакы, 1908, сәһ. 30—31). Фөһрүстдә шеʼрин гаршысында «Сәһһәт» јазылмышдыр. Шаирин әсәрләринин 1928- вә 1935-чи ил чапларында сәһв олараг «Ит вә көлкәси» шеʼри тәрчүмәләрин ичәрисиндә кетмишдир (А. Сәһһәт. Мүнтәхәбат, Бакы, 1928, сәһ. 131; Әсәрләри, Бакы, 1935, сәһ. 316).

ЈАЗ

(сәһ. 184).

М. Маһмудбәјов. «Түрк әлифбасы», Бакы, 1907... һәмин шеʼр икинчи дәфә «Аббас Ширвани» имзасы илә «Илк гираәт» дәрслијиндә нәшр олунмушдур (Бакы, 1908, сәһ. 30).

ГУШЛАР

(сәһ. 185).

«Икинчи ил» дәрслији. Бакы, 1908, сәһ. 70.

ОТ БИЧИНИ

(сәһ. 186).

М. Маһмудбәјов, «Илк гираәт», Бакы, 1908, сәһ. 31—32. «Аббас Сәһһәт» имзасы илә нәшр олунмушдур. «Сечилмиш әсәрләрин» 1950-чи ил нәшрини һазырларкән «Илк гираәт» дәрслијини әлдә едә билмәдијимиз үчүн шеʼрин нәшр тарихини вә мүәллифини дүрүст тәʼјин едә билмәмишдик. Буна көрә дә јанлыш олараг 1935-чи ил нәшриндәки сәһв тәкрар олунмуш вә шеʼр тәрчүмәләр бәһсиндә, чап

тарихи мәʼлум олмајан әсәрләр сырасында верилмишдир («Сечилмиш әсәрләр», Бакы, 1950, сәһ. 288). М. Маһмудбәјовун «Түрк әлифбасы вә илк гираәт» (Бакы, 1909, 3-чү чапы) дәрслијинин фөһрүстүндә дә һәмин шеʼрин гаршысында јазылмышдыр: «Мәнзумеји — Аббас Сәһһәт».

ТӘНБӘЛ, КҮЛЛӘРИН БӘҺСИ

(сәһ. 187—189).

Һәр ики шеʼр илк дәфә М. Маһмудбәјовун «Илк гираәт» дәрслијиндә «Аббас Ширвани» имзасы илә чап олунмушдур (Бакы, 1908, сәһ. 37—38, 45—47). «Сечилмиш әсәрләр»ин 1950-чи ил нәшрини һазырларкән «Илк гираәт» дәрслијини әлдә едә билмәдијимиз үчүн, «От бичини» кими, бу ики шеʼрин дә нәшр тарихини вә илк чап олундуғу мәнбәји мүәјјәнләшдирә билмәмишдик. Буна көрә дә «Сечилмиш әсәрләр»дә онун нәшр тарихи мәʼлум олмајан шеʼрләр сырасында верилмишдир (сәһ. 163, 164).

КҮЧӘ УШАҒЫ, ГАРЫШГА ВӘ МИЛЧӘК, АЈЫ ВӘ АРЫЛАР, ТҮЛКҮ ВӘ ГУРД, ТҮЛКҮ ВӘ МЕЈМУН, АЈЫ ВӘ ШИР, ОҒРУ ВӘ АНАСЫ, КҮН ВӘ КҮЛӘК, СӘРЧӘ ВӘ ГЫРҒЫ, УЛАГ ВӘ АСЛАН

(сәһ. 190—201).

Бу шеʼрләр М. Маһмудбәјовла А. Сәһһәтин тәртиб етдикләри «Јени мәктәб» («Үчүнчү ил») дәрслијиндә нәшр олунмушдур. Бакы, 1909, сәһ. 6—7, 8—9, 24—25, 35, 42, 43, 45, 51, 57, 65, 90.

ИЛК БАҺАР

(сәһ. 202—203).

«Мәктәб» журналы, 1912, № 9.

ИКИ УШАГ

(сәһ. 204).

«Мәктәб» журналы,, 1912, № 11.

КӨЧ

(сәһ. 205).

«Мәктәб» журналы, 1912, № 13.

АНА ВӘ БАЛА

(сәh. 206—207).

«Мәктәб» журналы, 1912, № 14.

ИКИ ДАНА

(сәh. 208).

«Мәктәб журналы, 1912, № 21.

МӘКТӘБ ШАКИРДИ

(сәh. 209).

А. Сәhhәт. «Мәғриб күнәшләри», Бакы, 1912, I hиссә, сәh. 7—8. А. Сәhhәтин тәрчүмәләри топланан «Мәғриб күнәшләри» китабчасынын I hиссәсиндә мүәллифин өз имзасы илә ики орижинал ше'ри чап олунмушдур ки, онлардан бири «Мәктәб шакирди»дир.

АШПАЗ ВӘ ПИШИК

(сәh. 210—212).

«Мәктәб» журналы, 1913, № 7.

БИР МӘКТӘБДӘ ИМТАҺАН

(сәh. 213—214).

«Мәктәбә» журналы, 1913, № 9. Шаирин нәшр олунмуш китабларында ихтисарла верилән ше'р бу нәшрдә охучулара бүтөв тәгдим олунур.

ҺЕКАЈӘЛӘР

ЧӘРРАҺЛЫГ

(сәh. 217—222).

«Мәктәб» журналы, 1915, №—№ 6, 7. Һекајә рус јазычысы А. П. Чеховун «Хирургија» адлы һекајәсиндән игтибас едилмишдир. Һекајәнин башланғычында мүәллиф јазмышдыр.: «А. П. Чехова нәзирә».

БӘДБӘХТ АИЛӘ

(сәh. 223—227).

«Игбал» гәзети, 2 апрел 1915, № 902.

ГАРАКҮНЛҮ ҺӘЛИМӘ

(сәh. 228—232).

«Гардаш көмәји» журналы, мај, 1917.

ПЈЕСЛӘР

ЈОХСУЛЛУГ ЕЈБ ДЕЈИЛ

(сәh. 235—247).

А. Сәhhәт. Јохсуллуг ејб дејил, Бакы, 1912. Мәшһур рус драматургу А. Н. Островскинин «Бедность не порок» адлы комедијасындан игтибас едилмишдир.

НЕФТ ФАНТАНЫ

(сәh. 248—265).

Аббас Сәhhәт. Нефт фантаны, Бакы, 1912. Ермәни драматургу А. Абелјанын «Фантан» адлы әсәриндән игтибас едилмишдир.

ЧӘҺАЛӘТ СӘМӘРӘСИ ЈАХУД БИР ЈЕТИМИН ХОШБӘХТЛИЈИ

(сәh. 266—276).

«Мәктәб» журналы, 1912, № 13, 14, 15. Пјес 1914-чү илдә Бакыда ајрыча китабча шәклиндә нәшр олунмушдур.

ТАҒЫ ВӘ НАҒЫ

(сәh. 277—285).

Пјесин чап олундуғу илк мәнбәји мүәјјән етмәк мүмкүн олмады. Совет һакимијјәти илләриндә «Тәблиғ вә тәнгид театры»нда ојнанмыш бу әсәрин мәтни А. Сәhhәтин «Әсәрләри»нин 1935-чи ил чапы әсасында верилир.

Әрәб әлифбасында «Нун» (Н) вә «теј» (т) һәрфләри бир нөгтәнин артыг олмасы илә фәргләнирләр: ن — нундур, ت — тејдир.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Мүгәддимә

ШЕ'РЛӘР

Шејх Сә'ди 7
Хачә Һафиз 8
«Еј көнүл, јатмакилән, дур көзүн ач, бидар ол!» 9
Дәрја кәнары 11
Шамахы зәлзәләси 13
Дә'вәт 15
Нидаји-милләт јахуд амали-вәтәнпәрвәранә 17
Фәрјади-интибаһ јахуд амали-вәтәнпәрвәранә 19
Гәзет нәдир? 21
«Еј вәтән, кетмә ки, әлдән кедәриз» 23
Налеји-тәһәјјүр јахуд милләтә хитаб 24
Дилбәри-һүрријјәтә 26
Јад ет! 27
Вавејлаји-нифрәт 29
Јаз 31
Јај 32
Пајыз чағында 33
Гыш 34
Вәтән 35
Мүсәлман үрәфалары 36
Алимнүмалар 38
«Сабир, еј шаири-дүһапәрвәр» 40
Сабир, ... 42
Тәрәгги вә тәбиәтин гануну 44

Охучуларыма 46
Тәрчүмеји-һалым јахуд һулулу 47
Бәјани-һал 48
Шикајәт 49
Аләми-ислама 50
Өлү шәһәр 52
Јадындамыдыр? 54
Фүзулинин бир гәзәлини тәрби 56
Нитги-мәнзум 58
Төһид 59
Мәст јахуд сәрхош 60
«Јолдашым үчүн көз јашы...» 61
Бир мәктуба чаваб 62
Өзләрини севәнләрә 63
Јај кечәси 65
Јај сәһәри 66
Әкинчи нәғмәси 67
Гыш 68
Әһмәдин гејрәти 69
Инсанлыг вәзифәси 72
Јуху 73
Суал вә чаваб 75
Јај сәһәри 76
Оғлум үчүн 77
Сабир 78
Вәтән 80
Нәваји-ашиганә 82
Нинни 84
Бәрадәрим Ә. М. Сәркәров чәнабларына! 85
Һашымбәј мәрһум үчүн 87
Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли 88
Шәрарә 96
Тәхлијә јахуд гачгын 98
Шаир 100

«КӘЛНИЈӘТ» САТИРАЛАРЫ

Јол верин! 103
Ачлыг давасы 105
Тәгдир едәлим! 107
Зәһмәт чәкмә! 109
Студент 111
Бәнзәтмә 113
Дејим, демәјим?! 115
Оручлуғун программасы 117
Чәпәр чәкмәсин 120
Чох јаша! 122
Италија 124
«Кәлнијәтә» мәхсус әдәбијјат 126
Әдәбијјат («Кәлнијәт!» Ал бирчә гәләмдан, кағыз») . . 128
«Үхүввәт» мәктәби 130
Әш'ар («Кәлнијәт», ағрын бу гоча наггала») 132
Әдәбијјат («Кәлнијәт!» Еј дәрдимизин дәрманы») . . . 134
«Сәни мән севмәјирәм, севмәјирәм...» 136
Ше'р јахуд ме'р 138
Әдәбијјат («Бәсди даһа «Кәлнијәт!») 140
Әдәбијјат («Еј «Кәлнијәт!» Еј хатиринин зөвгү савасы») . 142
Одесса хәјалаты 144
Розәхан 146

ТАЗИЈАНӘЛӘР

«Варса доғру сөзә һәвәс сәндә» 149
Чыхсын 150
Телеграф күндә верир халга хәбәр 150
«Роскоје слово», «Новы времја» 151
«Вар иди һеч олмаса Ширванда беш-үч ил габаг» . . . 152
Телеграф мүхбири шәрм ејләмәјир 153
Бөлкү-бөлкү олмуш букүн Түркијә 154
Ата чыхан ағачы оғлу будаг-будаг кәзәр 155

МӘНЗУМ МӘКТУБЛАР

Достум Мирзә Абдулла Шаиг чәнабларына 159
Јазмам! 161
Бир мәктуба чаваб 163
Насеһ 164
Бәрадәрим Фиридунбәј Көчәрли чәнабларына 168
9 март 170

УШАГ ШЕ'РЛӘРИ

Мәктәб ушағы 175
Ана вә оғул 177
Чүчәләр 179
Гары вә гуллугчулары 180
Гарангуш балалары 181
Ата вә оғул 182
Ит вә көлкәси 183
Јаз 184
Гушлар 185
От бичини 186
Тәнбәл 187
Күлләрин бәһси 188
Күчә ушағы 190
Гарышга вә милчәк 191
Ајы вә арылар 192
Түлкү вә гурд 193
Түлкү вә мејмун 194
Ајы вә шир 195
Оғру вә анасы 196
Күн вә күләк 198
Сәрчә вә гырғы 200
Улағ вә аслан 201
Илк баһар 202
Ики ушаг 204
Көч 205
Ана вә бала 206

Ики дана 208
Мәктәб шакирди 209
Ашпаз вә пишик 210
Бир мәктәбдә имтаһан 213

ҺЕКАЈӘЛӘР

Чәррaһлыг 217
Бәдбәхт аилә 223
Гаракүнлү Һәлимә 228

ПЈЕСЛӘР

Јохсуллуг ејб дејил 235
Нефт фантаны 248
Чәһаләт сәмәрәси јахуд бир јетимин хошбәхтлији 266
Тағы вә Нағы 277

Гејдләр 286

Редактору *Ә. Мирәһмәдов.* Рәссамы *А. Гәдиров.*
Бәдии редактору *Н. Нәсиров.*
Техники редактору *С. Миркишијева.*
Корректорлары *М. Күлүшова, А. Һүсејнова.*

Јығылмаға верилмиш 30/XI-1974-чү ил. Чапа имзаланмыш 24/III-1975-чи ил. ФГ 00696. Кағыз форматы $70 \times 108^{1}/_{32}$. Кағыз № 2. Физики чап вәрәги $10{,}62+{}^{3}/_{16}$. јап. шәк. Шәрти ч. в. 15. Учот нәшр. вәрәги 11,0. Сифариш № 1253. Тиражы 25 000.
Гијмәти 85 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси

Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, Бакы, Һүсү Һачыјев күчәси, № 4.

26 Бакы комиссары адына мәтбәә, Әли Бајрамов күчәси, № 3.

Аббас Сиххат

ПРОИЗВЕДЕНИЯ В 2-х ТОМАХ

Том I

(на азербайджанском языке)

Баку · Азернешр · 1975.

85п

Аз-143804